

ХИЛАНДАРСКИ ИГУМАНИ СРЕДЊЕГА ВЕКА

ИЗДАЊЕ ПОВОДОМ 800. ГОДИШЊИЦЕ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

скенирао

ТЕОДОР АНАГНОСТ

Ново и допуњено издање ове књиге омогућио је
Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Владимир Ал. Мошин
Миодраг Ал. Пурковић

ХИЛАНДАРСКИ ИГУМАНИ СРЕДЊЕГА ВЕКА

Приредила и дојунила
МИРЈАНА ЖИВОЛИНОВИЋ

Београд
1999

САДРЖАЈ

	Линија непрекидна из века у век (<i>Сава, епископ шумадијски</i>)	7
I.	Почеци Хиландара (<i>М. Пурковић</i>)	9
II.	Методије, Јоаникије, Јевстатије (<i>М. Пурковић</i>)	14
III.	Стефан, Киријак, Арсеније, Сава (<i>В. Мошин и М. Пурковић</i>) ...	19
IV.	Данило (<i>М. Пурковић</i>)	24
V.	Никодим (<i>В. Мошин</i>)	34
VI.	Гервасије (<i>В. Мошин</i>)	45
VII.	Арсеније (<i>В. Мошин</i>)	68
VIII.	Калиник и Теодул (<i>В. Мошин</i>)	75
IX.	Сава (<i>М. Пурковић</i>)	82
X.	Игумани друге половине XIV века (<i>М. Пурковић</i>)	85
XI.	Игумани XV века (<i>М. Пурковић</i>)	97
	Допуне и објашњења (<i>М. Живојиновић</i>)	103
	Списак игумана 1198–1456 (<i>М. Живојиновић</i>)	117
	Белешка о ауторима (<i>М. Живојиновић</i>)	119
	Општи регистар (<i>М. Живојиновић</i>)	123

ЛИНИЈА НЕПРЕКИДНА ИЗ ВЕКА У ВЕК

Захваљујући митрополиту скопском Јосифу (1932–1957) у Скопљу су се нашли многи научници који су разумели знаке времена. Захваљујући њима, у Скопљу се развила плодна издавачка делатност од стране сарадника *Хришћанског дела*, једног од најбољих црквених часописа између два светска рата. У издању овог часописа појавиће се 1940. године и сјајна студија двојице одличних научника – др Владимира Ал. Мошина и др Миодрага Ал. Пурковића под насловом *Хиландарски игумани средњега века*. На основу архивског и другог историјског материјала описаше они животе хиландарских игумана, „стражара без смене“, који су „имали око за висине“ и учествовали, када је то било потребно и када су били позвани из Отачства, у верском и у политичком животу Србије.

Приликом бомбардовања Саборне цркве Пресвете Богородице у Скопљу, 1941, уништен је скоро цео тираж ове драгоцене књиге. Осим тога, од 1940. године до данас, појавила су се бројна издања светогорских докумената. Довољно је споменути да су Вл. Мошин и А. Совре допунили (1948) збирку грчких хиландарских докумената L. Petit-а, и да се од 1948. године до данас појавило двадесет томова угледне француске едиције *Archives de l'Athos*. Зато је Свети архијерејски синод Српске православне цркве и одлучио да поново објави књигу о хиландарским игуманима, о „белим душама у црно одевеним“, у овој јубиларној години манастира Хиландара. Жеља наше Цркве је да ова прекрасна књига уђе у сваки српски дом.

Друго издање поменуте књиге припремила је госпођа др Мирјана Живојиновић, сарадник Византолошког института Српске академије наука и уметности, „наш најбољи познавалац ране историје Атона и Хиландара, посебно њених институционалних, правних и дипломатских видова“.

Приређујући ово издање, госпођа Живојиновић је написала белешке о ауторима, драгоцене допуне и објашњења, списак игумана хиландарских од 1198. до 1456. године и општи регистар.

Београд, Преподобни Симеон Мироточиви, 1999.

САВА, епископ шумадијски

У овој расправи покушали смо да дамо биографије игумана најчувенијег средњовековног српског манастира – Хиландара, пошто је у досадањим монографијама о њему ово питање остајало по страни. Ово нема само специјалног значаја за историју манастира Хиландара. Хиландарски игумани узимали су најживљег учешћа у читавом политичком животу Србије. Сем тога, на основу биографских података игумана могу се многе повеле ближе и поузданије датирати.

Овај рад замишљен је као целина. У садржају је назначено ко је шта обрадио. Извесни делови урађени су заједнички. Али смо, ипак, прегледали заједнички читаву расправу, тако да, иако поједине главе носе индивидуално обележје, расправа као целина представља резултат нашег заједничког схватања.

В. Мошин
М. Пурковић

I Почеци Хиландара

Манастир Хиландар постојао је као грчки манастир много пре него што су га Срби обновили и од њега створили своју обитељ. Изгледа да је Хиландар основао неки *Георгије Хиландарис* у другој половини 10. века.¹ Тај мали манастир у Милејама није био дуга века. Већ у јануару 1076. г. Хиландар се помиње као „незаштићен, пуст и до крајности опустео и сасвим потпуно уништен и угашен, тако да нема ни човека који би могао становати у њему“. У то време он се помиње као манастир старца *Лаврентија Паксимаге*, а овај као његов ктитор. Тако запустели манастир, одлуком прота и свих игумана светогорских манастира, уступљен је 1076. г. јереју *Неофитију*, игуману манастира Кастамонита. По тој одлуци,

¹ Д. Н. Анастасијевић, Првобитни постанак имена и манастира Хиландара, Богословље II, 1927, 137–8.

Неофит је могао да управља како налази за најбоље, али није имао права да добивени манастир прода, поклони или потврди другоме. Манастир је имао да буде сједињен с манастиром Кастамонитом „нераздвојно од њега до конца векова“.² Одлуку о овом писао је хиландарски монах *Нићифор*.³ Ово је засада најстарији помен о манастиру Хиландару. Дуго после тога нема никаквих вести. Тек у јуну 1141. г. помиње се у једном протатском акту, којим се решава разграничење између манастира Калике и манастира Филотеја, међу потписницима и *Симон Хиландарски*.⁴ Поново се помиње Хиландар тек после више од четврт века. Акт светогорског протата из 1169. г. којим се предаје руским калуђерима обитељ звана „Солунчева“ потписао је и тадањи *хиландарски игуман Герасим*.⁵ То је први изрични помен хиландарског игумана. Убрзо, после неког напада гусара, овај је манастирић понова запустео. Под крај 12. в. ово место у Милејама било је сасвим пусто.

Од када је најмлађи Немањин син Растко отишао из Србије и почео да живи на Светој Гори Атонској као монах Сава – настаје нов моменат у историји српског монаштва. Побожни пример младога монаха, који напушта родитељску кућу и угодан живот, пробудио је код многих верски фанатизам. У некој чудној религиозној екстази, напуштала је многа млада властела световни живот и с одушевљењем полазила у манастир.

На Атону је, свакако, и пре Савиног доласка било Срба монаха. После Савиног доласка и особито после стварања српског манастира број Срба монаха нарочито се повећао. А долазак старог Стефана Немање, монаха Симеона, на Св. Гору ако и није био од пресудног значаја, сигурно је убрзао одлуку да се подигне српски манастир на том светом тлу, пуном већ монашких обитељи.

Два монаха, један на измаку живота, пун искуства, прекаљен у дугим и успешним борбама, стваралац, талентован и амбициозан, други у младалачкој бујној снази, пун животне енергије, полета, фанатизма и воље – одлучују да подигну на Св. Гори „српски манастир звати се“. Тај манастир имао би да буде уточиште оним српским монасима који напуштају буру световног живота и желе да

2 Д. Анастасијевић, Неколики неиздати грчки текстови, Старинар, трећа серија XII, 1937, 3–7.

3 Ibid., 4, 5.

4 Germ. Rouillard et P. Collomp, Actes de Lavra I (Archives de l'Athos, publiées sous la direction de G. Millet), Paris 1937, бр. 54, стр. 152 у напомени.

5 Акты рускаго на святомъ Афонѣ монастыря св. великомученика и цѣлителя Пантеленмона, Кіевъ 1873, 76.

се посвете Богу, посту и молитви. У легендарном тону причају светогорски монаси Доментијан и Теодосије како је Сави дошао неки „богобојазниџ муж“ и говорио му да треба подићи на Св. Гори манастир који би био прибежиште за оне који љубе Бога и како би људи из „отачаства“ Немањиног и Савиног могли ту да проводе дане.⁶ Сава прими савет, исприча оцу шта је сазнао и у договору с њим одлучи да подигне српски манастир. Сава је изабрао запустели манастир у Милејама, замолио од византијског цара Алексија III Анђела да му га уступи, и у јуну 1198. цар је издао хрисовуљу којом је дозволио Немањи и Сави да га „о свом трошку обнове, или боље рећи изнова сазидају и васпоставе у манастир“, одобравајући да се подигне манастир „ником неподложен ... него самосталан, својевластан и самоуправан“.⁷

Одмах после тога приступљено је зидању манастира, што је материјално помогао и велики жупан Стефан Немањић. Године 1198 (?) издата је синорлама којом су одређене границе хиландарског поседа,⁸ а те исте или најдаље идуће (1199) издао је Немања основну повељу за манастир Хиландар.⁹ На тај начин српски Хиландар почео је правно да живи.¹⁰ Од тада он постаје и кроз читав средњи век остаје предмет особите пажње и дарежљивости не само српских владара Немањића, Лазаревића, Бранковића, Дејановића и властеле, већ и многих грчких владара и угледних личности. Хиландарско властелинство постало је једно од

6 Доментијан (изд. Ђ. Даничић, 1865) 58–9; Теодосије (изд. Ђ. Даничић, 1860) 49–50.

7 *Louis Petit*, Actes de Chilandar I – Actes grecs, Византијски Временник XVII, 1911, Приложеније бр. 4, стр. 8–10. Српски превод: Д. Н. Анастасијевић, Још о години смрти Немањине, Глас 92, 1913, 99–109.

8 *A. Solovjev*, Un inventaire de documents byzantins de Chilandar, Annales de l'Institut Kondakov X, 1938, 45–6. Готово исти сабор потписао се на протатском акту којим је дозвољено Немањи и Сави да обнове Хиландар: *Petit*, *Chil.* I, бр. 3, стр. 6–9.

9 *Д-р Владимир Ђоровић*, Списи Светог Саве, Београд – Ср. Карловци, 1928, 1–4.

10 О историји Хиландара постоји врло велика литература. Наводимо овде важнију: *Д. Аврамовић*, Света Гора са стране вере, художества и повестице, 1848; *архимандритъ Леонидъ*, Описаніе сербской лавры Хиландара, 1871; *Порфириј Успенскій*, Историја Аѳона III/2: *истин*, Первое путешествие въ Аѳонскіе монастыри и скиты, 1877; *истин*, Второе путешествие по Святой Горѣ Аѳонской, 1880; *Архим. Н. Дуцић*, Старине хиландарске (Гласник Српског ученог друштва 56, 1884, 1–116); *С. Хиландарац*, Историја и опис манастира Хиландара, 1894; *К. Јиречек* – *Ј. Радоњић*, Историја Срба, Београд 1922, у регистру под: манастир Хиландар; *Томо Бурковић*, Хиландар у доба Немањића, 1925; *Д. Н. Анастасијевић*, Првобитни постанак имена и манастира Хиландара (Богословље II, 1927, 50–7, 134–6).

О раду и проучавању у светогорским архивама и специјално у Хиландару писао је опширно и документовано *Св. Станојевић*, Историја српског народа у средњем веку I, 1937, 44–98.

највећих, ако не и највеће. Оно је имало огромна имања: села, засеке, планине, њиве, воденице, пчелињаке, велики број крупне и ситне стоке и велику радну снагу, која је била запослена у тој економији.¹¹ У културном погледу, Хиландар постаје средиште живог књижевног рада. Многобројни калуђери ревностно преписују неопходно потребне црквене књиге. По ономе што знамо, а знамо заиста мало, види се да је у Хиландару преписан врло велики број јеванђеља, псалтира, минеја, октоиха, требника и др. књига. Те су књиге слате онда у манастире у Србији. Када се буде проучио свестрано рад хиландарских монаха – то ће чинити посебну главу у историји старе српске књижевности. Видеће се књижевни напори не само већ добро познатих Хиландараца: Доментијана, Теодосија, Данила, Никодима, него и труд граматика Теодора, старца Теодула, рашког епископа Григорија II, некада хиландарског сабрата, и многих других.¹²

*

Хиландарским типиком, који је израђен према типичу цариградског манастира Св. Богородице Евергетиде, одређен је начин избора игумана.¹³ За игумана може да дође лице за које се братија слаже једнодушно да располаже врлином, правдом и преподобљем. Нису предвиђене године старости кандидата. Зна се, међу-

О Хиландару с уметничке стране писали су: *Н. П. Кондаков*, Памятники христианского искусства на АѠонѠ, 1902; *Gabriel Millet*, Recherches sur l'Iconographie de l'Evangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles, Paris 1916, 32, 96, 184, 209; 214, 421, 500, 656–9; *Gabriel Millet*, L'ancien art serbe – Les églises, Paris 1919, 22, 25, 95, 146, 149; *Heinrich Brockhaus*, Die Kunst in den Athosklöstern, Leipzig 1924, 8 et passim; *Munroje M. Bacuh*, Жича и Лазарица, 1929, 109–16; *Жарко ТаѠић*, Трагом велике прошлости, 1929, 23–76; *J. O. Stefanescu*, L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient, Bruxelles 1936, 76, 94, 113, 124, 138, 177–8, 181; *Ђ. Бошковић*, Светогорски пабирци (Старинар, трећа серија XIV, 1939, 71 и д.).

11 *Рај. М. Грујић*, Топографија хиландарских метохија у Солунској и Струмској области (Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу, 1924, 517–32); *Д-р Владимир Мошин*, Акти из светогорских архива (Споменик 91, 1939, 155–260); *В. Мошин*, Повеља цара Душана о селу Лушцу (Југословенски историјски часопис V, 1939, 104–19).

12 О Хиландару као матици српске средњовековне књижевности и главном центру културе в.: *Павле Пойовић*, Преглед српске књижевности, треће издање, 1919, где је наведена сва ранија литература. Новије студије из средњовековне књижевности дали су: *А. Белић*, *В. Ђоровић*, *П. Пойовић*, *Драж. Костић*, *В. Петковић*, *М. Васић* и др. у Гласу, Српском књижевном гласнику, Прилозима, Јужнословенском филологу и др. часописима. Колико је познато, ускоро треба да изиђе исцрпна студија проф. *В. Ђоровића* о Србима у Светој Гори, која ће приказати културни значај и улогу Срба Светогораца.

13 *Ђоровић*, Списи св. Саве, 75–80; упор.: *Ф. Гранић*, Црквено-правне одредбе хиландарског типика св. Саве о настојатељу и осталим манастирским функционерима, Богословље X, 1935, посебни отисак, 3–20.

тим, по типуку цара Константина IX Мономаха, да је кандидат за игумански положај морао да има тридесет година.¹⁴ По одредбама Хиландарског типика изборно тело сачињавају: економ, еклезијарх¹⁵ и десет-дванаест најстаријих монаха хиландарског братства. Изборно тело саветује се у цркви. По обављеном избору, врши се устоличење новог игумана. Сви улазе у цркву, полажу типик на Часну трпезу, поред које прислоне и жезло. Изабрани се позове да уђе у олтар уз обично „Трисвјатоје“ и тропар „Помилуј нас, Господе, помилуј!“ и „Господи, призри с небес и вижд!“ После тога пева се „Јединочедни и јединосушни отцу својему“ и „Господи, помилуј“. Онда се игуман поклони три пута до земље пред Часном трпезом, узима типик и жезло, а братија изговара „Достојан!“ и прилази на целивање.

Значај Хиландара као највећег центра српске културе, смештеног на територији Византијског царства, чинио је положај његовог игумана местом нарочитог поверења и одговорности. Стога је разумљиво да се при избору игумана водило рачуна не само о монашким врлинама већ и о његовим дипломатским способностима, политичком такту, евентуалном личном утицају у византијским дворским и црквеним круговима, па у неким случајевима и о храбрости, одлучности и стратешким особинама, а одлучан значај имало је у том питању мишљење српског владара,¹⁶ а каткад и целог сабора српске земље.¹⁷

Истичући свој утицај у избору хиландарских игумана, српски владари су користили своје ктиторско право, као непосредни наследници првог ктитора.¹⁸

Игуманска власт је по правилу доживотна. Она престаје смрћу, оставком и збацивањем. По Хиландарском типуку братство може да збаци игумана ако је овај неподесан за управу. Ако је игуман случајно дошао до каквог иметка – то се имало одузети у корист манастира.¹⁹ У неколико случајева знамо да је игуманство било напуштено због прелаза на епископску катедру у Србији.

*

14 *Гранић*, *op. cit.*, 4.

15 О економу и еклезијарху: *Гранић*, *op. cit.*, 13–8.

16 Нпр. у случају игумана Јевстатија.

17 Нпр. у случају игумана Данила.

18 О праву ктитора да одреди игумана: *Вас. Марковић*, Ктитори, њихове дужности и права, Прилози V, 1925, 111–2; *С. Троицки*, Ктиторско право у Византији и у Немањинској Србији, Глас 168, 1935, 81–132.

19 *Ђоровић*, Списи св. Саве, 84–9.

Наше знање о хиландарским игуманима у 13. в. није велико. Хиландарска архива из 13. в., која је бројала око четрдесет хрисовуља и простагми византијских царева Јована Ватаца (1222–1254), Михаила VIII Палеолога (1259–1282) и Андроника II (1282–1328), више исправа византијских чиновника о потврђивању имунитета и одређивању међа стечених поседа, много даровница и аката о куповању имања – та архива пропала је скоро цела вероватно за време каталанског напада почетком 14. века.²⁰ Петнаест сачуваних аката из доба пре 1304. г. садрже само два имена хиландарских игумана. Белешке о игуманима Хиландара налазе се, углавном, у Немањиним житију од Саве, у делима Стефана Првовенчаног, Доментијана, Теодосија, у Даниловом Зборнику; има нешто бележака у исправама за друге светогорске манастире, у првом реду у актима Протата, где се срећемо с потписом хиландарског игумана. Сачувало се неколико података у записима разних рукописа. Велика је штета што се управо у Хиландару није сачувао ниједан средњовековни поменик, а у издатим текстовима Романовог и Данилчевог типика нису наведени спискови хиландарских игумана.

Од особитог је интереса, као што је већ једном напоменуто,²¹ да је више хиландарских игумана дошло с тога положаја за епископе у појединим епархијама, па и за архиепископе.²² То није ни мало чудно. Света Гора могла је да пружи за оно време најбоље теолошко образовање и да да лепо знање грчког језика. Данас знамо поуздано за неколико хиландарских игумана да су доцније постајали архиепископи. То су: Јоаникије, Јевстатије I, Никодим, Данило II. Игуман Сава постао је патријарх.

II

Методије, Јоаникије, Јевстатије

Методије. – Први хиландарски игуман био је Методије. Он се помиње још у време зидања Хиландара. Када је требало материјал-

20 A. Solovjev, Un inventaire de documents byzantins de Chilandar, Annales de l'Institut Kondakov X, 1938, 31–47.

21 Д-р Миодраг Ал. Пурковић, Српски епископи и митрополити средњег века (Библиотека Хришћанског дела, књ. 6), Скопље 1938, 50–1.

22 Претеривао је Нићифор Дучић (Историја српске православне цркве – Књижевни радови IX, 1894, 127 и д.) кад је узимао да су скоро само архиепископи били хиландарски игумани.

но помоћи, Немања и Сава слали су Методија у Србију великом жупану Стефану Немањићу и овај је по Методију послао многе дарове за довршење и уређење Хиландара. Нешто доцније Методије је донео Стефану Немањићу крст. То је био очев дар пропраћен искреном жељом да крст чува сина – владара и да му буде од помоћи у ратовима. Сам Стефан је с епископом, јерејима и много калуђера изишао у сусрет Методију и на врло свечан начин, уз појање псалама, однет је овај крст у Студеницу.²³ Методије је остао неко време у Студеници. Из Доментијановог излагања добија се утисак као да је Методије нешто још довршавао у Студеници и да се тек после извесног времена вратио на Св. Гору.²⁴ Ако би то било тачно, онда би и Методије био један од оних монаха који су се истицали приликом подизања манастира и њиховог уређења.

После тога, Методије се вратио из Србије на Св. Гору, где је нашао Немању и Саву где светле као светионици.²⁵ Ово место заслужује да се о њему поведе рачуна и да се не превиђа. Методијев долазак у Србију, овај други долазак када доноси крст и одлази и борави неко време у Студеници, по целом излагању, пада у 1199. годину. И после тога, Методије одлази на Св. Гору и тамо *затиче Немању и Саву*, који сјаје као светионици, како каже Доментијан. То онда значи да је у то време Немања још жив. А у томе треба гледати још један, до сада незапажен, а врло озбиљан и важан разлог који несумњиво потврђује тезу да је Немања умро 1200. године.²⁶

Нажалост, ми о Методију не знамо ништа ближе. Не знамо да ли је био један од оних Срба који су отишли на Св. Гору пре Саве и тамо отпочео монашки живот у неком манастиру. Али је можда исто тако он један од првих студеничких монаха које је Немања повео на Св. Гору, или их доцније позвао да организују манастир. Методије је дошао за хиландарског игумана по личној Немањиној

23 Владимир Ђоровић, Житије Симеона Немање од Стефана Првовенчаног (Светосавски зборник 2 – Извори) 1939, 45–8; Доментијан 63–7.

24 Доментијан, 68: „и недокончанага исправних повелѣния прѣподобнаго о свѣршении манастира прѣсветык Богородице“.

25 Доментијан, 68: „и свѣте пакы оба свѣтиланика выноу горешта и свѣтешта се доухомъ светымъ“.

26 Година Немањине смрти била је спорна. О томе постоји читава литература. Најважније су две расправе Д. Н. Анастасијевића: Година смрти Немањине, Глас 86, 1911, 135–40, и Још о години смрти Немањине, Глас 92, 1913, 63–98. Упор.: Павле Поповић, О хронологији у делима св. Саве, Глас 112, 1922, 38–46.

жељи. Сава, који најбоље зна како се манастир организовао, каже у житију свога оца како је Немања окупио доста монаха у манастиру и „*постави* неког преподобног мужа Методија монаха“.²⁷ То „постави“ значи да је Методије уживао велико Немањино поверење. У Хиландарском типiku Сава изрично помиње Методија као првог хиландарског игумана.²⁸ Све што се још може рећи о Методију – то је да је он надживео Немању, али колико је још после тога остао на игуманском положају, засада се ништа не зна.

Можда још за време Методијевог игуманства, а свакако још за живота Савиног, Хиландар почиње да добија повеље којима се знатно увећава његово властелинство, и то како на Св. Гори тако исто, и још више, на територији Србије. Скромне очеве дарове убрзо је увећао (1200–1202) син Стефан.²⁹ Доцније сам Сава, већ као архиепископ, за време своје посете Св. Гори, купио је виноград за Хиландар.³⁰ После тога, по свој прилици када се Св. Гора налазила под влашћу Јована Асена II, Хиландар је добио потврду старих повластица и од Асеновог зета, српског краља Владислава.³¹ Кад је Св. Гора са Солунском облашћу дошла (после 1246) под власт никејског цара Јована Дуке Ватаца, Хиландар је добио и од њега хрисовуљу с потврдом својих права и повластица.³²

Управо из тог времена, за више од пола века после помена о игуману Методију, нема података о хиландарским игуманима. У читавој првој половини 13. в. није нам познат, чак ни по имену, ни један игуман. Претпостављало се да је био хиландарски игуман потоњи архиепископ *Сава II* (1263–1272). Он је заиста једно време

27 Ђоровић, Списи св. Саве, 165.

28 Ibid., 28.

29 Александар В. Соловјев, Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовенчаног) из године 1200–1202, Прилози V, 1925, 62–89.

30 Ђоровић, Списи св. Саве, 191–5. У овај Савин уговор о куповини винограда много се сумњало. Пошто је уговор датиран 1193. г., а Сава споменут као архиепископ, уговор се сматрао као непоуздан. Међутим, сама садржина уговора не изазива сумњу. Зато се сматра да су две сачуване грчке копије и српски превод само интерполирани и том приликом погрешно датирани (Solovjev, Annales de l'Institut Kondakov X, 43).

За време своје прошлогодишње посете Св. Гори г. др Мошин фотографисао је још један примерак овог грчког акта, који је – судећи по палеографским знацима – најстарији. Г. др Мошин дао је следеће обавештење: Доњи крај овог рукописа је отргнут. То је управо оно место на коме се налазе нетачни датуми других копија. Дозвољено је претпоставити да баш овај примерак представља сам оштећени оригинал акта и да је његов крај био откинут још у току 13. века (Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VII за 1939, Београд 1940, 53).

31 Прилози V, 71.

32 Solovjev, Annales de l'Institut Kondakov X, 33, бр. 5.

живео у Хиландару, али о томе да је био игуман нема изворне потврде, као што је то већ указано.³³

Јоаникије.³⁴ Није нам ближе познато његово порекло. Вођен љубављу према Христу, замонашио се и отпочео је подвижнички живот. Био је ученик архиепископа Саве II. Још док је Сава био монах, Јоаникије је с њим путовао у Јерусалим, где је био рукоположен за ђакона. Заједно са својим учитељем, од кога се никако није одвајао, дошао је из Јерусалима на Св. Гору и настанио се са Савом у Хиландару. Убрзо се прочуо својим побожним животом и стекао љубав свих монаха. За време свог боравка у Хиландару, падао је у неколико махова разбојницима у руке, који су га мучили, али је он све без роптања подносио. Када је једнога дана Сава II решио да се врати у Србију, решио се одмах и Јоаникије да пође с њим. Али је убрзо видео колико му је тешко пао растанак са Светом Гором. Он је радије пристајао да не живи са својим учитељем и пријатељем него да напусти Св. Гору. Стога је убрзо дошао поново у Хиландар и продужио живот пун побожности и подвизавања. Сем лепих моралних особина, о којима се причало по читавој Св. Гори, Јоаникије је имао и много практичног смисла, те га изабери и доведу на одговорни положај економа. То је био већ акт лепог признања, јер је положај економа један од највиших у манастиру. Ускоро, по краљевој жељи, Јоаникије је постао игуман Хиландара. Ми не знамо у које се ово време дешава. Може се само наслућивати да је то било негде после 1250. г. Његов биограф каже како је он на игуманском положају провео „много времена“. Он је могао да постане игуман отприлике онда када је његов пријатељ Сава II постао хумски епископ. То би се слагало и с податком да је он постао игуман по краљевој жељи. Таква жеља могла је да буде утицајна у доба пријатељских односа између Византије и Србије, дакле пре 1256, када је започет рат између Византије и Уроша I.³⁵

И на положају игумана Јоаникије је показао пуно разумевања и лепих способности. Имао је много искуства и вештине. Вероватно је његовим заузимањем Хиландар добио (1258–9) од

33 *Св. Стефановић*, Српски архиепископи од Саве II до Данила II, Глас 153, 1933, 46 н. 7.

34 Његова биографија: Животи краљева и архиепископа српских, написао Данило и други (изд. *Б. Даничић*, 1866) 276–91.

35 *Константин Јиречек* – *Јован Рагонић*, Историја Срба I, Београд 1922, 233.

Јоаникијевог покровитеља краља Уроша I и ћелију Св. Петке у Тморанима (данас село Моране код Скопља³⁶). По свој прилици за време његовог игумановања је подигнут и пирг Преображења, који се помиње год. 1262/63, онај пирг у коме је писао те године Доментијан Житије св. Саве.³⁷

После више година, Јоаникије, стицајем прилика, својеволјно напушта игумански положај,³⁸ враћа се у Србију, жељан да се потпуно повуче у миран живот. Јоаникијев долазак у Србију морао је да буде пре свршетка 1262/63. септембарске године, јер се у тој години помиње као хиландарски игуман Јевстатије. Ст. Станојевић је помишљао да се Јоаникије „могао вратити“ у Србију 1269. г.³⁹ Такво схватање, међутим, стајало би у супротности с поменом игумана Јевстатија у међувремену 1262–1265. и с изричним поменом Јоаникијевог биографа како је Јоаникије био хиландарски игуман „многа времена“. Он се вратио са Св. Горе већ 1262/63. г.

Јоаникије није дуго уживао у жељеном миру. По жељи „господствујуштих“, он поново мора да прими одговорне положаје. По жељи краља Уроша, постао је студенички игуман, а 1272. г. постао је архиепископ. На архиепископском положају остао је до пада краља Уроша I. Када је у борби са сином Урош изгубио престо, и Јоаникије се повукао с архиепископског положаја, отишао у Пилот и тамо умро 1279. год.

Јевстатије. — Иако недовољно и хронолошки мало поуздано, ипак о Јевстатију знамо нешто више.⁴⁰ Рођен је у жупи Будимљи. Од ране младости показао је велику побожност и љубав према књизи. Како га је вукла љубав према цркви и монашком животу, напусти родитељску кућу, дође у манастир Св. арханђела Михаила на Превлаци, седиште зетских епископа, и ту се замонаши. Замонашио га је тадањи зетски епископ Неофит, негде око 1250. год.⁴¹ Провео је неко време у зетској епископији, вероватно као придворни монах. Давно му је лежала на срцу жеља да посети

36 *Стојан Новаковић*, Законски споменици српских држава средњег века, 1912, 386–7. Упор.: *Рад. М. Грујић*, Протосеваст Прибо, властелин у Скопској области прве половине XIII в., Гласник Скопског научног друштва XII, 1933, 269–71.

37 *Љуб. Стојановић*, Стари српски записи и натписи I, 1902, бр. 20.

38 „по самоучению Божию самохотню остави таковоју власть“; Данило, 285.

39 *Ст. Станојевић*, Српски архиепископи, Глас 153, 53 н. 26.

40 Његова биографија: Данило, 292–319.

41 *И. Рувариц*, Владике зетске и црногорске, Просвјета I, Цетиње 1892, 15.

Свету земљу и обиђе места у којима је Христос проповедао и страдао. Ти су му се снови остварили и он је провео неко време у Јерусалиму. Одатле је дошао у светогорски манастир Хиландар и ту провео више година. Хиландарско братство га је изабрало за игумана и на том положају се помиње између 1262. и 1265. г. Преписујући у пиргу Св. Спаса један шестоднев, граматик Теодор записао је у поговору да је тада (између 1. септембра 1262. и 31. августа 1263. г.) био хиландарски игуман Јевстатије.⁴² Годину дана доцније (1. септембра 1263 – 31. августа 1264) помиње хиландарског игумана Јевстатија и Доментијан, који је у то време писао Житије св. Симеона Немање.⁴³ Последњи пут помиње се Јевстатије у септембру 1265. г. Тада су браћа Јован, Константин и Михаило Спартин поклонили посед у селу Лушцу „пречасном јеромонаху кир Јевстатију, игуману светогорске часне обитељи Хиландара“.⁴⁴ Не зна се кад је Јевстатије напустио игумански положај. Зна се да је дошао у свој родни крај, постао зетски епископ, а после неког времена (1279) и архиепископ. Умро је 1286. г.

III

Стефан, Киријак, Арсеније, Сава

После Јевстатија задуго немамо помена о хиландарском игуману. Управо из тог времена, када немамо помена о игуманима, позната су нам три акта византијског цара Михаила VIII Палеолога. У априлу 1271. он је потврдио даривање једног дела села Граца на Струми, а у јулу 1277. г. Хиландар је добио царским златопечатним сигилијем имунитет од прота и потврђење својих права на посед овога дела Граца.⁴⁵ Приближно у исто време (августа 1274) Хиландар је добио још једну царску простагму, која се помиње у акту чиновника Пазудина, којом се решава спор између Хиландара и Лавре и Ксиропотама. Том приликом Хиландар је добио натраг неке неправично одузете му поседе.⁴⁶

42 *Стојановић*, Записи и натписи I, бр. 20.

43 Доментијан, 116.

44 *Petit*, *Chil.* I, бр. 6, стр. 16, ред 10–1.

45 *Petit*, *Chil.* I, бр. 7 и 8, стр. 17–9. Упор.: *В. Мошин*, Акти из светогорских архива, Споменик 91, 1939, 197–8.

46 *Petit*, *Chil.* I, бр. 19, стр. 41–5. Издавач је нетачно датирао акт 1304. г. На оригиналу се јасно разабера 1274. г.

Значајно је да ове царске даровнице у корист српског манастира падају баш у доба пријатељских српско-византијских односа, који су настали после 1267. г.⁴⁷ и који се протежу до 1281. г. У дипломатским односима између Србије и Византије, као што је то било и у 14. в., вероватно су главну улогу играли Хиландарци. Стога је разумљиво да су они искористили погодну ситуацију за просперитет свога манастира. Вероватно из тог доба потичу и оне многобројне пропале исправе византијских чиновника у корист Хиландара које се помињу у инвентару хиландарске архиве.⁴⁸ У то време Хиландар је добио и повељу краља Драгутина, којом је уступио неколико села и нека имања у Призрену и Призренској области и подарио манастиру имунитет.⁴⁹

Стефан. – Стефан се први пут помиње као хиландарски игуман августа 1287. г. На акту светогорског сабора о предаји амалфијског манастира лаври Св. Атанасија потписао се српски и јеромонах Стефан, игуман Хиландара.^{49а} Доцније се помиње у једном акту светогорског протата 31. августа 1288. г.⁵⁰ У новембру 1294. г. он више није био игуман. Тада се, наиме, решавао спор између Хиландара и Скорпија, па су као представници Хиландара поменути: пречасни игуман јеромонах *Киријак*, пречасни башта јеромонах кир *Елевџерије*, пречасни проигуман *Стефан*.⁵¹ Стефан се, дакле, већ 1294. г. помиње као бивши игуман. Он је, према томе, напустио игумански положај између 1288. и 1294. г., али је остао и даље у манастиру да живи.

У акту јериског епископа Теодосија из 1290. г. којим решава парницу између манастира Зографа и Хиландара због имања на Превлаци наведени су главни сарадници тадањег хиландарског игумана. Манастирски прваци, који су заступали Хиландар пред византијским властима, били су: духовник јеромонах *Елевџерије*,

47 *Јуречек* – *Рагонић*, Историја Срба I, 235.

48 *Solovjev*, Annales de l'Institut Kondakov X, 31 и д.

49 Споменик III, 1890, 11–2; *Новаковић*, Законски споменици, 387–9; *B. Korabiev*, Actes de Chilandar II – Actes slaves, Византијски Временник XIX, 1915, Приложеније бр. 6, стр. 389–91.

49а Εὐδοτριᾶδου Σωφρονίου, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἁθω. Ἑλληνικά II, 1929, 339. Акт је датиран само 15. индиктом. По имену прота и саставу сабора акт се мора датирати 1287. г.

50 *Petit*, Chil. I, бр. 10, стр. 26, ред 48–9.

51 *Petit*, Chil. I, бр. 9, стр. 21, ред 31–5. Издавач се двоумио при датирању акта. По индикту (био је осми) узимао је да је акт или из 1279, или из 1294. г. По лицима која се помињу, акт се мора датирати 1294. г.

бивши велики економ *Амфилохије*, велики економ (у тај мах) *Василије*, јеромонах *Христѿфор*, монах *Михаил*, монах *Никодим*, манастирски параконом са солунског метоха и келар *Иларион*.⁵² То је најстарији списак представника хиландарског братства. Нека од ових лица видећемо доцније на вишим и одговорним положајима.

Киријак. – Киријак се први пут помиње као хиландарски игуман у новембру 1294. г.⁵³ Други помен о игуману Киријаку налази се у повељи којом краљ Милутин оснива хиландарски пирг Хрусију за одбрану манастира од гусара. Датум на тој повељи је: 6810. година, 13. индикт, круг сунца 22. и круг месеца 8.⁵⁴ Иако се овде не слаже година с индиктом, а једно и друго – с пасхалним елементима,⁵⁵ аутентичност повеље не долази у питање. Повеља говори о подизању пирга, који је заиста у то доба био подигнут. То се потврђује доцнијим Милутиновим повељама за пирг Хрусију, као и протатским актом из 1388, у коме се каже како је пирг подигнут у доба краља Милутина, кад је био игуман Киријак.⁵⁶ Сви остали унутрашњи подаци потпуно су веродостојни. Пошто је у овој повељи забележен и светогорски прот Јоаникије, који се помиње у протатском акту 1294. г.,⁵⁷ а који сигурно није био на овом положају у марту 1300, кад се помиње прот Теона⁵⁸ – то

52 *W. Regel, Actes de Zographou, Византійскій Временникъ XIII, 1907, Приложеније бр. 12, стр. 31.* Српски текст пресуде нашао је и објавио *В. Мошин*, Акти из светогорских архива, Споменик 91, 176.

53 *Petit, Chil. I, бр. 9, стр. 21, ред 31.*

54 Повеља је до сада издавана више пута. Први ју је издао *Димитрије Аврамовић*, Описаніе древностий србски у Светој (Атонској) Гори, 1847, бр. 2; *Fr. Miklosich, Monumenta serbica*, 1858, 65; *Новаковић*, Законски споменици, 475–6, скраћено; *Korablev, Chil. II, бр. 10, стр. 402–3*, и напоследку *Александар В. Соловјев*, Одабрани споменици српског права, 1926, 82–3.

55 Већ је *Новаковић* (Законски споменици, 476 н. 1) запазио да се у овој повељи не слажу година и индикт. Години 6810 (односно 1302) не одговара 13. индикт. Овај индикт одговара 1300. г. *Рад. М. Грујић* (Гусари на Светој Гори и хиландарски пирг Хрусија, Гласник Скопског научног друштва XIV, 1935, 5 н. 19) домишљао се да је на повељи била записана *сѡи* (6808 – 1300), која одговара 13. индикту, па је десна црта броја *и* била током времена избледела или истрвена, те је Аврамовић прочитао као *и*, а по њему и остали издавачи.

Занимљиво је да ни *Новаковић* ни *Грујић* нису запазили да у повељи има нетачности и у пасхалним елементима. У повељи је забележен 22. сунчев круг, док је за 6808. био четврти, а за 6810. шести. Осми месечев круг одговара 6810 (1302) г.

56 *Petit, Chil. I, бр. 158, стр. 337, ред 95–9.*

57 *Petit, Chil. I, бр. 9, стр. 23, ред 130.*

58 *Χριστοφόρου Κτενῶ, 'Ο πρῶτος τοῦ Ἀγίου Ὁρους Ἀθω καὶ ἡ „Μεγάλη Μέση“ ἡ „Σύναξις“, Ἑπετηρίς, 1929, 263.*

можемо с великом вероватноћом примити Грујићеву хипотезу да је ова Милутинова повеља пиргу издата 1300. г., којој одговара тринаести индикт. По помену прота Теоне, повеља се може тачније датирати: између 1. септембра 1299. и марта 1300. г. Овај датум одговара и околностима које су могле допустити српском краљу да подиже јаку српску тврђаву на византијском земљишту. То је доба најсрдачнијих српско-византијских односа, после недавно склопљеног брака између краља Милутина и мале византијске принцезе Симониде Палеолог. Као што је познато, тада је баш Хиландар добио велике поклоне и од византијског цара Андроника II и његовог сина Михаила IX.⁵⁹

Поред повеље о оснивању пирга Хрусије, у доба игумана Киријака Хиландар је добио од краља Милутина потврду за ћелију Св. Петке у селу Тморанима.⁶⁰ Између 1302. и 1305. г. Хиландар добија од краља Милутина и велику повељу, којом се потврђују дарови Милутинових претходника и дају нови прилози.⁶¹ О овој повељи постоји читава литература.⁶² Повеља је сигурно издата између 1300. г. (јер се у њој помиње хиландарски пирг), и 1304/5. септембарске године, јер се ту помиње рашки епископ Филип, док се поуздано зна да је већ 1305. г. на овом положају био епископ Григорије II.⁶³ Није искључено да је ова повеља у вези с Милутиновим подизањем данашњег Хиландара (око 1303).

Не зна се колико је времена Киријак остао на положају хиландарског игумана. Запис рашког епископа Григорија II из 1304/5. септембарске године помиње Киријака као „*прѣжде бывшаго игоумена*“. У запису Григорије II помиње да је узео да препише књиге за Хиландар како би га хиландарска братија, некадања његова сабраћа, уписала у поменик. Он ту помиње и Киријака, бившег игумана, и то тако као да је он још био игуман у време кад је Григорије почео да преписује.⁶⁴ Стога је врло вероватно да је Киријак мало пре тога престао да буде хиландарски игуман. Из

⁵⁹ *Petit*, Chil. I, бр. 13, стр. 32–5; *Korablev*, Chil. II, бр. 7. Упор. В. Мошин, Хиландарски практик, Споменик 91, 197.

⁶⁰ Споменик III, 12; *Новаковић*, Законски споменици, 391–3; *Korablev*, Chil. II, бр. 9, стр. 400–2.

⁶¹ *Miklosich* (*Monumenta serbica*, 1858, 57) датирао ју је 1293–1302. Тако и *Korablev* (Chil. II, бр. 8, стр. 393). *Новаковић* (Законски споменици, 393) датирао ју је: 1302–1309.

⁶² Сву литературу о овој повељи прикупио је *Ст. Стојановић*, Студије о српској дипломатици, Глас 169, 1935, 41–2.

⁶³ *Пурковић*, Српски епископи, 14.

⁶⁴ *Стојановић*, Записи и натписи I, бр. 38.

Григоријеве стилизације не види се јасно да ли је Киријак умро, или је само отишао с игуманског положаја.

Арсеније. – Запис рашког епископа Григорија II из 1304–1305. г. помиње, поред бившег игумана Киријака, и *настојцаго наставника ... игоумена Арсѣнија*.⁶⁵ То је једини податак о игуману Арсенију. Сигурно је да он није био дуго игуман. Не мора се узимати да је његово игуманство прекинула смрт. Можда и овога пута хиландарски игуман одлази на епископски положај. Око 1318. г. помиње се као члан епископског сабора призренски епископ Арсеније.⁶⁶ Ми данас знамо донекле баш за ово време призренске епископе и по имену и по годинама њиховог епископовања. Тако је 1307. г. био призренски епископ Дамјан. Те или најдаље идуће године постао је епископ Сава,⁶⁷ који је већ 1309. г. дошао на положај архиепископа.⁶⁸ По томе је призренска катедра била упражњена 1309. г. и њу је могао да заузме онај епископ који се помиње око 1318. г., дакле Арсеније. Временска блискост помена игумана Арсенија и епископа Арсенија, као и други примери да се с положаја хиландарског игумана одлази на епископски положај чине идентификацију хиландарског игумана с призренским епископом врло сугестивном.

Али, ако је баш овај игуман Арсеније постао после 1309. г. призренски епископ, није могао да дође на ову катедру непосредно с игуманског положаја, пошто већ 1306. или 1307. знамо да је дошао за хиландарског игумана Данило. У том случају морамо претпоставити да је Арсеније после напуштања игуманског положаја живео у Хиландару као проигуман, или је заузимао неки други положај, као што је то био случај с Јоаникијем, који је с положаја хиландарског игумана дошао за студеничког игумана, а онда постао архиепископ.

Сава. – У краткој биографији архиепископа Саве III прича се како је он био васпитан на Св. Гори и да је био „наставник Богом изабраному сабору славнаго манастира Хиландара“, да је потом био призренски епископ и, најзад, архиепископ (од 1309 г.).⁶⁹ Ранији историчари (Ружичић, Дучић, Леонид) узимали су да је

65 *Стојановић*, Записи и натписи I, бр. 38.

66 *Споменик* IV, 1890, 10.

67 *Пурковић*, Српски епископи, 16.

68 *Стојановић*, Српски архиепископи, Глас 153, 69.

69 *Данило*, 325.

Сава био хиландарски игуман. Голубински је први нагласио да наведени податак није потпуно јасан. Исти је став заузео у том погледу и Станоје Станојевић, истичући да није јасно шта значи „наставник манастирског сабора“ и питао се: „да ли је то неко звање, или хоће да се каже, да је Сава имао међу братијом велик углед и утицај“.⁷⁰ То, међутим, може да значи да је Сава био игуман, или да је вршио дужност игумана. Пошто нам извори несумњиво сведоче да је Арсеније био непосредни наследник Киријаков, а Киријак непосредни наследник Стефанов (који је игуман још 1287), то би Сава могао да буде игуман само после Арсенија, а пре Данила (1305–1306). Много је вероватнија претпоставка да је Сава само управљао манастиром и према томе био „наставник манастирског сабора“ за оно време седесваканције, које је било пре Даниловог избора за игумана. Пошто Данилово житије нарочито подвлачи да је Данило изабран за хиландарског игумана по жељи краља Милутина, архиепископа Јевстатија и државног сабора у Србији зато што „у то време славни манастир Хиландар није имао игумана“ – могло би се претпоставити да се Хиландар у тај мах налазио у неким изузетним приликама, које су захтевале нарочиту интервенцију српског краља, архиепископа и сабора.

IV Данило

О Данилу знамо више но и о једном његовом претходнику, иако његов ученик више фразира но што даје податке.⁷¹ Не знамо

⁷⁰ *Сл. Станојевић*, Српски архиепископи, Глас 153, н. 62.

⁷¹ Данило, 328–77. Поред података у биографији његовог ученика, о Данилу има података местимично у животима краља Драгутина, краља Милутина и краљице Јелене – *ibid.*, 43–6, 88 и д., 149–51, 155–8.

О њему постоји велика литература, иако је он привлачно научничко интересовање више као књижевник него као монах, или човек поверљивих дипломатских мисија. Доноси многе изводе из Даниловог зборника, дао је и покоју оцену већ *Јован Рајћ*, *Исторія разныхъ славенскихъ народовъ II, въ Будиномъ градѣ*, 1823, 483 и д. Важнија је литература следећа: *Paul Joseph Schaffarik, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen 1826, 196 н. 3, 207–8; *P. J. Schaffarik, Übersicht der vorzüglichsten schriftlichen Denkmäler älterer Zeiten bei den Serben und anderen Südslawen, Jahrbücher der Literatur* LIII, 1831: *Anzeigebblatt für Wissenschaft und Kunst* LIII, 50–2; *A. Гильфердингъ*, *Потѣзка по Герцеговинѣ, Босни и Старой Сербіи* (Записки императорскаго русскаго географическаго общества XIII), 1859, 279–80; *P. J. Schaffarik, Geschichte der serbischen Schrifttums* III, 1865, 237–42; *Fr. Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega veka* (Književnik II), 1865, 150, 218 и д.; *V. Jagić, Historija književnosti naroda*

1. Свѣтѣи Симеон и свѣтѣи Сава, икона из XV века

2. Параклис Свѣтѣхъ архангѣла, Гостѣлюбѣ Аврамово,
действѣ, око 1370.

3. Романово јеванђеље, минијатури са ликом св. Марка
на листу из времена изумана Дорошеја, 1359/60.

ни кад се ни где родио ни како се крштеним именом звао. Зна се да је живео у другој половини 13. и првој половини 14. в. али је некада П. Ј. Шафарик произвољно узимао да се Данило родио 1272. г.⁷² Потицао је из богате и врло славне породице. Његови родитељи, каже Данилов биограф, били су с децом врло несрећни. И синови и кћери рано су им поумирали и они су савили своје руке око јединца сина, гледајући у њему животну утеху и радост. Кад је поодрастао, Данило је зажелио да га родитељи даду да изучи књигу. Родитељи су нерадо на то пристајали, желећи да син буде код њих. Данило нађе некога рођака, који га одведе једном учитељу. Ми још увек не знамо где се ово дешава. У школи Данило се врло брзо истакао, пао у очи својом бистрином и био најбољи међу друговима. Још тада код њега се јавила жеља да се замонаши и да посвети живот Богу. Читаво време сањарио је о Јерусалиму и Св. Гори. Оне чудне приче које се слушају без предаха у младићким годинама лако пријањају за душу, машта ради, осваја и носи у царство бајки и жеља.

hrvatskoga i srbskoga I, 1867, 182–8; *Е. Голубинский*, Краткий очерк истории православных церквей, Москва 1871, 459, 505–7. *В. Качановский*, Сербский жития и летописи как источник для истории южных славянъ въ XIV и XV вѣкахъ (Славянской Сборникъ III), 1876, 183–90; *И. Jagić*, Ein Beitrag zur serbischen Annalistik mit literaturgeschichtlicher Einleitung (Archiv für slavische Philologie II), 1877, 38–40; *Ј. Ковачевић*, Неколико хронолошких исправака у српској историји (Годишњица III), 1879, 372 и д.; *Стојан Новаковић*, Народна традиција и критична историја (Отаџбина II, 5), 1880, 15 и д.; *Милан С. Ђуричић*, Архиепископ Данило II – српска књижевност XIV-ог века, 1885; *Ив. Павловић*, Књижевни радови архиепископа Данила II, Просветни гласник, 1888, 203–10; *Св. Новаковић*, Манастир Бањска, Глас 32, 1892; *Нићифор Дучић*, Књижевни радови 2, 1892, 206–8; *Јован Рагоњић*, Биографија и аутобиографија краља Милутина, Летопис Матице српске 183, 1895, 92–109; *Св. Симоновић*, Белешке о склопу Данилово Родослова, Летопис Матице српске 183, 1895, 119–37; *Св. Симоновић*, Хронологија српских архиепископа по Данилову Родослову, Летопис Матице српске 184, 1895, 28–36; *Петар С. Протић*, Житија српских светаца као извор историјски, 1897, 101–55; *В. Николић*, Архиепископ Данило II, 1898; *В. В. Качановский*, История Сербии съ половины XIV до конца XV в., томъ I, Киевъ 1899, 14 и д.; *В. Ђоровић*, Доментијан и Данило, Прилози I, 1921, 21–33; *Љуб. Стојановић*, Житија краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила и других, Глас 106, 1923, 97–112; *Милоје М. Васић*, Архиепископ Данило II, монах и уметник, Прилози VI, 1926, 231–64; *В. Ђоровић*, Силуан и Данило II, српски писци XIV–XV века, Глас 136, 1929, 13–54, passim; *Никола Рагојић*, О архиепископу Данилу II и његовим настављачима, предговор уз превод Данилових Живота краљева и архиепископа српских (изд. Српске књижевне задруге, књ. 257, 1935); *Раг. М. Грујић*, Гусари на Светој Гори и хиландарски пир Хрусија од XII–XV века, Гласник Скопског научног друштва XIV, 1935, 11–8; *Св. Симоновић*, Краљ Милутин (прештампано из Годишњице LXVI), 1937, 25–6; *Миодраг Ал. Пурковић*, Српски епископи и митрополити средњег века (Библиотека Хришћанског дела, књ. 6), Скопље 1938, 22–6; *Др Воко Слијепчевић*, Хумско-херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219 до краја XIX века, Богословље XIV, 1939, 218–71.

72 *P. J. Schaffarik*, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur, 1826, 196 н. 3, 208.

Место да пође за својим жељама, он је као младић од неких осамнаест-двадесет година („*бывшоу же кмоу въ мѣроу съвршеноу юноше*“) дошао по жељи краља Милутина на двор. Не види се колико је времена провео на двору. Једном приликом, када је краљ Милутин обилазио цркве у држави, у краљевој пратњи био је и млади паж, кога су сем младости красиле храброст, речитост и физичка лепота. Краљ је са свитом застао у Сопоћанима. Шта је распалило ону жељу која је тињала, не види се, али зна се да је у Сопоћанима тада Данило донео одлуку да се замонаши. Ту је пресечена његова световна каријера и он полази другим путем. Док су сви мирно спавали, Данило се лагано извуче с једним својим слугом. Кроз ноћ, „вођен Господом ка тишини неузбурканог пристаништа“, он је журио да што пре отпочне монашки живот. Дошао је у манастир Кончул у Ибру (код села Казновића близу Рашке) и ту га је кончулски игуман Никола постригао, давши му име монах Данило. Он се у манастиру одликовао својим животом и радом, те убрзо служио за пример братији. Када се својим богоугодним животом прочуо и глас о њему дошао и до архиепископа Јевстатија II (1292–1309), овај се заинтересовао за њега и позвао га к себи. Пошто се на неколико позива Данило није одазивао, архиепископ је замолио краља да се он интересује и својим ауторитетом утиче на Данила. А када је краљ, како каже Данилов биограф, „заповедио“ Данилу да се јави архиепископу, Данило оде. Јевстатије II лепо га прими, постави за презвитера, а ускоро прими га архиепископ у своју ћелију. Тако је Данило продужио да живи уз архиепископа.

Не зна се колико је времена Данило провео у Кончулу. Судећи по речима његовог биографа, није много. О његовом побожном и примерном животу у Кончулу сазнало се „по малѣ врѣмени“.⁷³ Наравно, то за хронологију још не значи ништа. У сваком случају, боравио је тамо неколико година, пошто је немогуће да је пре своје тридесете године могао да постане игуман. Уз Јевстатија је провео, како се изрично каже, годину и по дана,⁷⁴ па је после тога на једном сабору, по договору краља, архиепископа и свет сабора, изабран за игумана Хиландара, пошто га у то време манастир није имао.⁷⁵ Ту наилазимо сад на тешкоће у питању времена када се то дешава. Очевидно је да је избор Данилов учињен на сабору.

⁷³ Данило, 336.

⁷⁴ Ibid., 338

⁷⁵ Ibidem.

Ми немамо поузданог помена које је године био тај сабор. Врло је нејасно речено и да Хиландар у то време није имао игумана. То као да упућује на помисао да је место игумана упражњено подуже. Ф. Рачки је некада писао да је Данило постао игуман „послије год. 1302“, пошто се те године помиње Киријак.⁷⁶ Он је мислио на Милутинову повељу хиландарском пиргу. Доиста, ту се Киријак помиње као игуман. Али та је повеља врло вероватно из 1300. г.⁷⁷ Према томе, могло би се на основу Хрусијске повеље рећи само да је Данило дошао после 1300. г. Качановски је исто тако мислио да је Данило био изабран за игумана 1302. г.⁷⁸ М. Ђуричић је закључивао да је Данило дошао за игумана 1303. г.⁷⁹

Сви они, међутим, нису знали да Данило није дошао за игумана непосредно после Киријака пошто им није био познат запис еп. Григорија II из 1304–1305. септ. године. Зна се да је Киријаков непосредни наследник био Арсеније, који се помиње као хиландарски игуман 1304/5. септембарске године. То нам данас много олакшава да друкчије датирамо време Даниловог избора. Он значи није изабран пре прве половине 1305. г. Али, као што је речено, сва је вероватноћа да је после Арсенија дужност игумана вршио неко време и Сава, потоњи архиепископ Сава III. По томе излази да је Данило биран за игумана најраније негде 1306. г., па можда и 1307. г., јер „мало времена“ после његовог доласка у Хиландар почиње напад Каталана на Св. Гору.

„Као сразмерно млад човек“, пише Станоје Станојевић,⁸⁰ „он је постао игуман манастира Хиландара у Светој Гори, а то је место у оно доба било не само место части, него и место поверења, рада и одговорности“. Остала нам је незадовољена жеља да сазнамо зашто је Данило биран за игумана у Србији.⁸¹ У његовом избору није одлучивала само краљева жеља, као што је био, на пример, случај са Јоаникијем, него је биран на сабору српске земље и би му наређено да буде игуман.⁸²

76 Književnik II, 1865, 221.

77 В. разлоге у овој расправи, стр. 21–22.

78 В. В. Качановский, Исторія Сербіи съ половинѣ XIV до конца XV в., томъ I, Кіевъ 1899, 14.

79 Милан С. Ђуричић, Архиепископ Данило II – српска књижевност XIV-ог века, 1885, 18, 51.

80 Годишњица XLVI, 25.

81 Никола Радојчић, О архиепископу Данилу II и његовим настављачима, Предговор уз превод Данилових Живота краљева и архиепископа српских (изд. Српске књижевне задруге, бр. 257), 1935, VII.

82 Данило, 338.

Ускоро после Даниловог доласка у Хиландар, Св. Гору почели су да нападају и пљачкају Каталани. Када византијски цар Андроник II није више могао да испуни своје обавезе према овим плаћеницима, ови се окрену против њега и почну страховито пустошење широм Византије, помогнути Карлом од Валоа, братом тадањег француског краља Филипа IV Лепог.⁸³ Разуздана руља пустахијски је крстарила по Византији, па је у лето 1307. г. дошла на полуострво Касандру, одакле је вршила честе нападе и на Св. Гору. Од напада није био поштеђен ни Хиландар. Језив је и ретко пластичан опис Даниловог ученика о нападу на овај манастир и последицама тога напада.⁸⁴ У овим тешким данима игуман Данило храбро је бранио Хиландар у доба када је многа братија напуштала манастир и бежала. Три пуне године и три месеца страдао је игуман Данило од напада и беде. И за скоро све то време он је заиста, како лепо каже Н. Радојчић, био „више ратник, дипломата и управник него монах“.⁸⁵

Када су разбојници напустили опсаду Хиландара, поручујући да ће се једнога дана опет вратити, Данилу је прва брига била да спасе драгоцености и благо манастира. Праћен неколицином поверљивих људи, Данило оде с манастирским благом краљу Милутину у Скопље и предаде му га. Краљ га је задржавао да остане док се прилике мало не смире,⁸⁶ али Данило се врати натраг, мучећи се силно на путу. У манастиру је затекао тешко стање. Одбрана, малаксала од глади, помишљала је на предају. Његов долазак подиже пали дух. Данило је успео да набави хране и тиме да омогући живот у манастиру. Пљачкаши су неуморно смишљали на који би начин могли да га ухвате и да дођу до великог богатства. Када је Данило сазнао да се спремају да нападну Хиландар, оде са два монаха и неколико својих људи у руски манастир Св. Пантелејмона. Да би измамили Данила, нападачи нађу два његова знанца, према којима је овај гајио лепо расположење, обећају им богату награду, како би отишли у манастир и онда пустили та-

83 Миодраг Ал. Пурковић, Авињонске папе и српске земље, Пожаревац 1934, 9.

84 Данило, 340–3. Велику студију о Каталанима написао је *Gustav Schlumberger*, *Expédition des „Almougavares“, ou routiers Catalans en Orient*, Paris 1902; упор.: *Својан Новаковић*, Срби и Турци XIV и XV века, 1893, 30–52; *Рад. М. Грујић*, Гусари на Св. Гори и хиландарски пирг Хрусија од XII–XV в., Гл. Ск. н. др. XIV, 1935, 11–8.

85 *Радојчић*, оп. cit., VIII.

86 *Новаковић* (Срби и Турци XIV и XV века, 1893, 64) пише да је краљ Милутин у ово време био неутралан, и да није хтео да устане против Каталана.

мо и разбојнике. Силна маса напала је Пантелејмон, помамно ур-
лала и тражила Данила. Пламен је почео да гута и цркву и околне
зграде, а онда су довукли запаљиви материјал и наслагали га око
куле (пирга), где се био склонио Данило, потпалили и – пирг се
„зажарио као огњена пећ“. Ту Данилов животописац користи
прилику да нам га покаже као доброг и вештог тактичара, како је
успео да затвори ону двојицу који су имали да га измаме. Најзад,
непријатељи су изненада одустали од напада, узјахали своје коње
и дали се у бекство. Данило изиђе из Пантелејмона, оде у Ксиро-
потам, где проведе неколико дана, а онда дође у Хиландар.

На Св. Гори завлада поново стари мир. Данило, по речима
биографа, одлучи да напусти игумански положај и да се преда
испосничком и подвижничком животу. Оде у Савину ћелију у
Кареји, а на његово место бѣ постављен Никодим, ранији ученик
Данилов.

Није у потпуности јасна хронологија Даниловог игуманства.
Он је очевидно игуман за читаво време страдања Св. Горе од
Каталана. Његов биограф изрично помиње да је мало после
његовог доласка почела несрећна најезда. У два маха Данилов
ученик помиње да је та патња трајала три године и три месеца.⁸⁷
По томе је Данило био игуман најмање и првих месеци 1310. г.⁸⁸
Али ми за то имамо и потврде. Месеца маја (26) осмог индикта, а
то је 1310. г., решавао је јериски епископ Јеротије парницу између
хиландарског игумана Данила и ксиропотамског игумана Мака-
рија због неке њиве.⁸⁹ То је, засада, последњи помен о Данилу као
игуману у Хиландару. Већ августа 1312. г. помиње се у једном
протатском акту као хиландарски игуман Никодим.⁹⁰ Данило је,
према томе, напустио игумански положај, највероватније, у другој
половини 1310. или током 1311. године.

Још док је био хиландарски игуман, Данило је долазио на
позив краља Милутина у Скопље. Данас се зна да је он имао неку

⁸⁷ Данило, 341, 354.

⁸⁸ Рачки је мислио да се Данило повукао с игуманског положаја и отишао у
Кареју 1307 – Кпјиџевник II, 222. По њему, то понавља и *Ђуричић*, *op. cit.*, 18. Чудно је да
Рачки није запазио како се у Даниловој биографији излаже да је он издржао цео напад
Каталана и да се повукао с игуманског положаја тек пошто су пљачкаши сасвим
напустили Св. Гору. Боље је то разумео *Светислав Вуловић* (Белешке и белешнице,
Годишњица XIV, 1894, 245), који је узимао да је то било око 1312. год.

⁸⁹ Акт још није објављен. Чува се у Хиландарској архиви. Наводимо по
фотографији Српске краљевске академије бр. 7903-6, 3.

⁹⁰ Неиздат. Фотографски снимак, СКА, бр. 7903-а, 4.

нарочиту мисију да сврши и да је одлазио по жељи краља Милутина краљу Драгутину „због неких послова“.⁹¹ Не види се ни кад је тачно то било, али се каже да је ускоро после тога напустио игумански положај и отишао у Савину испосницу у Кареји. По томе би излазило да је то било негде крајем 1310, или почетком 1311. г. Вероватно да је Данило, као некадањи игуман, био у Кареји старац. Међутим, на овом положају помиње се у августу 1312. г. старац Теодул.⁹² То значи да је Данило пре тога времена већ отишао и са Св. Горе.

То би се слагало и с оним подацима који су у вези с Даниловим одласком са Св. Горе. У његовој биографији излаже се како је после неког времена од његовог одласка у Кареју настала у Србији велика невоља и зло стање. Краљ Драгутин устао је на свога брата Милутина. Напуштен од властеле, немајући на кога да се ослони, краљ Милутин сећа се у тешким часовима Данила и позива га к себи. Када је Данило дошао, краљ му је поверио све своје велико благо, које се налазило у Бањској, а њега поставио за бањског епископа, пошто је баш те године умро епископ бањске епархије. Милутин онда пође против брата. Уто му стиже помоћ Татара, Турака и Јаса. До рата није ни дошло. Браћа се измирише и завлада мир. Док је Данило био бањски епископ, зидао се под његовим надзором и његовим упутствима манастир Бањска,⁹³ монументална Милутинова црква, нажалост данас сва у рушевинама. У време смрти краљице Јелене († 8. фебруара 1314) Бањска је била скоро готова.⁹⁴ Данило је у то време био у Србији и као бањски епископ учествовао на погребу старе краљице.⁹⁵

По томе, дакле, што је Данило радио на Бањској и што је Бањска била скоро завршена већ почетком 1314. г. – сигурно је да је Данило дошао са Св. Горе у Србију бар почетком 1312. г. По томе изгледа да је раније започета борба између браће узела озбиљне размере. Питање хронологије борбе између Драгутина и Милутина остало је још увек недовољно јасно. По Даниловом излагању, по забелешци архиепископа Никодима,⁹⁶ који помиње како је ишао у Цариград и тражио интервенцију за измирење браће у

91 Данило, 43–5.

92 Фот. снимак, СКА, 7903-а, 4.

93 Милоје М. Васић (Архиепископ Данило II, монах и уметник, Прилози VI, 1926, 231–64) мисли да Данило није учествовао у зидању Бањске.

94 Данило, 150–1.

95 Ibid., 88.

96 Стојановић, Записи и натписи I, бр. 52.

време када је био цариградски патријарх Нифон (1310–1314), највероватније је да је борба узела најозбиљније размере средином 1312. г., иако нам један извор помиње да је борба била већ 1307. г.⁹⁷

Када се завршио сукоб међу браћом, Данило је поново отишао у Св. Гору. Намеравао је да оде у Јерусалим и Св. земљу. Ту жељу прекинуо му је позив краља Милутина. Када је Данило дошао краљу, добио је краљевску реч и обећање да ће постати архиепископ.⁹⁸ Ускоро је отишао у Пећ, где је био архиепископ Сава III, који је мало после тога умро († 1316). То значи да је Данило дошао по други пут у Србију 1316. г. Када је после смрти Саве III требало изабрати новог архиепископа, било је много тешкоћа. Дигла се страховита бура незадовољства, не види се због чега. Два пута сабор није могао да се сложи у питању личности. Ни трећи саборски сазив није изабрао за архиепископа краљевог кандидата, за кога се краљ много залагао.⁹⁹ Сабор није хтео ни да чује за Данила и избор је пао на хиландарског игумана Никодима, некадањег Даниловог ученика (1317), а Данило је био изабран за хумског епископа. Као хумски епископ, Данило је искрено оплакао и сахранио краља Милутина. Новоме краљу, Стефану Дечанском, био је у почетку од велике помоћи и свршавао му је неколико важних дипломатских мисија, а онда је поново напустио Србију и отишао на Св. Гору. Тамо га је затекао

97 О борби између Драгутина и Милутина постоји скоро мала литература. Први се специјално овим питањем позабавио *Љ. Ковачевић* (Неколико хронолошких исправака у српској историји, Годишњица III, 1879, 391–6), који је мислио да је сукоб био после априла 1312. г., када су у Цариграду били јерусалимски и антиохијски патријарх, вероватно поводом устоличења цариградског патријарха. Такве резултате прихватио је и *Стефан Новаковић* (Срби и Турци XIV и XV века, 1893, 68). У оцени Новаковићеве студије, *Константин Јиречек* (Archiv für slawische Philologie XVII, 1895, 258) указивао је да је затегнутост међу браћом настала већ после Милутиновог брака с византијском принцезом Симонидом, када је византијски утицај у Србији почео врло јако да се осећа и испољава у сваком погледу. Особито је незадовољство постало велико када је у српске унутрашње ствари почела да се меша и Милутинова ташта Ирина Монфератска, која је чак слала и своја два сина у Србију, смишљајући да једном од њих да српски престо. При томе је Јиречек остао и у својој Историји Срба I, 255. Такво схватање озбиљно потврђује један доцније објављен извор анонимног описивача Источне Европе (*Dr. Olgierd Górka*, Anonymi descriptio Europae orientalis, Cracoviae 1916) који пише већ 1308. г. како распра међу браћом траје поодавно, и све до тада. На основу тога, пристао је уз раније мишљење К. Јиречека и *В. Ђорђевић* (Један нови извор за српску историју XIV века, Прилози IV, 1924, 71–2) и узима да је сукоб између браће почео пре 1312. г.

98 Данило, 361.

99 *Св. Стефановић*, Српски архиепископи, Глас 153, 73.

и избор за архиепископа, када је Никодимовом смрћу било место архиепископа упражњено. Архиепископ је постао 1324. г., а умро је 19. децембра 1338. г.

У хронологији управљања црквом између Никодима и Саве IV има неслагања. Ако је Никодим постао архиепископ на Спасовдан 12. маја 1317. г. и ако је Сава IV умро 29. априла 1375. г., а ови се датуми сматрају као апсолутно тачни – онда у свему има у том раздобљу 58 година. Према забележеним подацима, међутим, у том времену били су на положају највиших црквених представника поједини архијереји овако: Никодим 8 г., Данило 14 г. и 3 месеца, Јоаникије 16 г. и 8 месеци и Сава IV 20 г. и 5 м., што у свему чини 60 г. Пошто је време управљања архиепископа Данила II, патријарха Јоаникија и патријарха Саве IV означено не само у годинама него и месецима и пошто писац (или писци) њиховог житија даје подробније и многобројније податке него писац кратког Никодимовог житија, то је највероватније да хронолошку грешку треба тражити у Никодимовом житију. Због тога је вероватно рачунање Љ. Стојановића да је арх. Никодим умро 1324. и да је те године изабран Данило за архиепископа. О овом питању постоји и мала литература.^{99а}

*

Када се погледа сав Данилов многоструки рад, онда се јасно види да је он био изузетна појава не само међу хиландарским игуманима, него међу средњовековним српским свештенством уопште. Као игуман манастира он је био ратник, тактичар, организатор одбране и сам храбри бранилац. Као епископ, он је уметник, који с много разумевања упућује, даје идеје и планове; на положају друге епископске катедре он је, као некада раније, дипломата, на кога се с пуно поверења ослања и који успешно свршава дипломатске мисије. Као архиепископ он неуморно ради на подизању цркава. Подигао је Св. Богородицу Путеводителницу и Св. Николу у Пећи, зида пирг Св. Данила Столпника и зида припрату коју ће један познији летописац да уброји међу реткости какве се ретко налазе; обнавља Жичу, подиже ћелије у Магличу и тамо уређује цркву Св. Ђорђа, брине се о цркви у Лизици итд.

^{99а} *Св. Стојановић*, Хронологија српских архиепископа по Данилову Родослову, Летопис Матице српске 184, 1895, 28–36; *Љуб. Стојановић*, Житија краљева и архиепископа српских, од архијеп. Данила и других, Глас 106, 1923, 97–112.

Данило се бави и књижевношћу. По ранијим узорима, пише биографије неколико владара и архиепископа, које немају само чисто историјску, него и извесну литерарну вредност. Те биографије нису једини књижевни радови Данилови. По раду и обиму, Данило је показао не само воље и разумевања, него и ширину замаха и полета. Он је био човек лепе културе, знања и несумњивог талента. Обично се код нас говори и радо истиче како је Света Гора била средиште културе и да се право образовање стицало само тамо, да је Св. Гора играла пресудну улогу у стварању нових генерација које су узимале водеће духовне положаје, да су се тамо стицали знање, ширина погледа, способност схватања и разумевања. То је све сигурно тачно. Али је у том погледу Данило изузетна појава. Он је био само кратко време у Св. Гори. Из његове биографије знамо да је жудео да оде на Св. Гору кад је био млад. Али када је први пут отишао, као да је отишао по невољи. Он је, дословно каже његов биограф, послат тамо да буде игуман. Отишао је свакако као већ зрео човек. То је доба када човек може да стиче знање, али не и да се формира. Сем тога, за читаво време Данило је скоро стално на стражи. Погледа с утврђене куле колико и да ли може да издржи манастир навалу поамане и подивљале пљачкашке руље, брине се да спасава манастирско благо, провлачи се кроз највеће опасности. У тим данима нема се заиста ни воље ни могућности за рад на личном образовању. После одбране Хиландара, Данило је испосник у малој ћелији, подвижник и после тога дипломата. Он у пуној мери улази у вртлог политичких борби и игра у њима врло важну улогу. Живео је и учествовао у бурним данима. Три владоца је изменио; ниједан није имао миран и срећен живот. Стално трзавице и потреси: борба Милутинова с братом и сином; грађански рат на почетку владе краља Стефана Дечанског; Душанов долазак на власт побуном и збацивањем оца.

Данило је по свему васпитник своје родне груде. Колико је стекао и знања и културе – стекао је у Србији, а од природе је био способан и талентован. Његов пример показује да се често и неправично и с мало упућености говори о школама, оним малобројним школама, по српској земљи и учитељима који су могли да упуте. Данило је заиста био „паметан, практичан, учен и енергичан“.¹⁰⁰ Врло лепу, тачну и сликовиту карактеристику Данила

100 *Ст. Ситанојевић*, Краљ Урош (Годишњица 46, 1937), 25.

дао је Никола Радојчић, када је писао да је Данило био „скрушен монах и храбар ратник, дубок мислилац и окретан државник, искрен испосник и 'искусан делима... световнога живота', одушевљен уметник и савестан књижевник, пун мисли о небеском животу и потпуно предан истрајном обрађивању земље“.¹⁰¹

V Никодим

О Никодиму као српском архиепископу, као богослову, као књижевнику и као политичару писало се више пута, и о њему има специјалних студија.¹⁰²

Никодим је био Србин по рођењу и по васпитању: „беше и пород и васпитање отачаства овога блаженога краља Стефана Уроша“, по речима житија Милутинова.¹⁰³ Гервасијев запис на апостолу писаном у Хиландару у доба игуманства Никодимова тачније одређује Никодимово порекло, кад пише да је био из „западныа страны земле Рашьскык, рекомык Србьскык“.¹⁰⁴ Извори не дају директних података о години Никодимова рођења. Израз у његову житију да он „поживе у архијерејству осам година свога маловременога живота“¹⁰⁵ допушта да ову маловременост схватимо само као релативно краткотрајну за архиепископа. Свакако, већ око 1311. године, кад је постао игуман, морао је имати најмање 30 година живота, како то траже канони за посвећење јеромонаха, а по свој прилици требало је да има и више да га хиландарски сабор после одласка Данилова у Карејску испосницу изабере за новог игумана међу многобројним старцима – јеромонасима. Зато претпостављамо да у то време није имао мање од 40 година и према томе рођен је пре или око 1270. године.

Житије Никодимово не даје података о његовој младости и о томе када се замонашио. У пасусу о Никодимовом избору за српског архиепископа Милутиново житије каже да је он био „рожденик

¹⁰¹ Никола Радојчић у предговору превода, стр. XII.

¹⁰² В. Даничић, Рукопис архиепископа Никодима, Гласник XI, 1859, 189–203; С. Вуловић, Белешке о архијепископу Никодиму, Глас 43, 1894, 1–15; Милоје М. Васић, Архиепископ Данило II, монах и уметник, Прилози VI, 1926, passim; Ст. Стојановић, Српски архиепископи од Саве II до Данила II, Глас 153, 1933, 71–8.

¹⁰³ Данило, 153.

¹⁰⁴ Стојановић, Записи и натписи I, бр. 50.

¹⁰⁵ Данило, 327.

и въспитаник отъчества сего блаженаго краля Стефана Оуросша и прѣжде семоу знакъ и велико почитакъ имъ; яко прозорливыи провиде сик хотештек се сълоучити семоу прѣподобьномуу“.¹⁰⁶ Али из тога се не може закључити да је Никодим био познат Милутину још пре одласка у Свету Гору и да је Милутин већ тада предвидео његов будући долазак на архиепископски престо, јер наведене речи могу да представљају алузију на познанство краља и Никодима приликом Никодимове мисије око изравнања сукоба између Милутина и Драгутина.

О Никодимовој младости његово житије тек узгред помиње да је био „въсачьскыиъ благозаконикъ отъ юности своихъ оуготованъ Господеви и свършень“.¹⁰⁷ Замонашио се на Атону. Служба Никодиму каже да га је Бог „од мирскаго смуштенија“ извео ка Светој Гори Атонској.¹⁰⁸ И сам Никодим у својој повељи Карејској ћелији од 1322. септембарске године каже да по молитвама св. Саве „и азъ грѣшнии Никодимъ сподобихъ се въ роукотворѣникъ ко монастыри прикити образъ иночества“.¹⁰⁹ Из ових података, који говоре да је Никодим дошао у Свету Гору као млад човек и замонашио се у Хиландару, излази да се то морало догодити много пре Даниловог доласка у Хиландар 1306–1307. г., а према томе речи Данилове да је Никодим био „прѣжде оученикъ сего блаженаго“¹¹⁰ не могу значити да је Никодим био Данилов ученик још у Србији, већ се односе на доба Даниловог игуманства у Хиландару.

О свом животу у Хиландару пре постављења за игумана Никодим у поменутој повељи тек лаконски наводи: „и прѣвѣхъ повелѣваемъ въ послушании игоумена и всек братиѣ“.¹¹¹ Врло је вероватно да се помен о једном од Никодимових „послушања“ сачувао у акту јериског епископа од 1290. године о пресуди парнице између Хиландара и Зографа због поседа на Превлаци. У хиландарској делегацији која брани манастирске интересе пред грчким црквеним судом, поред манастирских функционера наве-

¹⁰⁶ Данило, 153.

¹⁰⁷ Ibid., 326.

¹⁰⁸ *Станојевић*, Српски архиепископи, Глас 153, 72. Службу Никодиму, која се сачувала у препису у Народној библиотеци у Београду, наводимо према цитатима у Станојевићевој расправи о српским архиепископима од Саве II до Данила II, Глас 153.

¹⁰⁹ *Korablev*, Chil. II, бр. 20, стр. 444, р. 178–180.

¹¹⁰ Данило, 355. Уп. у запису јеромонаха Гервасија речи где он каже за себе да је Никодимово „дете по доуху“.*Симојановић*, Записи и натписи I, бр. 50.

¹¹¹ *Korablev*, Chil. II, бр. 20, стр. 444, р. 182–3.

ден је и неки монах Никодим.¹¹² Значајно је да он није наведен ни као један од функционера, нити као јеромонах, већ као обичан монах. То значи да је то био неки млад човек који се у манастиру истицао својом образованошћу и познавањем грчког језика, а то би одговарало ономе што нам је познато о будућем српском архиепископу. Никодим је био одлично образован. Извори истичу његову мудрост, ученост и богословску ерудицију. Књижевни радови показују у њему велики литерарни таленат, изглађен и префињен стил и одлично познавање грчког језика. Па да се и није сачувао Никодимов превод Типика св. Саве Јерусалимског, Никодимово перфектно познавање грчког језика мора се претпоставити из познатих података о његовим доцнијим дипломатским мисијама у Цариграду. Несумњиво, ове су његове способности морале да буду одмах оцењене у манастиру и требало је да му донесу „послушаније“ које би одговарало дужностима садашњег секретара и правног референта за односе манастира с грчким властима. Ако је наш Никодим био у Хиландару 1290. године, могли бисмо са сигурношћу узети да је баш он наведен у поменутом зографском акту у саставу одбора хиландарских представника. То је тим вероватније што у списковима братског сабора из почетка 14. века нема ни једног другог Никодима међу хиландарским старцима.

У повељи Карејској ћелији Никодим наводи о себи да поред „послушанија“ у манастиру и игуманства „*прѣбихъ же и въ келии Карейскои святаго отъца нашего Савы*“.¹¹³ Исто потврђује и служба Никодиму речима: „*ва пустињи пожил јеси*“ и „*иночествујуштих јединожител бил јеси*“.¹¹⁴ У Никодимовој повељи податак о бављењу у Савиној испосници наведен је после податка о игуманству и пре речи о постављењу за архиепископа. Из тога се не може са сигурношћу закључити да је Никодим дошао у Карејску ћелију после свог игуманства. Могуће је да је то било пре игуманства, али је највероватније да се то десило, као и код Данила, после напуштања игуманства, пошто податак Милутиновог житија о његову избору за архиепископа не зове Никодима игуманом, већ само „*прѣподобнимъ и богоговѣнимъ и всечестѣнимъ чрънцемъ въ велицѣи свѣтѣи Горѣ Итоньскѣи*“.¹¹⁵ Па и наведени

112 В. Мошин, Акти из светогорских архива, Споменик 91, 1939, 176.

113 Korablev, Chil. II, 444, p. 186–187.

114 Сіанојевић, Глас 153, 72.

115 Данило, 152–153.

податак Данилова житија о томе да је Никодим био његов ученик сведочи да се за време Даниловог игуманства Никодим налазио у манастиру. Године Даниловог игуманства, као што је речено, биле су најбурније у историји Хиландара, па је на његовим сарадницима и помоћницима лежала у то време врло велика одговорност, нарочито у доба каталанске најезде, кад је за време Даниловог путовања у Србију неко морао да га замењује у манастиру. Доцнији Никодимов избор на Данилово место чини врло великом вероватноћу да је баш Никодим био главни Данилов сарадник и његов заменик за време игумановог одсуства.

Казали смо да је, по свој прилици, Никодим дошао на игуманско место у другој половини 1311. или почетком 1312. године, јер је у августу 1310. још био игуман Данило, а Данилово житије прича о његову одласку у Карејску испосницу после каталанског похода у Тесалију и после победе Каталана над ливадијским Фрузима (15. маја 1311. г.). Као извесна потврда тога могле би се навести Никодимове речи из његове повеле да је постао игуман „под оумоленикѣмъ, паче повелѣникѣмъ господина краља и светихъ моихъ отецъ, и прѣдрѣжахъ монастырь, начелствоуѣ и теготы братик и монастырьскихъ носѣ“. Повеленије господина краља упућује нас на политички значај Никодимовог доласка на игуманско место у Хиландару, а познато је да је баш средина 1311. године била моменат прелома у српско-византијским односима, кад је Милутин напустио Анжујце и склопио савез с Андроником.¹¹⁶ Промена курса у спољној политици према Византији могла је да тражи и нову личност на челу манастира, који је играо главну улогу у дипломатским односима између Срба и Византије.

У августу 1312. г. Никодим је већ споменут као игуман у акту светогорског прота Теофана, изданом светосавском старцу јеромонаху кир Теодулу поводом Карејске ћелије, а на молбу „преблагочастивог јеромонаха, брата нашег, кир Никодима, игумана наше часне обитељи Хиландарске“.¹¹⁷

Идуће, 1313. године морао је по наредби краља Милутина да иде у Цариград у вези с питањем изравнања сукоба између Милутина и Драгутина. О том путу, као што је речено, Никодим сам прича у свом запису уз превод Типика св. Саве Јерусалимског, истичући да је био послан у „Нови Рим“ „изволеникѣмъ обою братоу и свора срьпъскихъ земле“ и да се то десило за време цара Андро-

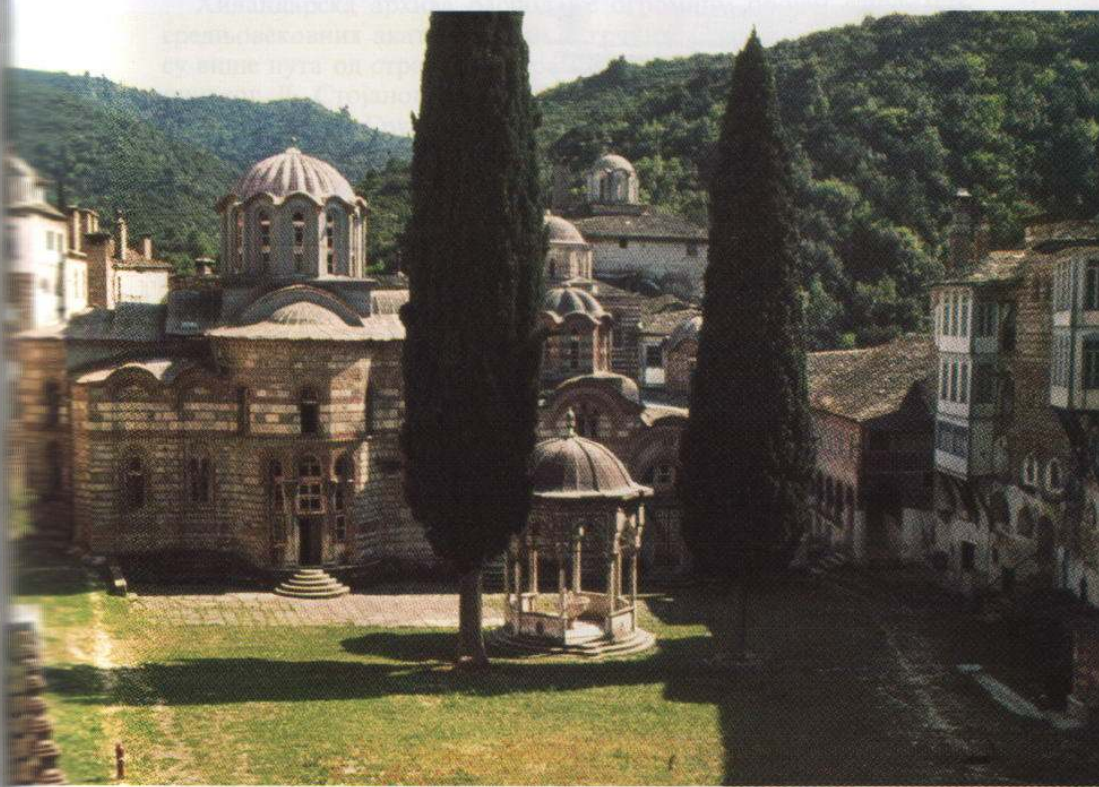
¹¹⁶ *Лиречек* – Радоњић, Историја Срба I, 254.

¹¹⁷ Фотогр. снимак, СКА, 7903-6, 4.

ника II, Михаила IX и Андроника III у доба кад су се у Цариграду налазили васељенски патријарх Нифон, јерусалимски патријарх Атанасије и антиохијски патријарх. Ако су сви наведени подаци стварни, а не конвенционалне реторске фразе, у том случају би се из овог записа морало у првом реду закључити да су пре Никодимова поласка у Цариград прављени покушаји да се дође до споразума између Милутина и Драгутина, да је тим поводом заседао државни сабор, да су оба брата пристала на неку интервенцију византијског цара и да су се сложила да се тај дипломатски посао повери хиландарском игуману Никодиму. Већ сама та чињеница – поверавање најделикатније политичко-дипломатске мисије светогорском калуђеру – упућује на претпоставку да су оба брата имала извесно поверење не само у способности Никодимове већ и у његову добру вољу да у овом конкретном питању нађе најбоље решење, а то се не би могло постићи без претходних личних саветовања са оба брата. Зато је највероватније да је и сам Никодим присуствовао на поменутом сабору српске земље и да му је баш његова лична улога на сабору прибавила поверење обеју зараћених страна и целог сабора. У поменутом запису Никодим наводи и резултат своје мисије: препоруку царева и патријарха да „*кже кдинствовати по словеси Богоотца братома въкоупѣ и всѣи Срьпсъцѣи земли*“.¹¹⁸ Најприродније је претпоставити да је и после извршене мисије Никодим морао да лично дође у Србију да реферише обема странама о стању ствари и да им изручи цариградску препоруку.

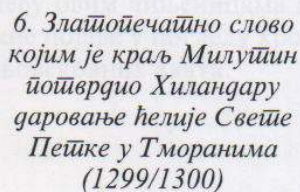
У вези с тим стоји још једно врло значајно питање. Никодимов пут у Цариград био је, вероватно, у другој половини 1313. године. Врло је значајно да је баш у то доба – у октобру 1313. године – Хиландар добио од цара велику хрисовуљу у којој се наводи интервенција српског краља, спомињу се подвизи српске војске коју је Милутин послао Андронику у помоћ против Турака, и поклања се Хиландару село Куцово на Струми. Синхронизам ове повеље издате у корист Хиландара и боравка хиландарског игумана у Цариграду поводом важног дипломатско-политичког питања несумњиво открива узрочну везу међу овим чињеницама и даје нам кључ за тумачење једне врло важне појаве у погледу хронолошког груписања хиландарских средњовековних аката.

¹¹⁸ *Стојановић*, Записи и натписи I, бр. 52.

5. Главна манастирска црква

† C T L I N P A B V K M O A G S H Z H M S †

Хиландарска архива располаже огромним бројем сачуваних средњовековних аката, српских и грчких. Српски акти издавани су више пута од стране Д. Аврамовића, Ф. Миклошича, Т. Флоринског, Љ. Стојановића, Ст. Димитријевића, Љ. Ковачевића, Ст. Новаковића, Р. Грујића, А. Соловјева и др. Последње је велико издање приредио Б. Корабљев: оно је изишло за време светског рата у XIX свесци Византијског временика као друга половина пете збирке Светогорских аката.¹¹⁹ Грчки су акти познати много мање. До 1911. године биле су познате само неке царске хрисовуље, док су сви остали акти – практики, завештања, акти, о поклонима и о продаји, судске одлуке итд. – први пут угледали свет у првој половини пете свеске Светогорских аката која је изишла као прилог XVII књизи Визант. временика.¹²⁰ До данас су ови акти још врло слабо проучавани. Оно што је највише привлачило пажњу – повеље византијских царева и српских владалаца – проучавало се већином или са историјско-правног гледишта или са гледишта дипломатике, док као историјски извор у целини ови акти још нису обрађени; приватноправни акти, пак, уопште још нису анализирани. Међутим, баш ови акти садрже врло много занимљивих и важних података за историју српско-византијских односа у XIV веку.

Као што смо споменули, хиландарска је архива врло богата актима. У цитираном издању у XVII св. Визант. врем. штампана су 172 грчка акта. Од тога има 160 средњовековних аката до XV века. Поред тога у Хиландару се налази много још неиздатих аката: већином су из доцнијег доба, али има још и неиздатих средњовековних аката. Међу издатим средњовековним грчким актима налазе се 63 владалачке повеље.¹²¹ Највећи њихов број односи се на доба царева Андроника II (1282–1328) и Андроника III (1328–1341). Нарочито је Андроник II волео Свету Гору. Овај просвећени, трезвени и хумани, али несрећни владалац, који је 46 година бранио државу, доведену на руб пропасти спољним непријатељима и феудализмом који су у Византији раширили латински витезови, још дан-данас остаје жртва историографских предрасуда. Католички писци нису му опростили укидање несрећне Лионске уније,

119 Actes de Chilandar II, Византијскій Временникъ XIX, Петроград 1915, Приложение (ed. B. Korablev).

120 Actes de Chilandar I, Визант. Врем XVII, 1911, Приложение (ed. L. Petit).

121 Шездесет две су издате у Виз. Вр. XVII; једну простагму цара Јована V Палеолога скоро је издао проф. Анастасијевић у XII књизи Старицара, 1937, 7–9.

а рационалистичкој историографији XVIII века изгледали су смешни Андроникова побожност и интересовање за религиозно-философске проблеме. Напротив, савремени православни писци, већином, говоре о том цару с великом симпатијом. Типична је карактеристика његова од Данила: „подивимо се овоме светоме и благоверноме васељенском цару кир Андронику, посматрајући његову добру веру и љубав према Богу. Јер њоме разгарајући се, и душу своју чистећи добрим делима свога живота, прозре умним очима будуће давање вечних добара, свагда се милостив јављаше човечјој природи...”¹²² Његове се даровнице налазе скоро у свим светогорским манастирима, али су нарочито многобројне оне у српском Хиландару и бугарском Зографу. Разлог томе види се у петицији многих хрисовуља које говоре о посредовању српског и бугарског владара за њихове манастире. Прва половина XIV века била је доба највећег утицаја Јужних Словена на Византију, која је уочи турске опасности са Истока свима средствима настојала да одржава пријатељске односе и да склапа савезе који су се осигуравали помоћу брачних веза византијске царске породице с Немањићима и Шишмановићима. Хиландар и Зограф навелико су искоришћавали погодну политичку ситуацију и врло често обраћали су се српским и бугарским владарима с молбама за интервенцију пред византијским царем о поклону неких поседа или о додељивању финансијских и судских повластица. Хиландарске и зографске грчке хрисовуље, заиста, сведоче да су бугарски и српски владооци често иступали као молиоци за ове манастире и да су цареви задовољавали чак и најнеумереније њихове жеље, које су се тицале ослобођења манастира од таквих дажбина од којих нису били ослобођени чак ни царски домени.¹²³ Очеvidно је да су се такви захтеви могли постављати само онда кад је царски двор морао да буде најобазривији и најумијерљивији према молбама суседних словенских владара, тј. у првом реду у моментима кад је политичка ситуација Византије била тешка, и кад је она сама хтела да добије какву услугу или помоћ од стране ових владара. Пошто су, пак, баш калуђери ових манастира долазили к

122 Данило, 168 (превод Л. Мирковића у изд. СКЗ, књ 237, 1935, 127). Уп. карактеристику Андроника II у житију св. Григорија Синаита; И. Соколов, Житіе иже во святыхъ отца нашего Григорія Синаита, Москва 1904, 60.

123 В. Мошинъ, Къ вопросу о составленіи хрисовуловъ у Южныхъ Славянъ и въ Византии, Юбилейный сборникъ русск. археол. общества въ Бѣлградѣ, 1936, 99; Δουλικὸν χρυσόγραφον, Annales de l'Institut Kondakov X, 1932, 129–130.

цару као посланици од српског и бугарског двора, наравно да су настојали да том приликом израде неку корист и за свој манастир. Тиме се објашњава једна врло занимљива појава: *хиландарске се повеље из прве половине XIV столећа распадају на неколико тачно омеђених хронолошких зруја, које се подударају с најважнијим моментима у историји српско-византијских политичких односа*. Прегледајући повеље и друга акта сваке од ових група, можемо каткада да откријемо у њима трагове нарочитог утицаја који је у дотичном моменту припадао једном или другом од „великих монаха“ хиландарских, а то може да у извесној мери послужи разјашњењу политичке и дипломатске улоге ових људи. Напоменули смо раније синхронизам великих хиландарских добитака с моментом Милутинова брака и утврђивања византијско-српског савеза. Године 1313. имамо други и врло значајан пример таквог синхронизма. Андроникова повеља Хиландару издата приликом Никодимовог боравка у Цариграду односи се на онај значајан моменат у историји XIV века кад се Србија поново одрекла савеза са Анжујцима и закључила војни савез с Византијом. У овим околностима Никодимова мисија у Цариграду добија нарочити значај и интерес.

Од 1313. године па кроз цело време Никодимовог игуманства курс српске политике према Византији остао је непромењен. Вероватно, после своје мисије у Цариграду и повратка у Србију, Никодим се одмах вратио у Свету Гору. Он, вероватно, није играо никакву улогу ни у сукобу Дечанског с оцем. Свакако, у манастиру се налазио већ у другој половини 1314. године, јер се изричито спомиње у два грчка хиландарска акта од 5. августа те године. Првим актом породица Пир продаје „пречасном јеромонаху кир Никодиму, игуману светогорске часне српске обитељи, посвећене пречистој Владичици нашој Богородици, која се зове Хиландарска, а по њему и тој његовој светој обитељи“, виноград у хатару села Ропалеје.¹²⁴ Другим актом, од истог датума, породица Малокоп продаје Никодиму за Хиландар два винограда у хатару истог села.¹²⁵

Мало доцније, у октобру исте, 1314. године манастир је добио врло важну простагму од деспота Димитрија Палеолога о праву насељавања кметова на свом метоху у селу Лушцу.¹²⁶

¹²⁴ Petit, *Chil.* I, бр. 28.

¹²⁵ Ibid., бр. 29.

¹²⁶ Ibid., бр. 30.

У јануару 1316. године Хиландар је добио од цара Андроника хрисовуљу којом цар „на молбу хиландарских монаха“ потврди манастиру право на сва имања стечена после његове претходне повеље од 1313. године.¹²⁷ Међу тим имањима наведена су и она купљена 1314. г. од Пира и Малокопа, а и више других, што сведочи о врло великим економским способностима хиландарске управе у доба Никодимова игуманства. „Молба Хиландараца“ која је наведена у овој повељи сведочи да су у то доба неки од хиландарских стараца морали да путују у Цариград. Не знамо да ли је ово путовање стајало у вези с неком дипломатском мисијом од стране српског двора. Али, ако узмемо у обзир да је 22. марта исте године умро краљ Драгутин и да је одмах после његове смрти Милутин продро у његову земљу и заробио његовог сина Владислава,¹²⁸ можемо нагађати да је већ крајем 1315. г. Драгутин могао да „падне у љуту болест и поче љуто боловати“,¹²⁹ а у вези с тим Милутин је могао да благовремено поведе бригу о његовом наследству. Том приликом морало се водити рачуна и о будућем ставу Византије према питању српског престолонаследства, а то би захтевало једну већу и деликатну дипломатску мисију на цариградском двору. Ова претпоставка постаје тим вероватнија што је и сам Драгутин у предосећању смрти за време своје болести послао у Свету Гору хиландарског старца Атанасија који се дуже времена налазио код њега и служио је за везу између Драгутина и епископа Данила који је у то доба живео у Светој Гори и, према речима Драгутинова житија, био тада у великом пријатељству са „сремским краљем“.¹³⁰ Није ли баш то пријатељство с Драгутином било разлог да Данило оставља положај бањског епископа и одлази у Кареју? Да ли је баш сам Никодим требало да у то време заступа Милутинове интересе у Цариграду? Није немогуће, јер мало доцније, у пролеће 1316, видимо га опет у Србији заједно с карејским старцем Теодулом, кога Милутин назива својим духовником.

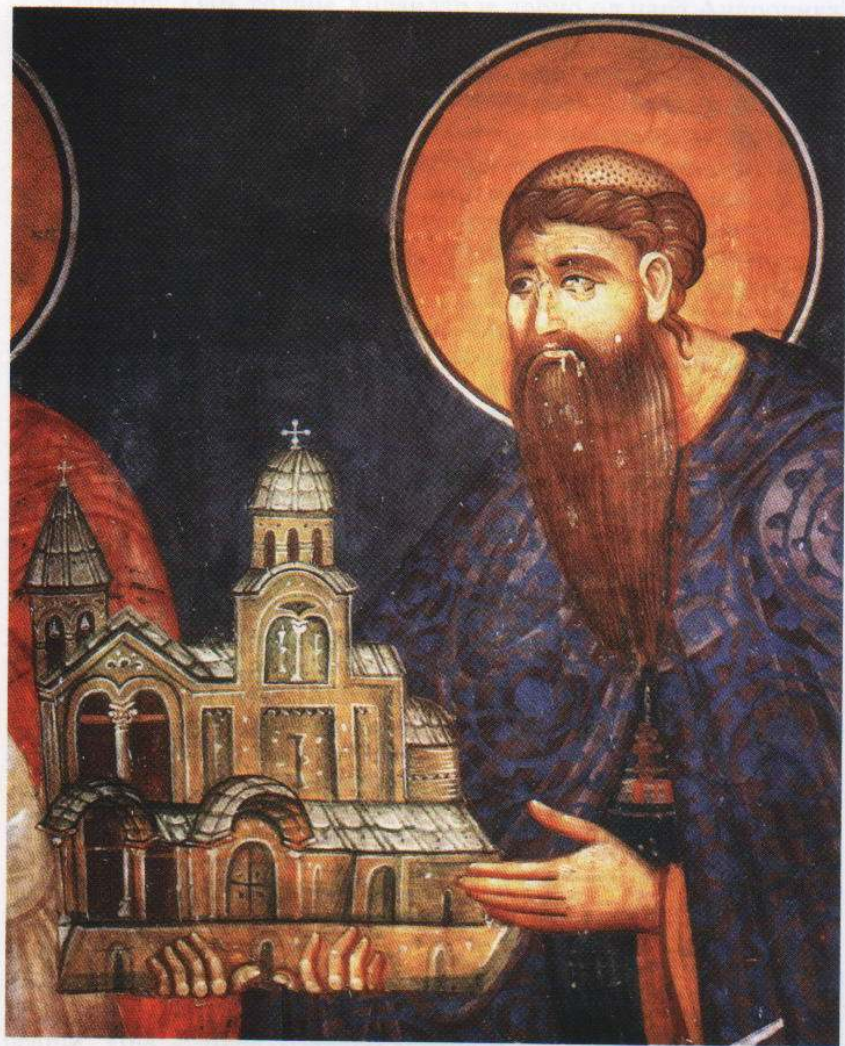
Подаци о томе налазе се у Милутиновој повељи Карејској ћелији, која је била коначно потписана и потврђена тек 1318. године, после Никодимова доласка на архиепископски престо, али је створена пре јула 1316. године, пошто се у њој помиње

¹²⁷ Ibid., бр. 31.

¹²⁸ *Ст. Станојевић*, Краљ Милутин, Годишњица 46, 1937, 30–31.

¹²⁹ Данило, 47.

¹³⁰ Данило, 46–8.

8. Архиепископ Данило II, бивши хиландарски игуман,
као ктитор цркве Свете Богородице у Пеџи (око 1330)

интервенција архиепископа Саве III. У повељи Милутин прича како је на молбу Никодима и Теодула у споразуму са архиепископом Савом III одлучио да васпостави ћелију Св. Саве у Кареји (која је настрадала за време каталанске најезде) и зато јој је поклатио довољна средства, опскрбио је књигама, иконама и другим потребама и откупио од Хиландара два аделфата за потпуну опскрбу двојице монаха у њој, а потврдио је и одлуке Карејског типика о црквено-правном положају према манастиру. Предлог за откуп аделфата био је примљен у сабору хиландарских старца, па је после тога била донесена коначна краљевска одлука.¹³¹ Из тога се види да је хиландарска делегација за време тих преговора морала два пута да долази у Србију у првој половини 1316. године, и да је бар једанпут долазио лично игуман Никодим. Врло је вероватно да је тај долазак стајао у вези с политичким питањима у то доба и да Милутинови поклони Карејској ћелији представљају извесну захвалност Хиландарцима за њихове дипломатске услуге.

У овој Милутиновој повељи наведен је и списак тадашњег хиландарског братског сабора, који садржи имена многих историјских личности познатих из других извора прве половине XIV века. Ту су поменути: хиландарски духовник и будући игуман Арсеније; старац кир Јоасаф, бивши башта и краљевски духовник; настојник Карејске ћелије старац Теодул, будући игуман; настојник краљевског пирга Хрусије на мору Симеон; поп Матеј, занимљива личност која је играла велику улогу у животу Хиландара и добијала велике личне поклоне од византијских царева; велики економ поп Гервасије, будући игуман; старац поп Теодосије, писац житија св. Саве; еклезијарх поп Никола, вероватно будући дабарски епископ; Андоније, будући настојник пирга; параконот Јефрем, будући велики економ; параклезијарх Амфилохије, будући башта, и више других старца јеромонаха, јерођаконата и монаха, чија имена налазимо у записима на хиландарским рукописима из XIV века.¹³² Значајно је да на овом сабору нису присуствовала два велика Хиландарца из тог доба:

131 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 17. О питању аутентичности повеље и тачности њених података в. *В. Мошин*, Повеља краља Милутина Карејској ћелији 1318 г., Гласник Скопског научног друштва 19, 1938, 59–78; *В. Ђоровић*, Хиландарски аделфати за Кареју, Прилози XIX, 1938, 334–341; *В. Мошин*, Акти братских сабора о адрфатима из XIV–XV в., Богословље XIV, 1939, 223–228.

132 Уп. *В. Мошин*, Акти братских сабора, Богословље XIV, и *В. Мошин*, Старац Теодосије и хиландарска „братија начелна“, Јужнословенски филолог XVII, 1939.

Данило и Калиник. Одсуство првог објашњено је његовим житијем: Данило је у то доба живео у „дому Светих Апостола“ код архиепископа Саве III пре свог постављења за хумског епископа.¹³³ Што се, пак, тиче Калиника, можемо с великом вероватношћу нагађати да се он у то доба налазио на српском краљевском двору, јер идуће године налазимо га на челу врло важне дипломатске мисије код византијског цара Андроника.¹³⁴

Последњи датирани помен о Никодиму као игуману налази се у акту светогорског протата о пресуди парнице између манастира Есфигмена и Ватопеда од маја 1316. г. Ту се поред других светогорских игумана заједно с протом Исаком потписао и Никодим: „светык Богородице Хиландарьскыя рабъ и молебникъ игоумънь Никодимъ свѣдочбоу подыписахъ“.¹³⁵ Значајно је да се Никодим, који је одлично познавао грчки језик, на овом акту, поред многобројних грчких потписа, потписао српски, вероватно баш зато да истакне српски значај Хиландара.

Год. 1316, 26. јула умро је архиепископ Сава III. Избори новог архиепископа трајали су око годину дана, при чему је сабор два или три пута био одлаган,¹³⁶ па је 12. маја 1317. г. изабран за архиепископа Никодим.¹³⁷ Станојевић мисли да је Никодимов избор био компромисно решење питања о кандидату, јер је Милутинов кандидат, Данило, био одбијен од стране сабора.¹³⁸ Рекли смо да је, по свој прилици, напустио игумански положај пре тога и да је живео неко време пре избора за архиепископа у Карејској ћелији.

Као архиепископ управљао је српском црквом од 1317. год. до своје смрти, у доба пуно великих потреса у унутарњем животу и тешких, компликованих питања у спољној политици. Ускоро после доласка на архиепископски престо успео је да ликвидира питање о Стефану Дечанском интернираном у Цариграду.¹³⁹

133 Данило, 361.

134 Хиландарац Калиник, јеромонах, који је неколико пута водио дипломатске преговоре између српског и византијског двора и који је лично добијао велике поклоне од византијског цара, представља једну врло значајну и занимљиву личност у српској историји, која заслужује нарочито истраживање.

135 В. Мошин, Акти из светогорских архива, Споменик 91, 1939, 189.

136 Данило, 152: „изискоук таковаго моужа не кдиноу, нь и тришти и за все годиште, и многога попечениа о томъ намѣ“.

137 Данило, 154: „въ нарочитѣ дньи праздника, на възнесеніи Христова“.

138 Станојевић, Глас 153, стр. 73–74; уп. Пурковић, Српски епископи и митрополити, 25.

139 Данило, 166–168.

Проживео је династичке ратове после смрти Милутинове и 6. јануара 1322. крунисао оба краља, Дечанског и Душана.¹⁴⁰ Поред свог црквеног и политичког рада, бавио се и књижевношћу: 1319. г. превео је Типик св. Саве Јерусалимског.¹⁴¹ Бринуо се о преписивању књига.¹⁴² Из овог доба сачувала су се и два његова акта: повеља из 1322. г. о дужностима српских архиепископа према Карејској хелији¹⁴³ и потврда Бањске повеље краља Милутина.¹⁴⁴ Градио је цркве: Св. Димитрија у Пећкој архиепископији¹⁴⁵ – „идеже светик мошти кго лежать ва ковчезе“ и цркву у Лизици, „въ име архикрета Христова Сави, бывша пръвваго архиепископа сръбскаго“.¹⁴⁶ Ова последња чињеница добива нарочити значај у вези с Никодимовим причањем о његовом животу у Карејској испосници св. Саве, с његовим бригама о тој хелији у доба његова игуманства и архиепископства и с тим нарочитим обожавањем српског просветитеља, које је толико истакнуто у свим књижевним делима Никодима. Служба Никодиму нарочито хвали његове заслуге око гоњења јеретика и одбране православља.

Ако је тачан податак Данилчевог типика да је Никодим умро 12. маја и ако је исправно сведочанство Никодимовог житија да је управљао црквом осам година, онда би то значило да је умро 12. маја 1325. године. Међутим, као што је речено, хронологија арх. Данила II и српских патријарха сведочи да се Никодимова смрт могла догодити најкасније – 1324. године. Погрешка у броју година могла би се протумачити претпоставком да је у тај број урачуната и година дана кад је црква била удова после смрти Саве III.

Врло брзо после смрти Никодим је проглашен за свеца.

VI Гервасије

После Никодима за хиландарског игумана дошао је Гервасије. Као игуман управљао је Хиландаром око двадесет година и показао је ванредну енергију и способности за унапређивање ма-

¹⁴⁰ Гр. Цамблук, Житије Стефана Дечанског, Гласник XI, 1859, 76; Miklosich, Monum. Serbica, 90. Уп. П. Срећковић, Преглед историјских извора о кнезу Лазару и Краљевићу Марку, Споменик 36, стр. 29, 52–53, 77–78.

¹⁴¹ Гласник XI, 189–203; Гласник 67, 1887, 300–319; уп. Вуловић, Глас 43.

¹⁴² Стојановић, Записи и натписи I, бр. 54.

¹⁴³ Korabiev, Chil. II, бр. 20.

¹⁴⁴ Споменик IV, 1890, 10.

¹⁴⁵ Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, 1927, бр. 160.

¹⁴⁶ Данило, 375.

настирског благостања. У доба његова игуманства Хиландар је стекао врло велики број повеља од византијских царева и српских владара, добио више парница с другим манастирима због поседа, много је повећао манастирски посед куповањем разних имања и примањем подушја од приватних лица, а поред тога добио је од византијског цара и лично за себе велико имање на поклон. Највећи број тековина је из времена 1320–1328. године. То јасно сведочи да је Гervасије у највећој мери знао искористити за свој манастир међусобне борбе које су се у то доба водиле у Византији између царева Андроника II и Андроника III, који су често тражили савез са српским краљем и према томе морали да задовољавају његове интервенције.

Први помен о Гervасију налазимо у његову запису на рукопису апостола који је он преписао у Хиландару у доба игуманства Никодимова, тј. између 1312. и 1316. године. У том запису Гervасије на почетку захваљује Богу који даје свему почетак и свршетак, а затим говори о свом раду. „Изволеникъ Божикмъ и пречъстык Владичице наша Богородице и благословеникъ преподобнаго отца нашего Никодѣма, игоумена светык Богородице Хеландарскык, отъ области западныхъ страны земли рашьскык, рекомык срьбьскык, изволи дѣте негово по доухоу а не по плоти, кромонахъ Гervасиѣ и равъ Христоу Богоу и пречистык Владичице наша Богородице, и написа книжицоу сие рекомык пражь. Дондеже ю написа, велик троудъ подыктъ кст, и Божикмъ изволеникъ и светык Богородице се свършено кстъ. И до кого либо доидеть книга снѣ, исправляюще чѣтѣте, и не кльнѣте, зане кльноущеи потрѣвет се, а благословещие въ вѣкы прѣбывають.“ Затим се читаоци умољавају да помињу многотрешног расоношу *Мартиѣијана*, вероватно Гervасијевог послушника и помоћника; онда аутор моли Бога да опрости сваку душу хришћанску, калуђере, свештенике и ђаконе, све који нас воле и мрзе и све који су умрли у правој вери. Завршава се запис поново хвалом: „О сѣхъ всѣхъ слава Богоу вышнему, аминь“.¹⁴⁷ Из овога записа видимо да је Гervасије био родом Србин, да се сматрао духовним сином Никодима, да је у доба Никодимовог игуманства био јеромонах и да се у то доба бавио писањем књига.

У поменутом списку хиландарског братства из последње године Никодимова игуманства Гervасије је наведен иза двојице духовника – *Арсенија* и *Јоасафа*, стараца аутономних ћелија у Кареји

¹⁴⁷ *Стијановић*, Записи и натписи I, бр. 50.

и у пиргу Хрусији и старца попа *Маттеја*, на шестом месту као „икономъ вели попь Гервасик“. ¹⁴⁸ Манастирски економ који је управљао целокупном манастирском имовином заузимао је после игумана најважније место у низу манастирских функционера. „Разгранати послови манастирског господарства, деликатност односа према радној снази на манастирским предузећима, те обимност пословног саобраћаја са спољашњим светом захтевали су поред религиозних врлина, велике интелигенције и темељног познавања господарства још и зрелије доба, јаку енергију, велику окретност и тактичност у саобраћају са људима. С обзиром на редовно вођење господарских књига, за чију је исправност носио одговорност економ, била је писменост, несумњиво, неопходан услов за постигнуће овог положаја“. ¹⁴⁹ Спискови братских сабора из прве половине XIV века сведоче да су се у то доба између игумана и економа у Хиландару утиснули манастирски духовници и старци аутономних ћелија у Кареји и у Хрусији. Али је ипак економ остао главни манастирски функционер. Интензивни пораст манастирског благостања у доба Гервасијевог игуманства потврђује његове нарочите економске способности и објашњава зашто је раније баш њега братство изабрало за великог економа. Сетимо се да је исто тако и архиепископ Јоаникије пре постављења за хиландарског игумана вршио у манастиру дужност економа. ¹⁵⁰

Кад је Гервасије изабран за игумана – о томе немамо тачних података. Али, пошто се између Никодима и Гервасија не помиње никакав други игуман, и пошто сви велики хиландарски старци, који су у списку 1316. г. наведени испред Гервасија остају на истим положајима и у списку из почетка његова игуманства, морамо закључити да је Никодимов духовни син заузео игуманско место одмах после Никодимовог избора за српског архиепископа, а можда и још раније – после Никодимовог одласка у Карејску ћелију (ако се то десило за време црквеног интереса од 26. јула 1316. до 12. маја 1317). Ипак је вероватније прет-

¹⁴⁸ Korabiev, Chil. II, бр. 17. У првим издањима овога акта нетачно је стављена интерпункција између речи *иконом* и *вели*, тако да је тамо Гервасије означен као *вели попь Гервасије*. Међутим, реч *вели* односи се на економа, те би се овај наслов морао односити или на претходног старца Матеја или на Гервасија. Вероватније је ово друго, пошто у другим списковима из 1318, 1332. и 1348. г. наслов *иконом вели* стоји увек испред имена дотичног калуђера.

¹⁴⁹ Гранић, Црквеноправне одредбе Хиландарског типика св. Саве о настојатељу и осталим манастирским функционарима, Богословље X, 1935, 13.

¹⁵⁰ Уп. стр. 17.

поставити да и у том другом случају нови игуман није биран одмах, пошто се на изборним саборима 1316–1317. г. не помиње присуство хиландарског игумана, који је иначе обично у таквим приликама долазио из Свете Горе у Србију. Па и поменути размак од доношења Милутинове одлуке о аделфатима за Кареју 1316. г. до коначног издавања повеље о томе тек после Никодимовог постављења за архиепископа упућује на претпоставку да је у наведеном размаку Хиландар такође живео у стању интереснума и да је игуманско место било попуњено тек после Никодимовог одласка за архиепископа, тј. после 12. маја 1317. г.

У доба кад је Гервасије постао хиландарски игуман, Византија и Србија налазиле су се у приликама које су захтевале узајамну слогу и потпору обеју држава. Тада је на Истоку Осман започео систематску офанзиву према Бруси, те је цару Андронику био врло потребан помоћни српски одред од 2.000 коњаника који је већ три године боравио у Византији. На другој страни, у западним провинцијама развијали су се врло важни догађаји који су морали да задају велике бриге византијском двору. Филип Тарентски, владар Арбаније и једног дела Епира, који је од 1313. године постао титуларни цар Романије, свагда је био најопаснији непријатељ Византије, а постао је нарочито опасан после 1316. када је завладао и кнежевином Ахајом. У исто време атински Каталани из Средње Грчке шире своју власт у Јужну Тесалију и на Еубеју, где су заузели Карист 1318, а већ пре тога 1317. г. готово цео остали део острва прешао је под власт Млетака. Исте 1318. године заострили су се односи и са Ђеновом због помоћи коју је Андроник указао страни побеђеној у грађанским ђеновљанским борбама. Али је најопасније стање било тада у Епиру и Тесалији, где су после смрти последњег епирског Анђела, севастократора Јована II († 1318. г.) настале грађанске борбе између странке севастократорове удове, незаконите кћери Андроника II, и разних моћних архоната – Николе Христијанија, Гаврила Мелисина и др. Тада је и кефалонски гроф Никола убио Тому, деспота од Арте, и заузео његову област (1318). Уз то, и на царском двору бориле су се моћне странке, вођене разним члановима владалачке фамилије, као што је царица Ирина, која је имала засебан двор у Солуну, доцнији бунтовник и узурпатор Сиргијан, који је и пре почетка грађанског рата као управник северних области покушавао да води некакве интриге са Србима и због тога дошао у тамницу, па

и царев унук Андроник III, који је доцније, после смрти свог оца Михаила IX († 12. октобра 1320), започео прави грађански рат са старим Андроником. У таквој ситуацији византијски је цар био присиљен да непрестано тражи подршку код свог српског зета. На другој страни, напета политичка ситуација у северозападним деловима Византије непосредно је тангирала и српске интересе с обзиром на родбинске и савезничке везе Филипа Тарентског с Карлом Робертом Мађарским и на њихове односе са Млещима, Дубровником и арбанашком господом у Милутиновим земљама. Напослетку, интернирани у Цариграду слепи Дечански морао је да изазива природно интерес од стране Византије за питање српског престолонаследства и давао је нарочити повод за редовно и често дописивање између оба двора. Хиландарски акти бацају извесну светлост на карактер византијско-српских односа у то доба (1317–1321) и дају више индиректних података о личностима које су водиле главну реч у тадашњим дипломатским односима. Значајну улогу у томе играо је и сам хиландарски игуман Гервасије, поред других стараца – дипломата – *Калиника*, *Матјеја* и хрусијског настојника *Симеона*.

Прва група аката из овог раздобља односи се на другу половину 1317. и почетак 1318. године. Баш тада био је познати конфликт између Милутина и Андроника II због одласка краљице Симониде у Цариград и њезине одлуке да се не врати у Србију. Због тога је Милутин слао у Цариград посланства, претећи ратом ако се краљица не врати, што је уплашило Андроника и присилило га да пошаље Симониду натраг.¹⁵¹ Овај се инцидент одиграо у другој половини 1317. године, после смрти царице Ирине. Хиландарски грчки акт од јануара 1318. године сведочи да је као посланик српског краља боравио тада у Цариграду хиландарски јеромонах Калиник и да му је цар Андроник био врло захвалан за неке велике услуге.¹⁵² Јасно је да се то односи на ликвидацију поменутог српско-византијског конфликта. Врло је значајно да је баш том приликом Хиландар добио врло велике поклоне од цара Андроника II и његових савладара – сина Михаила IX и унука Андроника III. У јулу 1317 (вероватно, баш приликом доласка у Цариград српског посланства са краљицом) сва су три цара на интервенцију српског краља издала Хиландару хрису-

151 Уп. *М. Ласкарис*, Византиске принцезе у средњовековној Србији, 1926, 128.

152 *Petit*, *Chil.* I, бр. 35.

вуље са потврдом старих метоха и поклоном нових имања на Вардару.¹⁵³ Други дар манастир је добио почетком 1318. г.: повељу о поклону „Крстова риболова“ (који је био предат доцније практиком од маја 1318).¹⁵⁴ У исто време, у јануару 1318, Калиник је испословао од цара и повељу за једног серског поседника Гарјана; то је баш она повеља где се спомињу Калиникове заслуге и његова посланичка улога.¹⁵⁵

Врло брзо после тога, лети 1318. г., Хиландар је добио нове, врло велике поклоне од византијског цара: села на Струми – Малука, Евнухово са Липсохоријем и Здравик. Повеље о томе нису сачуване, али су се сачували практики о предаји манастиру тих села у септембру 1318.¹⁵⁶ Нема сумње да је и овом приликом хиландарска дипломатија учинила неке важне услуге византијском двору, а није тешко погодити разлог тадашњих византијско-српских дипломатских веза. Баш у то време започела је борба у Епиру и Тесалији по смрти севастократора Јована II и баш у то време папа је радио на савезу Филипа Тарентског с Карлом Робертом и Млещима против Милутина, а у исто време избио је и устанак Арбанаса против српског краља.¹⁵⁷

Успешна интервенција Хиландараца у овој прилици морала је да изазове и захвалност краља Милутина. Тада је он издао повељу о потврди поклоњених аделфата за Кареју, а вероватно у исто доба израдио је Гервасије и аналогну повељу с већим поклоном за Хрусијски пирг. Она је издата на интервенцију Гервасијеву, а састављена је сасвим према формулару Карејске повеље. Састав хиландарског братства у сачуваном акту сведочи о променама које су настале у размаку између 1316. и 1318. г. После Гервасијевог избора за игумана, на његово место великог економа постављен је монах *Теофил*; променио се и еклезијарх – место Николе дошао је *Јевстиџије*; неки млађи старци подигли су се по јерархијској лествици – нпр. јерођакон *Амфилохије* посвећен је за јеромонаха, па се према томе попео са 22. на 11. место.¹⁵⁸

¹⁵³ *Petit*, *Chil.* I, бр. 32 и 33. Михаилова повеља није сачувана, али је споменута у повељи Андроника III из истог времена.

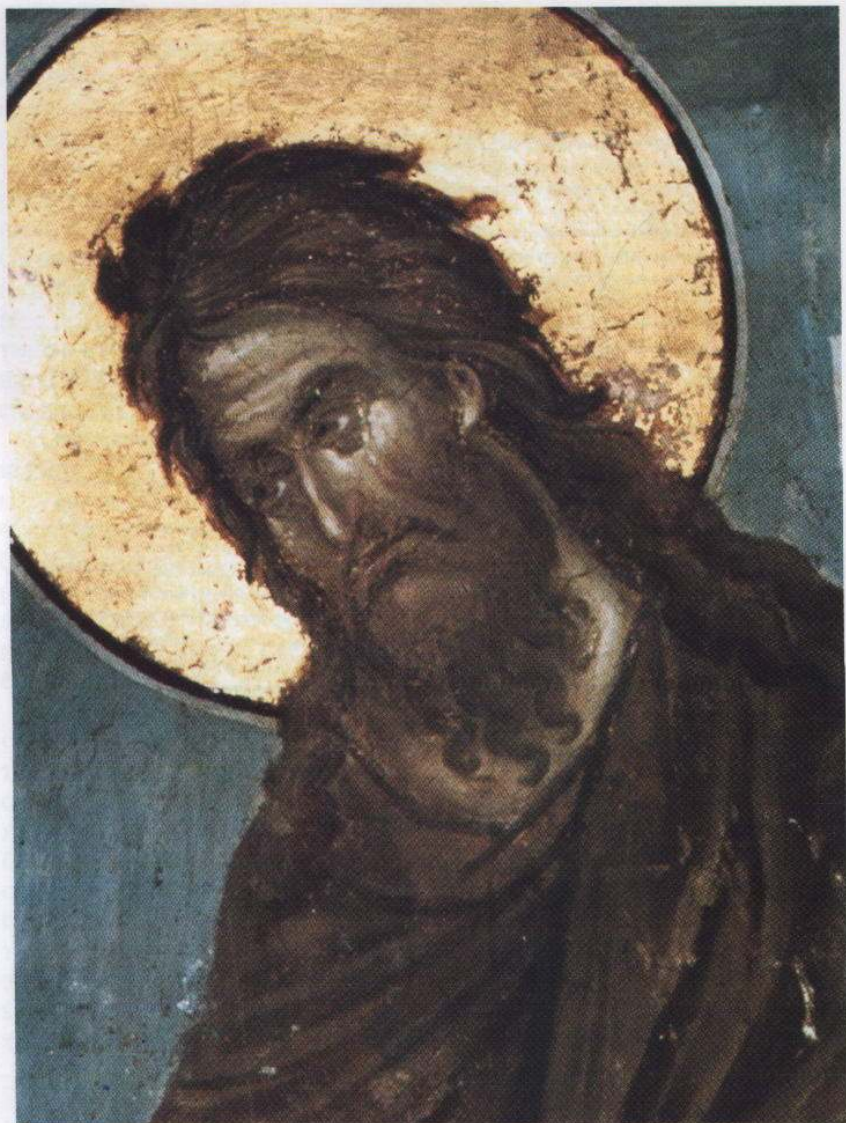
¹⁵⁴ *Ibid.*, бр. 36.

¹⁵⁵ *Ibid.*, бр. 35.

¹⁵⁶ *Ibid.*, бр. 37, 38 и 39. Вероватно тада биле су поклоњене и запуштене парцеле у Св. Тројици: *ibid.*, бр. 40.

¹⁵⁷ *М. Пурковић*, Авињонске папе и српске земље, 21–22.

¹⁵⁸ Архим. *Леонид*, Чтенія въ имп. общ. ист. и древн. Росс., 1867, IV, 48. Уп. *В. Мошин*, Акти братских сабора о адфатима, Богословље XIV, 1939, 226–228.

9. Свѣтѣи Јован Претѣча, фреска из 1321. године

После 9 месеци, у марту 1319, Хиландар је опет добио велике дарове од византијских царева. Сва три владара издала су засебне хрисовуље за потврду раније поклоњених села на Струми и за нове поклоне – имања на Касандри и код Мелника.¹⁵⁹ У све три повеље наведена је интервенција српског краља, а то нас опет упућује на неку дипломатску мисију хиландарских стараца. Директан разлог за то није познат, али су баш тада атински Каталани провалили у Тесалију, а можда у исто доба падају и поменуте Сиргијанове везе са Србима. У сваком случају баш отада настају нарочито живахни дипломатски односи између Византије и Србије, а интензивно повећање хиландарских метоха на рачун византијских поклона сведочи да је у том моменту Цариград био више него Милутин заинтересован за учвршћивање византијско-српског пријатељства.

Три месеца иза тога, у јулу 1319. г., Андроник II учини врло велики поклон лично игуману Гервасију. Њему је била поклоњена у потпуно власништво земља у селу Худинама са дохотком од 40 перпера, са потпуним економским имунитетом и с правом слободног завештања или поклона. Пронијар Лепендрин, коме је раније припадало ово имање, требало је да добије место њега други посед. Царска хрисовуља, потпуни имунитет и одузимање имања од пронијара сведоче да је Гервасијева услуга цару морала бити врло велика.¹⁶⁰

После три месеца, у октобру 1319, Хиландар је поново добио од царева на интервенцију српског краља три хрисовуље за потврду свих старих имања и повластица.¹⁶¹ Велика духовна санкција српског типа у вези с поменутом интервенцијом српског краља несумњиво сведочи о српској провенијенцији текста који је био састављен у манастиру и као готов пројекат хрисовуље донесен у царску канцеларију. Разлог за дипломатску мисију у то доба са српске стране, вероватно, био је започети рат с Карлом Робертом, који је баш у септембру заузео Мачву и спалио Београд. Разлог, пак, византијске предусретљивости према хиландарским молбама у овом моменту је непознат. Није искључено да се баш у то доба решавало и питање повратка Дечанскога у Србију.¹⁶²

¹⁵⁹ *Petit*, *Chil.* I, бр. 41, 42 и 43.

¹⁶⁰ *Ibid.*, I, бр. 45, 46 и 47. Уп. *Р. Грујић*, Лична властелинства српских црквених представника у XIV и XV веку, Гл. Ск. н. др. XIII, 193.

¹⁶¹ *Chil.* I, бр. 48, 49 и 50.

¹⁶² Уп. *М. Зечевић*, Живот и владавина Стефана Дечанског I, Београд 1903, 152. Да је Дечански дошао из прогонства у Србију 1318, упор.: *Миодраг Ал. Пурковић*, Итинерар краља и цара Стефана Душана, Гласник Ск. н. др. XIX, 1938, 242–3.

У јануару 1320. г. опет видимо у Цариграду самог Гервасија где моли и добија од цара дозволу да поседник Модин може продати Хиландару један део своје баштине која ужива потпуни имунитет.¹⁶³ На основу те дозволе Модин је у фебруару заиста продао Гервасију као заступнику Хиландара своје имање код с. Здравика.¹⁶⁴ У исто је време Гервасије испословао и царску одлуку – простагму о расподели воде између хиландарског метоха и суседног села Ропалеје на Каламарији.¹⁶⁵ Том приликом Хиландар је добио и још једну простагму о поклону новог имања код Јериса, које је било предато манастиру практиком од маја 1320. године.¹⁶⁶

Али права бујица поклона просула се на Хиландарце у последњој години Милутинове владе кад су манастирски старци у пуној мери искористили повољне прилике које им је пружао почетак византијског грађанског рата. Од фебруара 1321. до Милутинове смрти манастир је у неколико махова добио 20 аката који су много проширили манастирске метохе и привилегије, а исто тако и лична имања калуђера – дипломата.

У фебруару 1321. Хиландар је добио од Андроника II три повеље: простагму о поклону манастиру планине Мачиште код Мелника,¹⁶⁷ хрисовуљу о имањима Карејске ћелије и њеној независности од јурисдикције светогорског прота¹⁶⁸ и другу хрисовуљу којом је цар потврдио манастиру све раније метохе на Каламарији, на Касандри, у Солуну и код Струме, а сем тога лично хиландарском игуману уступио је три ћелије у српској болници коју је у Цариграду основао Милутин.¹⁶⁹ Овај последњи податак сведочи да је у то доба Гервасије лично боравио у Цариграду. Све су ове повеље издате само од стране једног цара, јер је Андроник III у то доба већ спремао заверу против деде, а деда је помишљао како да ухвати и затвори унука. Нарочита пажња Андроникова према Гервасију показује да је старом цару у то доба била врло потребна Гервасијева помоћ, те допушта претпоставку

163 *Petit*, *Chil.* I, бр. 52.

164 *Ibid.*, бр. 53.

165 *Ibid.*, бр. 54.

166 *Ibid.*, бр. 55.

167 *Ibid.*, бр. 56.

168 *Ibid.*, бр. 57.

169 *Ibid.*, бр. 58.

да га је сам цар позвао у престоницу да га пошаље српском краљу с молбом о помоћи у случају евентуалног грађанског рата.¹⁷⁰

Отворени рат између деде и унука избио је после 20. априла 1321, кад је Андроник III побегао из престонице у Дринопоље где се налазила војска Сиргијана и Кантакузина, а онда је повео војску према престоници. Примирје у Регију уступило је Тракију и Македонију Андронику III, али није завршило победу. У таквим приликама оба су такмаца настојала да придобију на своју страну српског краља, па је Хиландар добивао поклоне и с једне и с друге стране. У јуну манастиру је издато 8 повеља (од њих две нису сачуване). Хрисовуљама које су издате на *интервенцију српског краља* оба су цара потврдила Хиландару потпуну власт над свим метосима на Каламарији, код Струме и др.¹⁷¹ По свој прилици обе су повеље састављене у манастиру. Друге две хрисовуље, *издате на молбу изумана Гервасија*, потврђују потпуни имунитет нових поклона у Здравнику, Георгили, Солуну и др.¹⁷² Две простагме ослобађају игумана Гервасија од такса за прелаз манастирске стоке преко реке. (Дедина се простагма није сачувала, али је споменута у акту Андроника III).¹⁷³ Две простагме поклањају хиландарском јеромонаху Симону 400 модија земље са 15 кметова код Јериса.¹⁷⁴ (И овде није сачувана простагма старог цара, већ само простагма Андроника III, где је споменута дедина одлука). Из ових података види се да су се у јуну 1321. г. оба цара налазила близу један другом и, вероватно, водили у то време извесне преговоре у којима су неку улогу играли и посланици српског краља. Српско посланство у овој прилици, сигурно, још није заузело одређен став у погледу српских симпатија према једној или другој страни, већ је, по свој прилици, било послано пре свега ради прикупљања података о стању ствари. Напоследку, види се да су на челу тог посланства стајали игуман *Гервасије* и јеромонах *Симон*, настојник хиландарског пирга Хрусије. Врло је вероватно да је том приликом Гервасије испословао и још једну царску простагму за дозволу да може саградити воденицу код села

170 Свакако је то било у другој половини фебруара, пошто је у првој половини месеца – 7. фебруара – Гервасије боравио још у Кесаропољу, где је купио за манастир земљу од Провонанга у хатару села Здравика: *Petit*, *Chil.* I, бр. 59.

171 *Petit*, *Chil.* I, бр. 60 и 61.

172 *Ibid.*, бр. 62 и 63.

173 *Ibid.*, бр. 65.

174 *Ibid.*, 66.

Хандака на Струми. Ова простагма није сачувана, али је спомену-та у акту деспота Константина о извршењу царске одлуке од августа исте године.¹⁷⁵ Значајно је да је истом приликом игуман Гервасије испоручио цару и интервенцију краља Милутина и краљице Симониде за манастир Св. Јована на Меникејској Гори, што је споменуто у хрисовуљи Андроника II том манастиру од јуна 1321. године.¹⁷⁶

Последња велика група царских повеља издата је Хиландару у септембру исте године, и то приликом поновног доласка српског посланства са јеромонахом Калиником на челу. Ово је била већ друга Калиникова мисија у Цариграду у току 1321. године, јер је долазио онамо као посланик српског краља и на самом почетку исте године.¹⁷⁷ У септембру манастир је добио од царева још шест нових хрисовуља. Две хрисовуље, издате на молбу српског краља, предају Хиландару два села на Каламарији: Кумучул и Кричане.¹⁷⁸ Две друге хрисовуље поклањају хиландарском пиргу 500 модија земље код Јериса.¹⁷⁹ Напоследку, две хрисовуље поклањају јеромонаху Калинику манастирић Св. Николе у селу Каменикији код Сера, с потпуним економским имунитетом, независношћу од серског митрополита и правом потпуног располагања.¹⁸⁰ Андроник II у својој хрисовуљи нарочито истиче племенитост Калиникову и његове нарочите услуге цару. Важно је приметити да се овај поклон много разликује од ранијих личних поклона Гервасију и Симону, чиме је нарочито истакнут врло угледан положај Калиника на српском двору. Тада је Хиландар добио и још једну простагму поводом подизања млина у Хандаку, што је споменуто у повељи деспота Димитрија од новембра исте године.¹⁸¹

Последица овог посланства било је пристајање краља Милутина на страну Андроника Старијег, коме је у помоћ дошао српски одред под вођством Хреље. Али је ускоро после тога – 29. октобра – умро краљ Милутин, а мало доцније, у јулу 1322, закључен је између царева мир у Епивату.

175 Ibid., бр. 68. У августу 1321. Хиландар је купио за 2100 перпера још једно имање код Кесаропоља од удове Модина. Ibid., бр. 69.

176 *Fr. Miklosich – J. Müller, Acta et diplomata graeca V*, 1887, 92–94.

177 Cantacuz., ed. Bonn, I, 36.

178 *Petit*, *Chil.* I, бр. 70 и 71.

179 Ibid., бр. 72 и 73.

180 Ibid., бр. 74 и 75.

181 Ibid., бр. 76.

Промена која је настала у српско-византијским односима после Милутинове смрти знатно се осетила у економском животу Хиландара. Грађанске борбе које су избиле у Србији на почетку владе Стефана Дечанског, а онда ратовање с Босном и с Дубровчанима за извесно време су онемогућили српски утицај на југу, а у вези с тим престаје и даривање владалачких повеља Хиландару. Хиландарски акти и после тога сведоче о развоју економског живота у манастиру, али приликом појединих одлука до краја 1324. г. не осећа се више притисак српског политичког утицаја, већ каткада утицај личног ауторитета једног или другог хиландарског старца, а, вероватно, и краљице Симониде, која се у лето 1322. године вратила из Србије у Цариград.

Вероватно је баш њен повратак у Цариград после закључења Епиватског мира дао повод доласку у престоницу једне хиландарске делегације ради сређивања важних економских питања. Првог августа био је склопљен уговор између управе Милутинове болнице у Цариграду и Хиландара ради поделе села Мамичоне, чије су две трећине биле поклоњене болници, а једна – Хиландару.¹⁸² Хиландарску делегацију сачињавала су три монаха: преподобни јеромонах кир Калиник, игуман ГERVАСИЈЕ и монах ТЕОФИЛ,¹⁸³ који је у то време био велики економ. Значајно је да је овде Калиник наведен на првом месту, пре игумана ГERVАСИЈА и да је само испред његова имена стављен епитет αἰδεσιμότητος, док се игуману обично даје мања титула – пречасни: τιμιότητος. Разлог зашто је Калиник наведен испред игумана и економа види се из доцнијег практика од августа 1323. године, којим је трећина Мамичоне предата баш Калинику,¹⁸⁴ исто онако као што му је раније био предат манастирић Св. Николе код Каменикије. Ови нарочити поклони Калинику, његова почасна титула и консеквентна употреба честице кир поред његова имена, у вези с његовим првим доласком у Цариград у краљичиној пратњи 1317. г. и коначним одласком из Србије заједно са Симонидиним повратком у Византију, нагоне нас на претпоставку да је Калиник могао да буде краљичин духовник, исто онако као што је старац Атанасије

182 *Petit, Chil. I*, бр. 82.

183 У списку 1316. г. Теофил је наведен као монах на 20. месту; у списку 1318 – као велики економ на 6. месту. У списку 1332. г. већ се не помиње, а и пре, у јануару 1323. на месту великог економа налази се монах Јефрем (*Petit, Chil. I*, бр. 88). Према томе, Теофил је био велики економ од 1318. до краја 1322. г., када је, по свој прилици, умро, јер као обичан монах није могао да буде посвећен за епископа.

184 *Ibid.*, бр. 92.

био духовник Драгутинов и као што су Теодул и Симон, по Милутиновим речима, били његови духовници. Ова би нам хипотеза објаснила зашто је Калиник одсутан на братским саборима 1316. и 1318. године и зашто се после Симонидиног повратка у Византију не враћа више у Србију, већ борави у свом манастирићу код Сера, живо суделујући у манастирском економском животу и често долазећи у Цариград ради сређивања разних манастирских потреба, у првом реду ради интервенције на царскоме двору.

За време поменутог Калиниковог и Гервасијевог боравка у Цариграду у августу 1322. била су решена још нека важна питања. Тада је била израђена царска простагма за потврду пресуде светогорског протата поводом парнице између Хиландара и Есфигмена због земље Какос Риакс.¹⁸⁵ Друга царска простагма, издата у исто време, забранила је старим поседницима у с. Кричани – неименованом кулаиту, Печикопулу и Сарандину да чине икакве сметње Хиландару, коме је цар поклонио њихов посед.¹⁸⁶ Осим тога, очевидно, тада је била испослована и још једна простагма која је забранила дворанину Николи Кардаму да подигне воденицу близу хиландарског имања.¹⁸⁷

Хиландарска делегација није тада остала дуго у Цариграду. Већ у септембру 1322. налазимо *Калиника* у Каменикији, где добија од севаста Атанасија две парцеле његовог имања.¹⁸⁸ Мало доцније, 9. новембра хиландарски јеромонаси *Гервасије*, *Калиник*, *Симон* и *Матхеј* и монах *Теофил* купују од породице Сарандин у Св. Парамону три куће за 90 унчи у млетачким дукатима.¹⁸⁹ Двадесет шестог новембра иста је хиландарска делегација заступала манастир приликом поравнања с Јованом Каравасом поводом његовог завештања.¹⁹⁰ У јануару 1323. г. *Калиник* је заједно

¹⁸⁵ Ibid., бр. 78. Приликом те парнице Хиландар су заступала три најугледнија јеромонаха – духовника, које налазимо на првим местима у списковима 1316. и 1318. г.: кир Арсеније, кир Јоасаф и кир Теодул (ibid., бр. 77). Царска одлука била је примљена и потврђена Протатом (ibid., бр. 79). Ипак је и после тога долазило до нових спорова због истог места који су неколико пута изазивали царску интервенцију (уп. бр. 91, 103 и 104).

¹⁸⁶ Petit, Chil. I, бр. 81. На основу те простагме деспот Димитрије је у новембру исте године издао одлуку о извршењу царског указа (ibid., бр. 86). Али је и после тога Хиландар морао да води борбу с поменутим људима (уп. бр. 95).

¹⁸⁷ Ова простагма није сачувана, али је споменута у одлуци деспота Димитрија, која је издата у исто време кад и одлука поводом претходне простагме о с. Кричани. Ibid., бр. 87.

¹⁸⁸ Ibid., бр. 83.

¹⁸⁹ Ibid., бр. 84.

¹⁹⁰ Ibid., бр. 85.

с новим великим економом монахом Јефремом¹⁹¹ био у Јерису, где је заступао манастирске интересе пред јериским епископом у парници са Ксиропотамом због поседа у Рудави.¹⁹² У мају опет каменикијски метох Калиников купује од породице Филипополи-та њихово имање код Каменикије.¹⁹³

У јуну 1323. Калиник је опет био у Цариграду да изради од цара хрисовуљу за потврду великог поклона који му је тада учинио солунски митрополит. Тада му је предат манастир Св. Ђорђа у Солуну.¹⁹⁴ Вероватно је Калиник овог пута провео у Цариграду и неки део идућег месеца, јер је тада Хиландар испословао нову царску простагму на име прота Исака, којом се потврђује протова пресуда хиландарске парнице с Есфигменом због места званог Какос Риакс.¹⁹⁵

У августу Калинику је предата трећина села Мамичоне,¹⁹⁶ а у септембру Гервасије и Калиник поново купују винограде од сељака у околини Сера.¹⁹⁷

У октобру исте године Калиник је саставио грчки акт о предаји манастиру свог личног имања у Каменикији. У том акту он прича о благонаклоности византијских царева према њему и о великим поклонима које је од њих добијао, па одлучује да пре своје смрти преда манастиру свој манастирић Св. Николе у Каменикији са свима његовим њивама, виноградима, воћњацима, баштама, воденицама и свим осталим иметком који је стекао на основи царских даровних хрисовуља.¹⁹⁸

У децембру су опет неки Хиландарци морали да иду у престо-ницу. Тада је издата нова царска простагма деспоту Димитрију да одбрани Хиландар од неприлика које је манастиру чинио на метоху у Кричанима бивши власник те земље, Сарандин.¹⁹⁹

191 У списку 1316. г. мон. Јефрем је наведен као параконом. У списку 1318. г. дужност параконома врши мон. Григорије, док је Јефрем одсутан. Велики економ постаје после Теофила крајем 1322. и у истом својству јавља се у актима из 1326. и 1327. г., након чега уступа то место Јосифу. У списку 1348. г. долази као јеромонах на 6. месту међу највећим старцима. Уп. *Petit*, *Chil.* I, бр. 106 и 112, и *Korablev*, *Chil* II, бр. 25 и 41.

192 *Petit*, *Chil.* I, бр. 88.

193 *Ibid.*, бр. 89.

194 *Ibid.*, бр. 90.

195 *Ibid.*, бр. 91.

196 *Petit*, *Chil.* I, бр. 92.

197 *Ibid.*, бр. 93.

198 *Ibid.*, бр. 94.

199 *Ibid.*, бр. 95.

Из прве половине 1324. г. немамо никаквих аката. Тек у септембру 1324. појављују се два нова акта о куповини имања у околини Сера од Добрене и од удове Парда.²⁰⁰ Ове су исправе направљене у одсутности игумана, пошто баш у то време ради избора новог архиепископа по смрти Никодима „беше дошао господину краљу преподобни игуман Свете Горе, звани Гервасије, са свима изабраним чрнцима Свете Горе“, и суделовао је у раду сабора српске земље и у постављању Данила II на дан Ваздвижења 14. септембра.²⁰¹ Овај долазак хиландарских стараца у Србију дао је повод новој живој дипломатској акцији између српског и византијског двора, о чему сведочи више хиландарских аката од децембра исте године.

Тада је на молбу српског краља Стефана Дечанског издата хрисовуља пиргу Хрусији, која потврђује све пређашње Милутинове поклоне: винограде и њиве у Јерису, с. Куцово с мајуром Горјани, доходак Амнисин у Јерису од 32 перпера, Св. Никиту код Скопља и Св. Петку у Тморанима, и одређује аутономност хрусијског старца Симона и његових будућих наследника.²⁰² Друга хрисовуља Андроника II поклања старцу Матеју 300 модија од Дукопулове земље у с. Лушцу са имунитетом и помиње простагму која је мало пре тога издата о истом предмету.²⁰³ Трећа хрисовуља – Андроника III – помиње наведени дедин поклон старцу Матеју и каже да је после тога Матеју била поклоњена и сва остала Дукопулова земља у Лушцу заједно с воденицом, па је на молбу игумана Гервасија и млађи цар потврдио ове поклоне.²⁰⁴ Напослетку још једна простагма коначно је пресудила у корист Хиландараца парницу с Есфигменом због места Какос Риакс,²⁰⁵ који је тада био коначно предат Хиландару практиком Михаила Неокесарита.²⁰⁶

Наведена интервенција српског краља, задовољење хиландарских молби, па и велики поклон лично старцу Матеју сведоче да је византијски двор у то доба имао разлога за овакву пажњу према Србима. Ближи и непосредан разлог индиректно је наведен у тексту поменуте повеље Андроника II Хрусијском пиргу, где је

200 Ibid., бр. 98 и 99.

201 Данило, 362–3.

202 *Petit*, *Chil.* I, бр. 101.

203 *Petit*, *Chil.* I, бр. 100.

204 Ibid., бр. 102.

205 Ibid., 103.

206 Ibid., бр. 104.

тадашњи српски краљ назван *зетом* и *сином* цара Андроника. Раније се обично држало да је брак Дечанског с Маријом Палеолог био закључен тек 1326. године,²⁰⁷ али је већ Ласкарис упозорио на поменути податак хиландарске повеље и утврдио да је брак требало да буде закључен пре децембра 1324. године.²⁰⁸ За Византију је тај брак представљао велику важност, јер су мало пре тога – 1323. г. – били вођени преговори о евентуалном браку српског краља са Бланком Тарентском, ћерком највећег византијског непријатеља. Ако се узме у обзир да је баш у то доба будући „деспот и краљ Мале Азије“ Бенедето Цакари ширио своју власт на истоку, Каталани напредовали у Јужној Тесалији, а Сиргијан спремао заверу и наговарао на побуну Андроника Ασена, – разумљиво је зашто је Византија баш тада морала да покрене питање о браку Дечанског са Маријом Палеолог. Баш тада био је завршен у Србији грађански рат с Владиславом. Искористивши путовање хиландарске делегације у Србију приликом избора архиепископа Данила, Андроник је, вероватно, том приликом поздравио и честитао српском краљу на завршеном грађанском рату и могао је да започне разговоре о браку. Према томе, брак би био склопљен после Даниловог избора за архиепископа, а пре децембра исте године. Највероватније је да су у хиландарској делегацији која је водила ово важно питање, и која је после повратка из Србије дошла к цару са рефератом о свима појединостима, поред игумана *Гервасија* били старци *Симон* и *Маттеј*, који су и раније обављали дипломатске послове, а који су баш сада били награђени царским хрисовуљама у децембру 1324. године.

Из следеће, 1325. и из почетка 1326. године опет имамо само приватноправне исправе о куповању имања. Хиландар купује куће у Серу од Пеларга,²⁰⁹ куће у Св. Парамону од Платискалитисе,²¹⁰

207 *Јиречек* – *Рагошић*, Историја Срба I, 265.

208 *М. Ласкарис*, Византиске принцезе, 84. *М. Пурковић*, Авињонске папе и српске земље, 25. Григора говори о том догађају после приче о крунисању Андроника III у Цариграду 2. фебруара, 8. индикта (1325. г.) и том приликом каже: „Идуће године отишла је кћи паниперсеваста да се уда за српског краља“ (ed. Bonn, I, 373). Међутим, пошто поменута хиландарска повеља несумњиво сведочи да је брак склопљен пре децембра 1324, то морамо закључити да се израз „идуће године“ мора односити на остале догађаје који су испричани у истом пасусу: долазак у Србију краљичине мајке, доцнији долазак њеног оца паниперсеваста, његови планови о грађанском рату против Андроника II, и сам тај рат, преговори између Андроника и паниперсеваста и њихово измирење, смрт паниперсеваста у Скопљу и византијско посланство ради повратка у Византију његове удовице.

209 *Petit*, *Chil.* I, бр. 105, од маја 1325.

210 *Ibid.*, бр. 106 од јануара 1326.

винограде у Загори,²¹¹ куће у Серу од Стаматике Парајованове,²¹² парцеле од разних сељака у околини Сера.²¹³

Следећу хрисовуљу манастир је добио на молбу игумана у мају 1326. г. од цара Андроника III. Ту је потврђено право манастира на манастирић Св. Николе Скорпија који су Хиландарци купили од Протата, а исто тако и право на Дукопулову земљу и воденицу код Хандака, која је после смрти старца Матеја требало да припадне манастиру.²¹⁴ Ближи разлог за ову пажњу младог цара према Хиландарцима у овом моменту није познат.

Почетком идуће године – 22. јануара 1327. видимо игумана *Гервасија* у Солуну, где заједно с другим хиландарским представницима – јеромонасима *Симоном*, *Маџејем*, *Теогосијем* и *Арсенијем*, монахом *Јефремом*, великим економом, и јеромонахом *Герасимом* – купује од породице Печикопула три куће и земљу.²¹⁵ Али одмах оданде *Гервасије* хитно путује у Србију, где га налазимо на краљевском двору у Призрену већ почетком фебруара. Краљевска повеља од 8. фебруара 1327. прича „како приде краљевствоу ми всечѣстныи игоумънь Светые Горы ѿона Богородице Хиландарскыи кирь Гирвасые с братьями и говорише краљевствоу ми о мегѣ метоуик Хотъчке и о покоищоу що те имать оу Призрѣноу“, и како је краљ поклонио Хиландару цркву Богородичину изван Призрена и три села: другу половину Добродољана и села Избиште и Команово Селиште.²¹⁶ После пола године опет видимо *Гервасија* с братијом код краља, поводом спора са Студеницом, која није хтела да уступи Хиландару другу половину поменутог села Добродољана. Повељом која је издата 9. јула 1327. Дечански је коначно одузео од Студенице село Добродољане, надокнадивши то другим поклоном села Јариња на Ибру, а Хиландару је предао села Сламодражу, Добродољане, Непробишта, Момушу и Белу Цркву.²¹⁷ Трећа повеља, која говори о доласку игумана *Гервасија* са старцима, међу којима видимо и краљевог духовника, башту Хрусијског пирга, *Теогосија*, издата је 5. септембра 1327. у Сврчину. То је пресуда спора између Хиландара и наслед-

211 Ibid., бр. 107, од марта 1326.

212 Ibid., бр. 108, од априла 1326.

213 Ibid., бр. 109, који закључује више аката из 1323–1326 г.

214 Ibid., бр. 110. Протатски акт о предаји Хиландару манастирића Скорпија: *ibid.*, бр. 111.

215 Ibid., бр. 112.

216 Korabiev, *Chil.* II, бр. 22; *Новаковић*, Законски споменици, 396.

217 Ibid., бр. 23.

ника тепчије Хардомила због међа у селу Косурићу, решена у корист манастира.²¹⁸ Пошто је коначном издавању повеље претходило: прво суђење код краља, одређивање међа на месту помоћу стариника, друга расправа код краља о међама села Крушева, друго одређивање међа у Крушеву помоћу стариника и последња, трећа краљевска одлука, – то је врло вероватно да је ова парница започела истовремено са претходном, још у јулу те године, или мало доцније. Из тога би се у сваком случају морало закључити да је од јула до почетка септембра игуман ГERVасије боравио у Србији заједно с манастирским старцима. Други закључак следи из чињенице врло великих поклона учињених Хиландару на штету краљевског манастира Студенице и краљевских дворана. Несумњиво, био је врло важан разлог такве изванредне краљевске пажње према Хиландару.

Међутим, врло је значајно да је Хиландар добио и велике поклоне од цара Андроника одмах после повратка ГERVасијева из Србије, у септембру исте године. Тада је *на личну ГERVасијеву интервенцију* цар Андроник II потврдио Хиландару права на Св. Николу Каменикијског који је прешао под власт манастира по смрти јеромонаха Калиника.²¹⁹ Друга хрисовуља од истог датума предаје пречасном јеромонаху кир *Маттеју* други део села Лушца, који је пре тога припадао дворанину Дукопулу.²²⁰ Земља је предата Матеју практиком Цимиска и Валсамона, који наводе у тексту царску простагму од септембра о том предмету.²²¹ Још једна простагма од истог датума забрањује дворанима Поту и Рамати да чине манастиру неприлике на његовом поседу у селу Хандаку.²²²

Лако је погодити разлог ових честих путовања хиландарских дипломата у Србију током целе 1327. године и разлог истовремене пажње према српском манастиру од стране српског краља и византијског цара. Познато је и друго византијско посланство у Србији у току исте године: Торникија, Касандрина и Григоре. Ово је долазило у Србију у једну руку због политичких разлога, у другу да отпрати у Грчку ташту Дечанскога, удову кесара Јована Палеолога, који је мало пре тога умро у Скопљу после неуспелог покушаја да уз српску помоћ поведе грађански рат против цара

218 Ibid., бр. 24. Новаковић и Корабљев погрешно датирају исправу 6. септембром.

219 *Petit*, *Chil.* I, бр. 113.

220 Ibid., бр. 114.

221 Ibid., бр. 116.

222 *Petit*, *Chil.* I, бр. 115.

Андроника II. Тачни датуми ових догађаја нису познати, али индиректни подаци Григорини, Кантакузинови и Манојла Фила сведоче да су се паниперсеговастова буна и смрт као и Торникијево посланство дешавали у првој трећини 1327. године. Григора (VIII, сар. 14) прича да се све то одиграло после крунисања Андроника III (што се догодило 2. фебруара 1325), а Кантакузин ставља паниперсеговастов одлазак у Србију и његово дописивање с Метохитовим синовима међу догађаје X индикта, тј. у 1326–27. септембарску годину (I, сар. 43), после доласка и крунисања Ане Савојске (1326), а пре октобра 1327. г. Напошетку, песма Манојла Фила која наводи молитву паниперсеговастике Ирине за оздрављење њеног зета, српског краља, и која, по свој прилици, има у виду тешку болест Стефана Дечанског у новембру 1326, сведочи да је у то доба Ирина још живела у Византији. Пошто Григорино писмо Зариди каже да је Торникијево посланство дочекало Ускрс у Струмици, а 1327. године Ускрс пада 12. априла, то би се морало закључити да се паниперсеговастова смрт десила негде у марту 1327. године.²²³

Хиландарске повеље омогућују да тачније реконструишемо ток догађаја. Паниперсеговаст Јован побегао је у Србију свом зету почетком 1327. године, и ступио је у везу са синовима великог логотета Метохита који су били намесници у Струмици и у Мелнику, да их наговори против цара. Ова су писма била отишла у руке Андроника III а овај их је послао Метохиту. Она су морала да забрину византијски двор, те би се могло претпоставити да је циљ Гервасијевог путовања у фебруару био да упозори српског краља на интриге паниперсеговаста и да одврати Дечанског од планова његовог таста. Велика краљева пажња према Гервасију указује на то да је Гервасијева помоћ била важна за српски двор. Пошто је Дечански баш тада водио рат с Босном због Хума, он у том тренутку није могао да жели сукоб с Византијом, и зато је, вероватно, поверио Гервасију да умири цара у погледу српских намера. Међутим, односи су се погоршали, те је ускоро започела Јованова офанзива према Солуну, потпомогнута српском војском која је опколила Сер. Тада је цар послао у Србију ново посланство које је донело Јовану титулу кесара и требало да успостави мир, што се и остварило. Уто се паниперсеговаст разболео и умро у Скопљу,

²²³ О свим тим догађајима види: *М. Ласкарис*, Византиске принцезе, 84–87, и 132–138. Ново издање Григориног писма: *R. Guillard*, *Correspondence de Nicéphore Grégoras*, Paris 1927, 30–50.

па је због тога упућено у Србију Торникијево посланство са задатком да доведе у Византију паниперсевастову удовицу и да осигура помоћ српског краља за случај новог грађанског рата који се тада припремао. Ради учвршћивања ових веза између Византије и Србије мало после тога – у јуну или почетком јула – послан је у Србију и игуман Гервасије, који је том приликом остао у Србији до почетка септембра. Вративши се у Цариград, Хиландарци су били награђени од Андроника II за пријатне вести о успеху њихове политичке мисије. Врло је значајно да је баш у доба тих преговора, у исто време као и Хиландар, у септембру 1327. г. добио царску даровну хрисовуљу и бугарски манастир Зограф на интервенцију царевог зета, бугарског цара Михаила Асена.²²⁴

Грађански рат је започео у пролеће 1328. г. Као што је познато, Дечански је био на страни Андроника Старијег, који је био побеђен и збачен са престола 24. маја 1328. г. Последица тога било је непријатељство између Србије и Византије у првим годинама владе Андроника III. Хиландар је за неко време изгубио свој утицај у Византији, а био је одвојен и од Србије. Зато од септембра 1327. до краја 1330. г. нема ни једне владалачке повеље – ни грчке ни српске. Из овог раздобља сачувана су само три приватноправна акта на грчком језику. То су три уговора. У првом, од јула 1328, Марија Дикрани с мужем Ђорђем Прокопијевим споразумева се с игуманом *Гервасијем* и економом хиландарског метоха у Солуну *Софронијем* око поседа Св. Илије у Ропалеји код Солуна.²²⁵ Другим актом, од априла 1329, породица Мавријан предаје Хиландару остатак бивше баштине Модина.²²⁶ Трећим актом, од августа 1329, три поседника из Јериса продају игуману *Гервасију* и настојнику хиландарског пирга монаху *Јосифу* своје поседе у поменутом месту.²²⁷

У првој половини 1330. године дође до отвореног рата између Србије и византијско-бугарске коалиције. Двадесет осмог јула Бугари су потучени код Велбужда, а српска је војска продрла у Византију до Солуна. Андроник се на то измири са Дечанским и навали на Бугарску. Баш тада Хиландар је опет добио једну

224 *Regel*, Actes de Zographou I, бр. 26 (Визант. Врем. XIII, 1907).

225 *Petit*, Chil. I, бр. 117.

226 *Ibid.*, I, бр. 118.

227 *Ibid.*, I, бр. 119. Наведени овде монах Јосиф управљао је Хиландарским пиргом после Симона и Теодосија. На истој дужности налази се и у списку братског сабора од 1332.

значајну одлуку: пресуду солунског намесника Сиргијана о спору Хиландара с бугарским манастиром због поседа у селу Лушцу.²²⁸ Тешко би се дала порицати веза ове пажње према српском манастиру са променом која је у то доба настала у српско-византијско-бугарским односима.

Међутим, односи између Србије и Византије и даље су остали хладни, па се нису поправили ни после преврата 1331. године и доласка на владу Стефана Душана. Из тог доба Хиландар нема аката о поклонима. Године 1331. игуман Гервасије споменут је у једном запису на типyku који је по игумановој наредби преписао „грѣшныи Романъ хромыи и телеснѣ и доушевнѣ“.²²⁹

Следеће 1332. године Гервасије је долазио у Србију и том приликом измолио од краља да откупи још један аделфат за Карејску ћелију. У сачуваном акту игумана Гервасија који је издат 16. јуна 1332. наведен је списак братског сабора, где налазимо великог економа Јосифа, еклезијарха Саву (будућег игумана), попа Маттеја, старца у пиргу Јосифа, попа Теодосија, попа Арсенија и друге монахе познате из ранијих спискова и других аката.²³⁰ Тај је акт издат већ у Хиландару после повратка из Србије, па је природно претпоставити да је Гервасије долазио у Србију приликом Душанова венчања с Јеленом у пролеће исте године и да је том приликом био учињен поклон Карејској ћелији. Врло је вероватно да је истом приликом издата општа повеља Хиландару са потврдом свих имања,²³¹ а можда и повеља о манастиру Св. Николе у Добрушти, који је „предат у власт Богородице Хиландарске“.²³² Можда у вези с истим доласком Хиландараца у Србију стоји и промена настојника у Хрусијском пиргу. У поменутом Гервасијевом акту од 16. јуна видимо да пиргом управља монах Јосиф, а већ 12. јула исте године видимо на истом месту „пречасног монаха кир-Арсенија“, ранијег башту и будућег игумана, кога, према речима житија старца Исаије, „благочѣстныи и христовлюбивии царь нашъ Стефанъ много любѣше и велии оусердно послушаше“.²³³ Као настојник пирга Арсеније је наведен у акту од

228 *Petit*, *Chil.* I, бр. 120.

229 *Симоновић*, Записи и натписи I, бр. 59.

230 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 25.

231 *Ibid.*, бр. 28.

232 *Ibid.*, бр. 19. Постоји мишљење да та повеља може да буде и из 1334. в. *Љ. Ковачевић*, Неколико хронолошких исправака у српској историји, *Годишњица* III, 1879, 439, и *Пурковић*, Итинерар краља и цара Стефана Душана, *Гласник* Ск. н. д. XIX, 243 н. 19.

233 *Гласник* 56, стр. 72.

12. јула 1332. г. о куповини поседа код Јериса од породице Валабаса.²³⁴ Вероватно у исто доба спада и акт о куповини другог поседа код Јериса, који је породица Латирас продала настојнику пирга, јеромонаху Арсенију.²³⁵

Следећа два грчка акта Хиландару издата су у децембру 1333. године: 24. децембра 1333. протостратор Теодор Синадин продао је *Гервасију*, као хиландарском игуману, једну воденицу са 50 модија земље на реци Панаку код града Зихне.²³⁶ На основу тога игуман *Гервасије* замолио је од цара и добио хрисовуљу којом је овај потврдио манастиру право на поменути млин. Иако су у овој хрисовуљи остала непопуњена места за датум и индикт и за речи λόγος, ипак је повеља оригинална, пошто има оригиналан царски потпис и златни печат и пошто је њезин садржај потпуно веродостојан.²³⁷ Изгледа да и издавање ове повеље стоји у извесној вези с политичким догађајима. Баш тада је избила завера Сиргијана, који је побегао у Негропонт а онда у Србију, где је био љубазно примљен од Душана. Андроник је морао настојати да спречи Душана да не пружи подршку узурпатору, те би се могло претпоставити да се и овог пута византијски двор обратио дипломатској вештини игумана Гервасија, који је већ толико пута служио за преговоре у врло компликованим међународним питањима.

Као што је познато, Душан је пристао уз Сиргијана и започео рат с Андроником. Заузео је Охрид и Струмицу, а Сиргијан је ушао у Костур. Али када су почели да опседају Солун, Сиргијана су убили, а Душан се састао са Андроником 26. августа 1334. и закључио мир, задржавши Струмицу и Прилеп. После тога до смрти Андроника III (1341. г.) византијско-српски односи били су пријатељски, а за време Душановог рата с Мађарима 1335. године чак и савезнички. Да ли је ко од Хиландараца у то доба играо неку активну дипломатску улогу – о томе нема података. У фебруару и марту 1335. г. налазимо два последња помена о игуману Гервасију. Актом од 25. фебруара 1335. г. породица удове Ксеније продала је имање код Св. Парамона пречасном јеромонаху *кир Гервасију*, игуману српске обитељи Хиландара, и пречасним монасима *кир Јосифу* и *кир Макарију*.²³⁸ Други акт издат је на

234 *Petit*, *Chil.* I, бр. 121.

235 *Ibid.*, бр. 122.

236 *Ibid.*, бр. 123.

237 *Ibid.*, бр. 124.

238 *Ibid.*, бр. 125.

грчком језику али са српским потписом у марту 1335. од стране самог „игумана свѣтне Богородице Хиландарске еромонаха Гervasia“. Гervasије говори овде о поклонима које му је из благонаклоности и симпатије учинио византијски цар, о томе да је опхрван великом старошћу и крајњом слабошћу и да због тога у предосећању смрти предаје своје имање код Худина са дохотком од 40 перпера Хиландару за вечни помен благочастивом цару.²³⁹ Вероватно није дуго поживео после тога. После његове смрти игуманско је место, изгледа, одмах заузео Арсеније, који је споменут 1337. године као игуман у запису на хиландарском јеванђељу,²⁴⁰ а по свој прилици и раније, 7. маја 1336. г. у Душановој повељи којом је потврђен Хиландару дар протосеваста Хреље.²⁴¹ (У датуму те повеље година се не слаже са забележеним XI индиктом, па ју је Новаковић датирао према индикту 1328. годином.²⁴² Међутим, он није обратио пажњу на помен игумана Арсенија, који није могао да дође на ово место пре 1335. године. Зато морамо да датирамо повељу означеном годином, а питање индикта треба да послужи као предмет нарочитог истраживања.)

*

Прегледани хиландарски акти из доба Гervasијевог игуманства откривају пред нама три низа врло занимљивих и важних чињеница. Пре свега они реконструишу живот овог енергичног човека, сарадника и ученика Никодимовог у младости, великог хиландарског економа у доба Никодимовог игуманства, најспособнијег игумана, чијој скоро двадесетогодишњој управи Хиландар дугује најзнатнији део свог непокретног богатства, одличног дипломату и државника који је, вероватно, мање време на провео у манастиру него на дворовима византијских и српских владара и чији се утицај, директан или индиректан, наслућује скоро у свим значајним моментима у историји византијско-српских односа у трећој и четвртој деценији XIV века. Већ сама та чињеница што од 146 грчких сачуваних аката из XIV столећа 95 пада на доба Гervasијевог игуманства сведочи о изванредној радиности, способности и енергији овог игумана и његових са-

²³⁹ Ibid., I, бр. 126.

²⁴⁰ *Стојановић*, Записи и натписи, I, бр. 67 и 68.

²⁴¹ *Korablev*, Chil. II, бр. 27.

²⁴² *Новаковић*, Законски споменици, 400. Упор. *В. Марковић*, Православно монаштво, 1920, 108 н. 47.

радника и помагача – Калиника, Арсенија, Матеја, Теодосија, Теодула, Симона, Јефрема и других, чијом је заслугом Хиландар за неко време добио значај српског политичког представништва на територији Византијске царевине.

Други низ чињеница пружају хиландарске владалачке повеље српске и грчке, чији нам упадљив синхронизам са свим значајним моментима у историји византијско-српских политичких односа између 1317. и 1337. године допушта да много боље упознамо хронолошке детаље и карактер тих односа у сваком дотичном моменту, да видимо која је страна била више заинтересована за учвршћивање пријатељских веза или склапање савеза.

Напослетку, наведене констатације објашњавају трећу групу чињеница, која је од највеће важности за српску и византијску дипломатију оног доба. Међу прегледаним актима налазе се по више исправа издатих Хиландару од стране истог владара са истим датумом,²⁴³ има хрисовуља са оригиналним потписом и печатом али са непопуњеним местима за λόγος и за датум;²⁴⁴ имамо повеље написане неканцеларијским рукописом и са граматичким грешкама, али чија се аутентичност доказује другим актима – практицима и доцнијим повељама;²⁴⁵ постоје византијске царске хрисовуље с јасним траговима утицаја српског формулара, нпр. са преведеном српском духовном санкцијом.²⁴⁶ Све је то могло да настане само у случају ако су израђени пројекти текста били већ готови донесени од самих монаха у владалачку канцеларију, па су неки од њих били тамо тачно преписани и поднесени владару на потпис, а други чак нису ни преписивани у канцеларији, већ је цар потписао сам поднесени пројект, тако да су остала непопуњена места која су иначе попуњавана у канцеларији. Притисак политичких прилика и утицај Хиландараца дипломата могли су каткада присилити владара да у појединим случајевима одступи од уобичајене канцеларијске праксе и установљених правила.

243 Нпр. повеље од јуна 1321. и од септембра 1321. г., од децембра 1324. и од септембра 1327.

244 Нпр. хрисовуља Андроника III од 1333. г.: *Chil. I*, бр. 124; ранија хрисовуља Андроника II од јула 1319: *ibid.*, бр. 45.

245 Нпр. хрисовуља Андроника II од јануара 1318: *ibid.*, бр. 35.

246 Нпр. хрисовуље: *ibid.*, бр. 48, 49, 50, 60, 61, 70, 71.

VII Арсеније

Хиландарски јеромонах Арсеније први пут је споменут у списку чланова хиландарског братског сабора из 1316. године као *старца Арсеније, баштиа хиландарски*.²⁴⁷ Башта, тј. духовник Хиландара, наведен је у списку *на првом месту* иза игумана. Пошто се калуђери у манастирима често исповедају, то је дужност духовника у манастиру ванредно важна. Духовник се обично бира између најискуснијих монаха који уживају опште поштовање због свога подвижничког живота. Хиландарски типик св. Саве не наводи овог манастирског достојанственика међу функционерима, већ изричито сведочи да на првом месту иза игумана стоји велики економ: „*аще игоуменоу слоучить се изаѣсти, либо свою болю, или бо сихъ ради нѣкоихъ вещи, то да почитакъ се въ манастири ѣко и пръвы братъ по игоуменѣ*“.²⁴⁸ Међутим, у XIV веку прво место иза игумана припада духовнику: *πνευματικός* у грчким манастирима, *баштиа* у Хиландару. Краљевске повеље, цитирајући колективне молбе братског сабора, обично наводе *игумана, баштиу и часне старце*.²⁴⁹ Каткада се и духовник потписује на актима као званични представник манастира;²⁵⁰ а има и директних доказа да је прво место иза игумана у ово доба припадало духовнику. Милутинова повеља пиргу Хрусији од 1309–1316. г., одређујући правила за избор старца у пиргу, каже да ће тај бити „*перъвыи по игоуменѣ и по башти*“.²⁵¹ Милутинова повеља одредила је чак да о економском животу пирга морају водити рачуна само игуман и башта, док је пирг изузет из компетенције економа: „*да то прѣложихъ на игоумена и на башцоу да се печалоую метохиями и добыткы пиржаными*“.²⁵² Напоследку треба

247 Korablev, Chil. II, бр. 17.

248 Ђоровић, Списи св. Саве, 1928, 87. Уп. Гранић, Црквеноправне одредбе, Богословље X, 1935, 13.

249 Новаковић, Законски споменици, 400, 477, 478, 480, 488.

250 1312. г. – духовник Кохљаре (Акты русск. монастыря св. Пантелеимона, 1873, 96); 1316 – духовник Св. Горе (Actes d'Esphigménoу, Визант. Врем. XII, 21); 1319 – духовник Ватопеда (ibid., 114); 1322 – духовник Ђелије Равде (Petit, Chil. I, 174); 1356 – духовник Кареје (ibid., 307); 1366 – духовник Есфигмена (ibid., 322); 1392 – игумани Стефанова и Харонова манастира потписали су се и као духовници (Actes de Zographou, Визант. Врем. XIII, 115).

251 Новаковић, Законски споменици, 481. Исто је потврђено повељом 1318. г. (ibid., 483).

252 Ibid., 477.

приметити и то да је на црквено-судском сабору 1369. г. који је решавао парницу између јериског епископа и манастира Зографа, после охридског архиепископа, светогорског прота, игумана ватопедског, хиландарског, ксенофонтовог и каракалског и про-игумана хиландарског, наведен башта од пирга Макарије: у то доба, дакле, хиландарски башта управљао је и пиргом, те је спадао међу највеће „духовне архонте“ на Св. Гори.

У истом својству, као башта, старац јеромонах Арсеније споменут је и у списку чланова хиландарског братског сабора 1318. г., у акту игумана Гервасија о аделфатима за Хрусијски пирг.

Следећи пут он је споменут у акту светогорског сабора који је лета 1322. године пресудио парницу између Хиландара и манастира Есфигмена због места Какос Риакс. Овде Арсеније иступа као представник Хиландара, заједно с јеромонасима *Јоасафом* и *Теодулом*. За ову тројицу акт каже да су то „одабрани мужи, јеромонаси и духовници, који су остарели на Гори“ и сваком од њих даје надимак „пречасни господин“.²⁵³ Као што смо видели, у оба саборска акта из 1316. и 1318. год. ова су три калуђера наведена истим редом као и у протатском акту од 1322. године.

Следећи пут јеромонах Арсеније је наведен у приватно-правном акту Хиландара од 22. јануара 1327. године о продаји манастиру од породице Печикопул три куће и земље. Овде манастир заступају: „преподобнејши јеромонах и игуман кир *Гервасије*, преблагочастиви јеромонаси кир *Симон*, кир *Матјеј*, кир *Теодосије* и кир *Арсеније*, преподобни монах и велики економ кир *Јефрем* и други благочастиви јеромонах кир *Герасим*“.²⁵⁴ Пошто овде Арсеније иступа после Симона, Матеја и Теодосија (ова су тројица у акту од 1316. године наведена међу старцима на првим местима, али ипак после баште Арсенија), можемо нагађати да у ово доба он већ није вршио дужност манастирског исповедника.

Исто тако није Арсеније назван баштом и у акту игумана Гервасија од 16. јуна 1332. године, где је цитиран цели братски сабор.²⁵⁵ Овде је наведен на осмом месту – иза игумана Гервасија, великог економа Јосифа, еклезијарха Саве, попа Матеја, старца у пиргу Јосифа, попа Теодосија и попа Дамијана. Вероватно у то доба он није вршио у манастиру никакве нарочите функције, већ је живео као обични јеромонах.

253 *Petit*, *Chil.* I, бр. 77.

254 *Ibid.*, бр. 112.

255 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 25.

Али већ идућег месеца видимо Арсенија на новој дужности као старца у хиландарском пиргу Св. Василија на мору. Хиландарски грчки акт од 12. јула 1332. сведочи да је породица Валабас продала за три перпера своју њиву у месту Акувици код Јериса Василијеву пиргу и његову игуману, преподобном јеромонаху кир-Арсенију.²⁵⁶ Вероватно у исто време је и Јован Латирас са сестром продао Василијеву пиргу и његову настојнику Арсенију њиву у месту Зорови за осам перпера.²⁵⁷ Хиландарским пиргом Арсеније је управљао три године до смрти игумана ГERVасија.

Сачувани акти из доба Арсенијевог игуманства сведоче о потпуној промени у политичкој оријентацији српског манастира. Хиландар губи значај политичког представништва Србије у Византијском царству и јасно се оријентише према Србији. За време енергичног игумана ГERVасија Хиландарци непрестано долазе у Цариград, добијају многобројне царске хрисовуље, уживају велики углед у светогорском протату и, чини се, стоје у пријатељским односима са тадањим протом Исаком. За десет година Арсенијевог игуманства манастир је добио само једну византијску царску простагму²⁵⁸ и свега два грчка акта: пресуду о парници коју је манастир водио у мају 1339. са Хортаитом због канала на Вардару,²⁵⁹ и у исто време – акт о предаји поседа Плумиске код Лушца.²⁶⁰ Али зато је Хиландар у то доба добио десет повеља од краља Душана, који је, према сведочанству житија старца Исаије, много волео и врло радо слушао „тог великог и светог старца Арсенија ... ради многих његових духовних врлина“.²⁶¹

У доба кад је Арсеније дошао на игумански положај (вероватно, према жељама и сугестијама краља Душана) српско-византијски односи ступили су у фазу великог пријатељства. Године 1336, вероватно почетком лета, састао се цар Андроник са Стефаном Душаном у Струмици, где је било утврђено пријатељство између оба владара и, вероватно, вођени су преговори о намеравању Андроникувом походу у Албанију. По речима Кантакузина, овом је састанку претходило Душаново посланство цару кад је цар дошао у Солун.²⁶² Ако је заиста Душанова повеља Хиландару о

²⁵⁶ *Petit*, *Chil.* I, бр. 121.

²⁵⁷ *Ibid.*, бр. 122.

²⁵⁸ *Petit*, *Chil.* I, бр. 133.

²⁵⁹ *Ibid.*, бр. 129. Бр. 128 из 1338. г. није оригиналан.

²⁶⁰ *Ibid.*, бр. 130.

²⁶¹ Гласник 56, стр. 72.

²⁶² *Cantacuz.* I, 289–290.

поклону цркве Св. арханђела у Штипу, где се наводи интервенција протосеаста Хреље (који је сазидао поменућу цркву), те „часног игумана Пречисте Богородице Хиландарске отаџства нашег кир-Арсенија, духовника краљевства ми баште Амфилохија и часних стараца“ издата 6. маја 1336. године,²⁶³ – у том случају могла би се претпоставити посредничка улога Хиландараца у српско-византијским преговорима оног доба.

У 1336–1337. септембарској години рођен је престолонаследник Урош. Вероватно, том приликом биле су свечаности на краљевском двору и, по свој прилици, дељени су дарови манастирима и црквама. Тада је Хиландар могао да добије хрисовуљу о поклону манастира Св. Борђа са селом Уложистем, који је приложила Радослава, удова челника Милше. У повељи стоји да се тада краљ заједно с подружјем, с краљицом кира-Јеленом веселио душом и телом „о божьствѣмъ дароу еже ми дасть владика мои Христосъ“ и да „сию милость записа игоумень хиландарски Арсение на свѣтчинѣ, а самъ господинъ краљ подѣписа“.²⁶⁴ Тада је могла постати и Душанова повеља хиландарском пиргу о поклону Богородичине цркве у Липљану са суседним селима и о потврди независности пирга од Хиландара. Повеља је издата на интервенцију „баще манастира прѣсветыи Богородице Хиландарскихъ, кромонаха Андониа, прѣдръжцаго пиргъ тѣгда“.²⁶⁵

263 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 27. Ова је повеља сачувана у хиландарској архиви у два примерка. Први – са златним печатом има датум 6844. г., индикта 11, маја 6. Други – без печата, али са рупицама за ђега: 6842, инд. 11, маја 6. Ни у једном ни у другом случају индикт се не слаже с годином. Једанаестом индикту одговарају године 1328. или 1343. Прва година је искључена због помена игумана Арсенија. Због истог разлога искључена је и година 6842 – 1334. Година 1343. такође је искључена, пошто је тада Хреља већ био поново на византијској страни и од 1341. године носио је титулу кесара. Према томе, остаје само 1336. година, ако се повеља не прогласи потпуним фалсификатом. Али то је опет невероватно, пошто се црква Св. арханђела у Штипу помиње међу хиландарским метосима у великој Душановој повељи 1348. године.

264 *Chil.* II, бр. 26.

265 *Ibid.*, бр. 24. Монах Антоније споменут је у списку из 1316. г. на 19. месту, а у списку из 1318 – на 15. месту. Грчки акт од новембра 1345. године помиње га као хиландарског башпу (*Chil.* I, бр. 134). У акту игумана Саве од 1348. године Антоније сам прича како после дугогодишњег живота у манастиру „сложни ми се изити господиноу цароу киръ Стефану и игроумень повелѣникъмъ владиславникъмъ игоумена хиландарскога киръ Арсениа и ксего светаго събора прѣдаше ми пиргъ на морѣ“ (*ibid.*, бр. 41). Вероватно, Антоније је постављен за настојника у пиргу после Арсенијева избора за игумана и остао је на истом положају до 1348, кад је поднео оставку због старости и изнемоглости те је добио од манастира пензију (*Chil.* II, бр. 41). Међутим, како међу хиландарским старцима нема другог Антонија, то би се могло допустити да је одмах иза тога цар Душан поставио Антонија за светогорског прота, јер из маја 1348. год. сачувао се протатски акт са словенским потписом прота Антонија (*Actes de Zographou* I, бр. 38, Визант. Врем. XIII, Приложеније, стр. 92).

Из 1337. године сачувао се помен о игуману Арсенију у запису инока Романа на јеванђељу које је он преписао „повелѣником и попечеником прѣподобнаго оца нашего игоумена кир Арсениа въ лѣто 7286 индиктиона е го“.²⁶⁶

Следећи значајан поклон учињен је Хиландару 1339. године: тада му је краљ Душан поклонио цркву Св. Николе Мрачког.²⁶⁷ Није искључено да то стоји у вези с неким услугама које су Хиландарци учинили српском краљу у тадањим односима с царем Андроником, јер је баш у то доба избио устанак у Албанији који је једнако интересовао оба владара, и пошто истовремени грчки акт од маја 1339. г. наводи интервенцију великог доместика Кантакузина, коме су се том приликом обратили хиландарски монаси.²⁶⁸

У фебруару 1340. године Хиландар је добио од краља Душана цркву Св. Ђорђа са селима Полошким, Драгожељом и засеоком Кожанима као поклон за спомен брата Драгушина.²⁶⁹

Идуће, 1341. г., 15. јуна умро је цар Андроник, а већ 26. октобра Кантакузин се прогласио за цара и започео је грађански рат. У то доба Хиландар је већим делом био одвојен од Србије и, вероватно, морао каткада да трпи неприлике од стране тадање светогорске управе која се налазила у рукама царичине странке. Тако је у то доба Протат одузео Хиландару манастирић Св. Николе Скорпија и морао је да га врати тек у септембру 1343. године, кад је добио царску простагму о том питању,²⁷⁰ а то опет треба да буде последица Душановог споразума с царицом Аном и Урошеве веридбе са сестром Јована Палеолога.²⁷¹ Као што је познато, преговори о томе започели су још у пролеће исте године, после неуспеле Кантакузинове навале на Сер. Тада је Хиландар добио и нове поклоне од краља Душана.

Двадесетог априла 1343. г. манастир је добио хрисовуљу са потврдом многих села у призренској и пећкој области која су му била раније поклоњена, али повеље о томе су изгубљене или уништене.²⁷² Тада су могле постати хрисовуље о поклону струмичког властелина Рудла (коју Новаковић датира 28. мартом

²⁶⁶ *Симоновић*, Записи и натписи I, бр. 67 и 68.

²⁶⁷ *Korablev*, *Chil.* II, бр. 29.

²⁶⁸ *Petit*, *Chil.* I, бр. 130.

²⁶⁹ *Korablev*, *Chil.* II, бр. 30.

²⁷⁰ *Petit*, *Chil.* I, бр. 133.

²⁷¹ Уп. дубровачке честитке тим поводом од 4. септембра 1343.

²⁷² *Korablev*, *Chil.* II, бр. 32.

1343),²⁷³ о Св. Петру Коришком,²⁷⁴ па и о цркви Св. Николе у Врању, коју Соловјев с великом вероватноћом датира 1343–1345. годином, пре заузећа Сера.²⁷⁵ У повељи се помиње тадањи хиландарски игуман Арсеније.

Последњи пут је Арсеније као хиландарски игуман споменут у Душановој повељи хиландарском пиргу од 1. јануара 1345. године. Повеља говори о доласку игумана *кир-Арсенија* са баштом *Амфилохијем*, и о томе да су они измолили од краља да поклони хиландарском пиргу село Гајдарохор са засеоцима крај старог хиландарског метоха Куцова на Струми. Повеља је издата у Скопљу.²⁷⁶ То сведочи да је у то доба, иако се сам Сер још бранио, Струмска област већ била у Душановим рукама.

Ускоро после тога Арсеније је одступио са положаја игумана. На крају исте, 1345. године Душанова грчка простагма манастиру Св. Јована Претече на Меникејској Гори код Сера већ помиње хиландарског игумана Калиника.²⁷⁷ Узрок Арсенијеве оставке очевидно била је велика старост овог калуђера, кога већ 1316. године налазимо у списку хиландарског братства као духовника на првом месту. Исајијино житије сведочи да је после напуштања игуманства Арсеније живео у манастиру као велики и свети старац, просвећен душом ради својих великих врлина. Тада му је дошао као послушник Исаија, будући игуман Пантелејмоновог манастира, „и многимъ тыщанкѣмъ потроудив се и томоу послуживъ богоугодно иакоже подобакъ свомоу отцоу доуховномоу елико време“.²⁷⁸

Из 1348. г. сачувала су се два акта у којима је Арсеније споменут као проигуман. Први је – хрисовуља цара Душана, издата на Чахри код Скопља, о правима Карејске ћелије на село Косориће и на разне повластице. Повеља је издата „по благоср’домоу оумолкнию и люб’ве ... царице кіра Юлены и съ ... сыномъ ... кралкѣмъ Оурошемъ и въспоменутикѣмъ всечѣстнаго стар’ца кромонаха проигоумена хиландарскога кіри Пр’сениа“.²⁷⁹ Други је акт – одлука братског хиландарског сабора, потписана од игумана

273 Ibid., бр. 35. *Korablev* датира повељу 1345. годином, али *Новаковић* с правом 1343; Законски споменици, 410–411.

274 *Новаковић*, Законски споменици, 412–413.

275 *А. Соловјев*, Повеља краља Душана о манастиру св. Николе у Врању, Прилози VII, 1927, 107–115; *Новаковић*, Законски споменици, 487–488.

276 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 34.

277 *А. Соловјев* и *В. Мошш*, Грчке повеље српских владара, 1936, бр. 43.

278 Гласник 56, стр. 71–72.

279 *Новаковић*, Законски споменици, 472–474.

Саве, о томе да се дотадашњем башти у пиргу, Андонију, уважи његова молба да се ослободи од управе пиргом због старости и преморености и да му се поклони ћелијица код пирга за живот до смрти. У молби коју акт цитира, Андоније наводи да је много година провео у манастиру, да је једног дана имао прилику да иде к цару Стефану и да је тада по одлуци игумана Арсенија и целог братског сабора добио на управу пирг. У списку чланова на братском сабору 1348. г. старац проигуман Арсеније наведен је на првом месту иза игумана Саве.²⁸⁰

Исте, 1348. године Арсеније је умро. Исаијино житије прича да се то десило после Душанова доласка у Свету Гору. „Њгда же приде благочѣстивы царь нашъ Стефанъ въ Светоую Гору, приде къ старцоу великому Арсению, и много беседоваше и насладивше се доушеползнихъ словесъ. Приемъ светии старць за роукоу оца нашего Исаиоу, глаголетъ: благочѣстивии царю и христолюбивии. Врѣме ошѣства моего пришло кѣтъ, и се азъ идоу въ поутъ оца моихъ, и къ томоу въ пльти неимаши мене видѣти. И се тебѣ сынъ мои доуховнии Исаи, и имѣи кго въ мѣсто мене въ всако исправленіе и оутѣшеніе твоимъ доуховнымъ исправленіемъ. И отъ того времени толикоу зѣло показа благочѣстивии царь Стефанъ вѣроу и любовь и повѣсть на блаженнѣмъ оци нашемъ Исаи, елико не имама како исповѣдати. Таже старць Арсение прѣиде отъ сего живота къ Богу.“²⁸¹ По смрти старца Арсенија Исаија је отишао из Хиландара са својим учеником Силвестром у пустињу св. Павла близу подвижника Дионисија, а онда је дошао у руски Пантелејмонов манастир, којему је и пре тога много помагао. Из Пантелејмоновског манастира он је доцније кренуо у Србију с молбом да цар Душан обнови руску обитељ, и био је тада постављен за игумана у Руском манастиру. Сачувана Душанова повеља о томе датирана је 12. јула 1349. године.²⁸² Из тога се мора закључити да је Исаија напустио Хиландар још 1348. године, а према томе и Арсенијева смрт била је негде у средини 1348. године.²⁸³

²⁸⁰ Korabiev, Chil. II, бр. 41.

²⁸¹ Гласник 56, стр. 72.

²⁸² В. Мошин, Царске повеље манастира св. Пантелејмона, Споменик 91, стр. 238–244, и Гласник 24.

²⁸³ „Игоумень Светые Горы великые лаври Хиландара кир Арсение“ заједно с Герасимом, игуманом јерусалимског манастира Арх. Михаила и с кир Јованом, игуманом манастира Св. Павла у Светој Гори наводе се као молиоци пред царем Урошем у Призрену ради поклона 1000 перпера годишњег дохотка од дубровачког данка – у повељи од 20. јуна 1358. године (Chil. II, бр. 49; Зак. сп. 709–711). Али ова је повеља фалсификована (што је доказао већ Јиречек) у XV веку. Није оправдана Новаковићева претпоставка да је повеља само интерполирана, јер и податак о интервенцији Арсенијевој није тачан.

У моменту смрти проигуман Арсеније мора да је био „велики и свети старац“ не само по својем ауторитету, већ и по годинама физичке старости, јер је 32 године раније већ стајао на првом месту у хиландарском сабору и имао част манастирског духовника, која се даје само најстаријим и најискуснијим јеромонасима. Према томе, већ тада није могао да има мање од 50 година. Из тога би се морало закључити да је и он спадао у исто поколење које је дошло на управу у Хиландару првих година XIV века, а у које су спадали његови савременици и претходници на игуманском положају – Данило, Никодим и Гервасије. Његов истакнут положај на највишим манастирским дужностима у току 40 година – хиландарски духовник, настојних Хрусијског пирга и игуман – сведочи да је поред ванредних аскетских врлина имао и велику енергију, нарочите способности и одлично образовање. Грчки акти, састављени уз његово суделовање, показују да је морао потпуно владати грчким језиком. Вероватно, честица *κῆρ* коју редовно видимо уз његово име одговара не само службеном положају већ и пореклу Арсенија, те привлачи нашу пажњу према оном кругу младих људи који се у почетку XIV века прикупио око архиепископа Јевстатија II и као културне личности, из којег је изашао Арсенијев велики савременик, властееоско дете, архиепископ Данило II.

VIII

Калиник и Теодул

Калиник. – О хиландарском игуману Калинику сачувао се само један помен у Душановој простагми изdatoј на грчком језику манастиру Јована Претече на Меникејској Гори код Сера. Овај је акт врло истрошен, тако да је преписивач тзв. „Ристићевог рукописа“ могао разабрати само почетак простагме. У њему стоји да су се „игуман часне обитељи Хиландара Калиник и монаси часног манастира Претече“ обратили краљу (*εἰς τὴν βασιλείαν μου*) ради заштите меникејских чамаца од неког „угњетавања“.²⁸⁴ Пошто се Душан у повељи назива краљем, повеља је свакако издата пре јануара 1346, јер се Душан тада већ потписивао на својим грчким повељама као цар.²⁸⁵ Пошто се Меникејски манастир налази

284 А. Соловјев и В. Мошин, Грчке повеље српских владара, 1936, бр. 43, стр. 332–335.

285 Ibid., бр. 2, стр. 8–9.

сасвим поред града Сера и пошто велика грчка Душанова хрисовуља од октобра 1345. године сведочи да је заједно са градом Сером одскора дошао под његову власт,²⁸⁶ то треба закључити да и Калиникова интервенција није била пре септембра 1345.²⁸⁷

Наведени податак о интервенцији хиландарског игумана Калиника за Меникејски манастир баца извесну светлост на претходни живот његов. Име му није наведено у претходним списковима хиландарског братског сабора из 1316, 1318. и 1332. године. Из тога следи да у то време он није био у манастиру, већ је, вероватно, живео на једном од већих манастирских метоха. Један такав велики метох налазио се код Сера: то је манастирић Св. Николе у селу Каменикији, који је 1321. године цар Андроник покљонио хиландарском јеромонаху Калинику,²⁸⁸ а после његове смрти 1327. г. прешао је под власт Хиландара.²⁸⁹ Интервенција хиландарског игумана Калиника за Меникејски манастир захтева претпоставку да је тај Калиник био у добрим односима с Меникејом, а то би се најлакше објаснило ако претпоставимо да је пре свог постављења за игумана овај Калиник управљао манастирићем Св. Николе у Каменикији. Мислимо да је приликом освојења Серске области и Свете Горе у јесен 1345. године Душан пристао на оставку остарелог игумана Арсенија и изабрао за његова наследника Калиника, кога је, вероватно, сматрао згоднијим експонентом српске власти на Атону.

Из доба Калиниковог игуманства сачувао се грчки акт од новембра 1345 – пресуда серског црквеног суда поводом парнице између хиландарског баште Андонија и есфигменског монаха Атанасија Куртеса.²⁹⁰

Вероватно, Калиник је остао на игуманском положају врло кратко време; у јануару 1347. године видимо на игуманском месту Теодула.²⁹¹ У списку братског сабора из 1348. године међу про-

286 Меникејски монаси већ у септембру 1345. г. добили су од краља Душана простагму о манастирском имунитету: *ibid.*, бр. 1, стр. 3–5.

287 *Ibid.*, бр. 6, стр. 36–41; прва хрисовуља цара Душана Ивирском манастиру од јануара 1346. г.

288 *Petit*, *Chil.* I, бр. 74. Овај Калиник није идентичан с игуманом Калиником, пошто је први споменут као „покојни“ већ у акту из 1327: *Petit*, *Chil.* I, бр. 113.

289 *Ibid.*, бр. 113.

290 *Petit*, *Chil.* I, бр. 134.

291 *А. Соловјев*, Одабрани споменици српског права, 1926, 146. Година није тачно реконструисана. О датуму види *В. Мошин*, Повеља цара Душана о селу Лушцу, Југословенски историјски часопис V, 1939, 104–119.

игуманима није споменут Калиник,²⁹² те би се морало закључити да је или умро пре тога или је дошао на неки већи положај. По свој прилици тачнија је друга претпоставка, јер мало доцније налазимо неког Калиника на положају епископа у Бањској (Велбушкој) епископији. Хрисовуља цара Стефана, издата 21. маја 1349. године дијаку анагносту Драгоју о повластицама његове цркве Св. арханђела код Габрова, наводи интервенцију „освештеног епископа бањског кир-Калиника“.²⁹³ Колико је година остао Калиник на положају бањског епископа – није познато. Тек 1376. године спомиње се бањски епископ Григорије.²⁹⁴

Теодул. – Старац Теодул, кога налазимо на игуманском положају 1347. г., помиње се пре тога у више аката као настојник Светосавске ћелије у Кареји. У овом својству налазимо га већ у августу 1312. године у акту прота Теофана, који је тада на молбу хиландарског игумана Никодима предао Савином манастирићу и његовом тадашњем управнику „благочастивом јеромонаху кир-Теодулу“ једну порушену ћелијицу у Кареји.²⁹⁵

Цео живот старца Теодула био је везан са ћелијом коју је у Кареји основао св. Сава, посветивши је св. Сави Јерусалимском и одредивши њен однос према Хиландару својим Карејским типиком. Карејска ћелија је сасвим изузета од административне и судске власти не само хиландарског игумана већ и светогорског прота. Али уза све то ћелија је органски везана уз манастир, јер после смрти карејског старца право избора новог ћелиота припада хиландарском игуману и братству и јер на ово место може да буде изабран само хиландарски монах. Сем тога, Карејски типик је одредио да ће манастир давати ћелији 60 литара уља за кандило а у случају потребе – још брашна и уља за ћелиота. Доцније повеље српских владара и архиепископа потврђивале су црквеноправну независност Карејске ћелије, обезбедиле су њен економски живот сталним годишњим дотацијама и поклоњеним имањем и осигурале су њихов имунитет. За старца у Карејској ћелији, према Карејском типику, Хиландарци треба да бирају „моџжа богобоазниџа, иже кетъ подобньѣ жити въ келии въ мѣстѣ томѣ, любо

292 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 41.

293 Акты русскаго монастыря св. Пантелеимона, 1873, 358–361.

294 А. Соловьев, Одабрани споменици, 169–171. М. Пурковић, Српски епископи и митрополити, 36.

295 Акт још није издат. Види фотогр. снимак, СКА, бр. 7903-6, 4.

аште боудеть кто ако игоумень или ини нѣкто от поработаѡшихъ мѣстоу томоу светомоу“, а Хиландарски типик допунио је ову одлуку, забранивши да се бира неко ко би хтео да дође у ћелију ради телесног одмора, или ради неких материјалних рачуна, или неко неписмен.²⁹⁶ Последња одлука стоји у вези с познатом чињеницом да се баш у ћелији нарочито развијала књижевна и преписивачка делатност Хиландара. После самог св. Саве у Карејској ћелији живео је негде у средини XIII века познати књижевник Доментијан, у XIV веку тамо су се подвизали Никодим и Данило.²⁹⁷ Према наведеном податку акта из 1312. године, изгледа да ни један ни други нису били настојници ћелије, већ су живели тамо заједно са старцем Теодулом.

Следећи помен о старцу Теодулу налазимо у списку чланова братског хиландарског сабора 1316. г. где је он наведен на трећем месту, иза баште Арсенија и бившег баште Јоасафа.²⁹⁸ У акту се говори о доласку Теодуловом краљу Милутину с молбом о васпостављању Карејске ћелије, о Милутиновим поклонима и бригама о васпостављању ћелије. Из исте, 1316. године сачувао се датирани запис у рукописном јеванђељу, написаном по наредби краља Милутина, при архиепископу Сави III руком Георгија дијака Радослава, године 6824. Краљ каже: „и прѣдахъ га въ роуцѣ господиноу ми и оцоу попоу Теоодоулоу, живоуцоу въ келии сѣи, іако и въ роуцѣ самомоу господиноу и оцоу мокмоу светомоу Савѣ“. ²⁹⁹

Следећи пут јеромонах и духовник, старац Теодул је наведен у поменутом грчком акту од 1322. г. као представник манастира, заједно с јеромонасима Арсенијем и Јоасафом у парници против Есфигмена.³⁰⁰

Затим, пречасни јеромонах кир Теодул Агиосаваит, тј. настојник ћелије Св. Саве у Кареји, помиње се у једном грчком акту светогорског протата. На акту нема датума, па су га издавачи хиландарских аката ставили међу оне из 1322. године.³⁰¹ Вероватно је

296 В. Раг. *Грујић*, Царица Јелена и ћелија Св. Саве у Кареји, Гласник Скоп. научног друштва XIV, 1934, 43–57; Ф. Гранић, Црквеноправне одредбе карејског и хиландарског типика св. Саве о келиотима у вези с аналогним одредбама грчких манастирских типика, Прилози XVI, 1936, 197–198; В. Мошин, Повеља краља Милутина карејској ћелији од 1318 г., Гласник Скоп. н. др. XIX, 1938, 59–78.

297 Уп. *Грујић*, нав. дело, 49–51; 55–56.

298 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 17.

299 *Симоновић*, Записи и натписи IV, бр. 6007 и 6008.

300 *Petit*, *Chil.* I, бр. 77.

301 *Ibid.*, бр. 80.

из доцнијег времена, јер се на њему поред прота Исака потписао игуман Алипијског манастира Теодул, кога налазимо на актима из доцнијег доба,³⁰² док је 1322. г. у Алипијском манастиру био игуман Матеј.³⁰³ Вероватније је да је акт из око 1326. г., јер те године налазимо у протатској управи тројицу од пет чланова потписаних на акту: прота Исака, Теодула, игумана алипијског, и Теостирикта Кутлумушког.³⁰⁴ Овај акт је врло интересантан како по својим подацима за историју Хиландара, тако и за карактеристику Теодула. Акт каже да се јеромонах Теодул из ћелије Св. Саве показао као врло вредан човек и да је учинио велике услуге Протату, а поред тога је с великом ревношћу и трудом подигао пирг са ћелијама, па је замолио да Протат писменом исправом осигура овај пирг њему и његову братству, а и онима који ће убудуће живети у овом манастирићу, посвећеном св. Сави. Стога је Протат, уважавајући његову истинску намеру, велики труд уложен код подизања пирга и његов духовни начин живота, испунио Теодулову молбу и издао му тражену исправу. Нећемо погрешити ако претпоставимо да је подизање пирга у Кареји био резултат оних Милутинових поклона о којима он говори у повељи 1318. г., желећи да осигура Светосавску испосницу од таквог разорења као што је било на Св. Гори 1307–1309. године у доба каталанских похода. Доцније по овом пиргу Карејска ћелија често се називала једноставно пиргом.³⁰⁵

Један запис из 1336. г. на хиландарском рукопису Теодосијева житија св. Саве сведочи да се и Теодул за време свог пребивања у Савиној ћелији бавио књижевним радом, који је био традиционалан у Кареји: „Слава свѣршивъ шомоу господоу нашемоу Ісоусоу Христоу, сию вожѣствѣноу книгу въ лѣто 5777 а҃д. 4-го роукоу грѣшнаго Ѳеодоула“.³⁰⁶

Ако је у то време Теодул боравио у Карејској ћелији, а не у Хиландару, онда је у доба његове управе ћелија добила 1332. г. поклон од Душана, који је откупио од манастира издржавање за трећег монаха поред оне двојице којима је осигурао опскрбу Милутин. Нажалост, у акту није споменуто ко је у то доба управљао ћелијом, већ је наведена само интервенција игумана

302 Ibid., бр. 111.

303 Ibid., бр. 77 и 79.

304 Ibid., бр. 111.

305 Грѣх, оп. cit., 54–55.

306 Стојановић, Записи и натписи I, бр. 64.

Гервасија. Највероватније је да се у то доба Теодул налазио у хелији, јер би иначе било неразумљиво зашто овај велики Хиландарац није унесен у списак братског сабора који је решавао о том питању, и који је био састављен од братије „која се тога обрѣтаа-хоу въ монастыри“.³⁰⁷

Следећи помен о Теодулу назива га игуманом. То је хрисовуља цара Душана издата под Прилепом 18. јануара 1347. г.³⁰⁸ Година се на акту не види, али повеља не може да буде старија од крунидобеног сабора у априлу 1346. г. јер се Душан зове цар, и није млађа од краја 1347. јер је те године за време Душановог боравка на Св. Гори Теодул већ био проигуман.³⁰⁹ У наведеном размаку јануар пада само на 1347. годину.³¹⁰ У повељи Душан каже: „въсприкмоу ми крѣсть отъ роуки Господик и мѣчь отъ роуки ангелови, и царствоуѣи ми о Бозѣ и веселещоу ми се о божѣствѣиѣмъ дарѣ съ възлюбакниими и правовѣрными властели и властеличики царства ми, въ врѣме же то прииде къ царствоу ми всечѣстни игоумѣнь прѣсвѣтлик Богородице Хиландарѣскии кѣрь Феодоуль съ чѣстными старѣици, и говорише царствоу ми за Лужьць, и изнесоше хрисовоуле и простагѣме грѣчкихъ царѣ...“ Цар је на основу тога потврдио манастиру његове старе поседе и поклонио нова имања: Палеохорѣ и Лютовѣсь.

На игуманском положају Теодул није остао дуго. Крајем 1347. године цар Душан с царицом Јеленом и сином краљем Урошем сам је дошао у Свету Гору, где је остао неколико месеци, обилазећи све тамошње манастире и делећи им поклоне и повластице. „И обхождениемъ тѣхъ светыхъ мѣстъ придосмо въ мѣсто рекомо Карѣи, идѣже обрѣтакт се келѣ светаго Савы, великаго поустыинжителя ероусалимскаго, създанна господиномъ и родителѣмъ и просвѣтителѣмъ нашемъ кѣрь Савомъ, въ книже безмѣвно и богоугодно житиѣ поживѣ...“, прича Душанова повеља Карејској хелији из 1348. г. Царица, видећи сиромаштво хелије, одлучи да се прими ктиторства и узима на себе сву бригу око њеног издржавања под условом да она у споразуму с хиландарским братством бира старца који ће управљати хелијом. „И възвращающоу се паки црѣствоу ни въ своѣ си въ светѣи и божѣствѣи монастырь Хиландарѣ, поискавъ царство ми и съ богодарованною ми царицею августѣиѣ кѣря

307 Korablev, Chil. II, бр. 25.

308 Соловјев, Одабрани споменици, 143–144.

309 Korablev, Chil. II, бр. 39 и бр. 41.

310 В. Мошин, Повеља цара Душана о селу Лушцу, Југословенски историски часопис V, 1939, 104 и д.

Бленою старца предѣстателя кели тои светѣи и съ извоукниемъ царьства ни и благословениемъ игоумена и всѣхъ старць благословиемо про-игоумена попа Теодоула, да ксть прѣдѣстатель кели тои иже оу Карѣяхъ. И такози моу ю даа царство ни, тако да моу ксть и до живота непрѣмѣннаа...“ Затим је цар поклатио ђелији село Косориће осигурано великим имунитетом, одредио за ђелију редовни годишњи приход соли из Дубровника и потврдио све старе обавезе према њој од стране Хиландара и Српске патријаршије.³¹¹ Из тога се види да за време Душановог путовања по Светој Гори Теодул већ није био хиландарски игуман, него је живео у манастиру са почасном титулом проигумана. Из истог доба сачувао се и један акт игумана Саве, где је у списку братског сабора проигуман Теодул наведен на другом месту, после старијег проигумана Арсенија.³¹² Казали смо да овај акт треба да буде из почетка 1348, јер у мају исте године већ видимо старца Андонија, који се помиње у акту као башта у Хрусијском пиргу, на положају светогорског прота.³¹³

Као што је познато, Душан је овог пута провео у Светој Гори врло много времена заједно с царицом Јеленом и сином Урошем. Запис из 6855. године, тј. пре 1. септембра 1347, већ говори о доласку царичином у Свету Гору,³¹⁴ а Душанова повеља Ватопеду датирана је априлом 1348. год.³¹⁵ Није искључено да је у наведеном размаку Душан отишао у Србију и вратио се натраг, а као разлог за тако дуги боравак царске породице у Светој Гори могла би се навести чувена куга која је баш у то доба харала по Европи. Према томе, можемо закључити да је за време Душановог боравака на Атону у пролеће 1348. г. проигуман Теодул замолио цара и царицу да му поново предају на управу Светосавску ђелију, којом је он пре свог краткотрајног игуманства управљао више од 30 година, коју је уредио и осигурао пиргом и где се у миру одавао аскетском подвизању и преписивању књига. Царица и братски сабор уважили су његову молбу и предали су му ђелију до смрти. Тамо је он вероватно и умро 1355. године или пре тога, јер је те године поменут на овом положају старац *Енофрик*.³¹⁶

311 *Korablev*, Chil. II, бр. 39.

312 *Ibid.*, бр. 41.

313 *Actes de Zographou I*, Визант. Врем. XIII, 1907, Приложеније бр. 38, стр. 92.

314 *Стојановић*, Записи и натписи III, бр. 4939.

315 *Соловјев* и *Мошин*, Грчке повеље српских владара, бр. 18.

316 *Korablev*, Chil. II, 46; *А. Соловјев*, Два прилога проучавању Душанове државе, Гласник Скопског научног друштва II, 1927, 26.

IX Сава

Сава је постао хиландарски игуман крајем 1347. или почетком 1348. г. Крајем 1347. г. цар Душан је с царицом Јеленом посетио и обишао Св. Гору и царски обдаривао многе светогорске манастире. Очуване повеље неких од њих сведоче колико је цар Душан водио рачуна о калуђерским захтевима и с каквом је владарском дарежљивошћу поклањао добра и повластице светогорским манастирима.³¹⁷ Када је обишао све манастире, видео где живе монаси и пустиножители, Душан се вратио поново у манастир Хиландар. Изгледа да је царски двор провео читаву зиму на Светој Гори, по свој прилици због тога што се рачунало да је тај крај, издвојен и с ограниченом посетом, сигурно заштићен од епидемије која је у тај мах беснела. Из једне повеље, врло вероватно редиговане и писане у самом Хиландару, види се да се цар Душан договорио с царицом, сином Урошем, „отцем игуманом хиландарским кир Савом“ и свом братијом, те потврдио старе дарове својих претходника, а приложио и нове и доделио манастиру имунитет.³¹⁸ Игуман Сава помиње се 1348. г., када је у име хиландарског братског сабора дозволио хиландарском бапти Андонију да може да подигне себи ћелију и да добије аделфате.³¹⁹

О Сави не знамо много. Сигурно је да је дошао у младим годинама на Св. Гору и да је живео у Хиландару много пре но што је постао игуман. У једном списку братског сабора (16. јуна 1332) помиње се еклезијарх Сава на другом месту, одмах после економа Јосифа.³²⁰ То је свакако потоњи игуман Сава. Он је значи у тај мах имао већ један од важних положаја у манастиру и тиме показивао да заслужује признање својом личном вредношћу. Сава је правио, према томе, нормалну и лепу монашку каријеру. Његов *cursus honorum* почиње монашким чином и завршава се највишим, патријаршијским положајем.

Иако је Сава био дуже времена игуман, о њему нема много помена. Као игуман помиње се у августу 1354. г. У једној повељи од

317 Душанове повеље из овога доба писане на грчком и издате разним светогорским манастирима објавили су *Александар Соловјев* и *Владимир Мошин*, Грчке повеље српских владара.

318 *Korablev*, Chil. II, бр. 38, стр. 495.

319 *Архимандрит Леонид*, Словено-српска књижница на Светој Гори Атонској, Гласник XLIV, 1877, 262–5. *Korablev*, Chil II, бр. 41, стр. 505–7.

320 *Владимир Мошин*, Акти братских сабора о адрфатима из XIV–XV века, Богословље XIV, 1939, стр. 229.

14. августа 1354. наводи се како је игуман Сава долазио цару Душану и говорио му о селу Лесковљану, које је приложила Хиландару извесна госпођа Вишеслава са синовима Богданом и Богојем. Цар је потврдио учињени дар и дао имунитет поменутом селу.³²¹

За његово време манастир Хиландар добио је у јуну 1351. г. повељу од цара Јована V Палеолога, којом је овај – на захтев цара Душана – потврдио све повеље својих претходника у којима је било говора о хиландарском имању.³²²

Сава је био игуман непуних седам година. За читаво то време помиње се да је долазио само једном у Србију. Врло је занимљиво погледати којим се поводом помиње овај хиландарски игуман код цара Душана. Повеља цара Душана у којој се помиње интервенција игумана Саве писана је под Рудником. Зна се због чега је цар у тај мах био на северу. Његово присуство тамо у вези је с мађарском офанзивом. Мађари су били продрли дубоко у Србију, дошли до Рудника, а у јулу 1354. г. мађарски краљ Лајош био је у Београду.³²³

Сем тога, у ово време падају и Душанова сарадња с Папском куријом и његови преговори за прелаз у католичанство. Српска делегација која је имала да расправља о овом питању била је код папе већ крајем августа 1354. г. Тачније речено: папа у то време извештава да је била код њега српска делегација. То допушта претпоставку да је делегација могла да оде на Курију у Авињон још почетком августа. Зна се још да је у ово доба и патријарх Јоаникије долазио на царев позив у манастир Жичу.³²⁴ Ми можемо наслућивати у ком су смислу вођени ови жички разговори, али поузданих изворних помена немамо. Ван сваке је сумње да је на жичком састанку било речи о Душановим плановима и интимној сарадњи с Куријом и о ставу српске цркве у овом смислу. Када се зна колико је цар Душан полагао на Светогорце, када их позива на своје крунисање за цара – онда је врло вероватно да је игуман Сава потегао из Свете Горе баш због овог тако важног и тако осетљивог верског питања и сарадње с Куријом, сарадње која је – како је била замишљена у Авињону – значила потпун прелаз у католичанство. У решавању тако деликатних питања присуство

321 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 45, стр. 514–5; *Новаковић*, Законски споменици, 427.

322 *Petit*, *Chil.* I, бр. 138, стр. 292–4.

323 *Петар Марковић*, Одношаји између Србије и Угарске (1333–1355), *Летопис Матице српске* 223–4, 1903/4, 164–5.

324 *Пурковић*, *Авињонске папе*, 59–61.

једног светогорског калуђера, вероватно и доброг теолога, а сигурно великог и исправног православца, сасвим постаје разумљиво.

За време боравка у Жичи патријарх Јоаникије се разболе. Онако болног понеше га у Пећ, али он тамо не стиже жив. Умро је у Полумиру на Ибру (близу Ушћа код Рашке) 3. септембра 1354. г. Да ли је то била природна смрт, или и ову смрт обавија тама и тешка тајна, коју историја можда никад неће сазнати?! Да ли је било жучних разговора између цара и патријарха, да ли је било царевих захтева и патријархових одбијања – нигде се не каже. Али је симптоматично да је патријарх баш усред тако важних и чисто црквених питања умро.

Ако је хиландарски игуман Сава био у Србији код цара Душана још и почетком септембра – онда је ван сваке сумње да је већ на дан смрти патријарха Јоаникија била решена и даља Савина каријера и да је он већ тада знао какав му се положај спрема. Царево познанство са Савом још из Свете Горе, царев сусрет и разговор с њим у августу 1354. г. свакако су допринели да се о хиландарском игуману поведе више рачуна и да се узме у озбиљне комбинације.

Када се састао сабор у Серу у новембру 1354. г., за патријарха српског изабран је дотадањи игуман у Хиландару Сава. Ово је већ, колико се сасвим сигурно зна, пети пут да хиландарски игуман долази на највиши положај у српској цркви. Али, истовремено, ово је за средњи век и последњи помен. Нове прилике које су завладале у земљи после прве вођене и изгубљене битке с Турцима на Марици уносе промене и у црквени живот.

Сава је био патријарх у тешким данима. Српска патријаршија и Српско царство били су анатемисани, ускоро је умро цар Душан, који је и могао и умео с пуно снаге и ауторитета да чува тековине и да не дозволи ничијој личности да изиђе на први план и да се осети воља ма кога другог. У време мекушнога његовог сина скоро свака личност излази у први ред у пуној светлости и оне бацају сенку на цара. После брзих и великих успеха долази први озбиљан пораз, а убрзо и смрт последњег изданка династије која влада земљом два пуна века.

Под крај Савина живота почео је активан рад на измирењу српске и византијске цркве. Византијска црква скинула је тешку клетву с мртвог цара и патријарха, али Сава није дочекао жив византијско посланство које је имало да подари благослов.³²⁵

325 *Миодраг Ал. Пурковић*, Српски патријарси средњег века, Гласник Скопског научног друштва XV–XVI, 1936, 307–10.

Х

Игумани друге половине XIV века

О хиландарским игуманима друге половине 14. в. има врло мало података. Некада честе посете хиландарских игумана српским владарима проредиле су се, а доцније су и сасвим престале. Нема више онако честих помена о многим интервенцијама и о потврђивању старих права. У другој половини 14. в. још хиландарско властелинство добија дарове и увећава своје поседе, али у последњој његовој десетини, од времена турског надирања, губи извесна добра. Турски освајачи заиста су мало водили рачуна о манастирској својини. Ни владари не дају више онако широке имунитете манастирским насељеницима, какви се дају у изобиљу у време краља Милутина или цара Душана. И радна снага остаје без привилегија које су некада биле замашне. Настаје промена у економском систему, која се осећа у читавој земљи, па по томе у пуној мери и на хиландарском властелинству. Турскога данка и војевања нису ослобођени, како се много пута изрично каже, ни манастирски себри.

У самом Хиландару запажа се чудна и до тада непрактикована појава. Тамо се необично често мењају игумани. За четрдесет и шест година на положају хиландарског игумана измењало се тринаест лица. И то под претпоставком да знамо заиста све игумане, да – због немања извора – није остао који игуман непознат. То би значило да је сваке четврте године долазило ново лице. А за неколицину знамо да су саставили једва годину-две дана на игуманском положају. И томе треба још додати да ове промене не наступају смрћу игумана. Ми за неколико њих знамо да су после одласка с тога положаја остали живи и да су живели у самом Хиландару као бивши игумани, учествовали у заседањима братског хиландарског сабора, давали своје мишљење. Тој чудној појави, која се у Хиландару дешавала особито у последњој четвртини 14. в. збиља је тешко наћи тачно објашњење. Где ваља тражити узроке тако брзим променама? Да ли игумани захваљују на положајима, или их братски сабор смењује не би ли нашао лице које би било погодније?

Јован. – Према досадањем датирању, у изворима има много неслагања у погледу времена када је Јован био на игуманском положају. Један триод писао је хиландарски игуман јеромонах

Јован. У запису се помиње цар Душан, те је издавач датирао запис годинама 1346–1355.³²⁶ Када се поуздано зна да је још у августу 1354. г. хиландарски игуман био Сава, онда је овај запис лако датирати после тог времена а пре децембра 1355. г. Има један запис у коме се каже како је монах Јов преписао један летопис по наређењу преподобног свештеноинока Јоана, игумана Хиландара. Стојановић је овај запис ставио у 15. век,³²⁷ али ће по свој прилици он бити из 14. в. и односи се свакако на овога игумана Јована. То закључујемо по томе што се још у једном запису помиње монах Јов. Он је, наиме, писао један триод у време светогорског прота Доротеја. Стојановић је и тај запис ставио у 15. в.,³²⁸ иако је сигурно да је запис из времена 1356–1366, када је Доротеј био светогорски прот. Стога, по помену монаха Јова, нама изгледа да се и запис који помиње игумана Јована односи на год. 1354/55.

У једној повељи датираној 15. новембра, с доцније дописаном годином 6869 (1360), помиње се како је долазио цару хиландарски игуман Јован с неким старцима и пожалио му се како Хиландар не може да ужива слободно права у Кунаранима више Секирника. Цар је морао да пошаље комисију да испита случај и утврди међе.³²⁹ У повељи се нигде не помиње име тога цара, нити има на њој царскога потписа. По доцније дописаној години, и Новаковић и Корабљев узели су да је ово повеља цара Уроша. Соловјев је, међутим, с разлогом узео да је повеља цара Душана и датирао је: 1349–1353.³³⁰ Он је, међутим, није тачно датирао. Управо у ово време био је хиландарски игуман Сава. Повеља би могла да буде издата само после октобра или новембра 1354. г., дакле пре по-

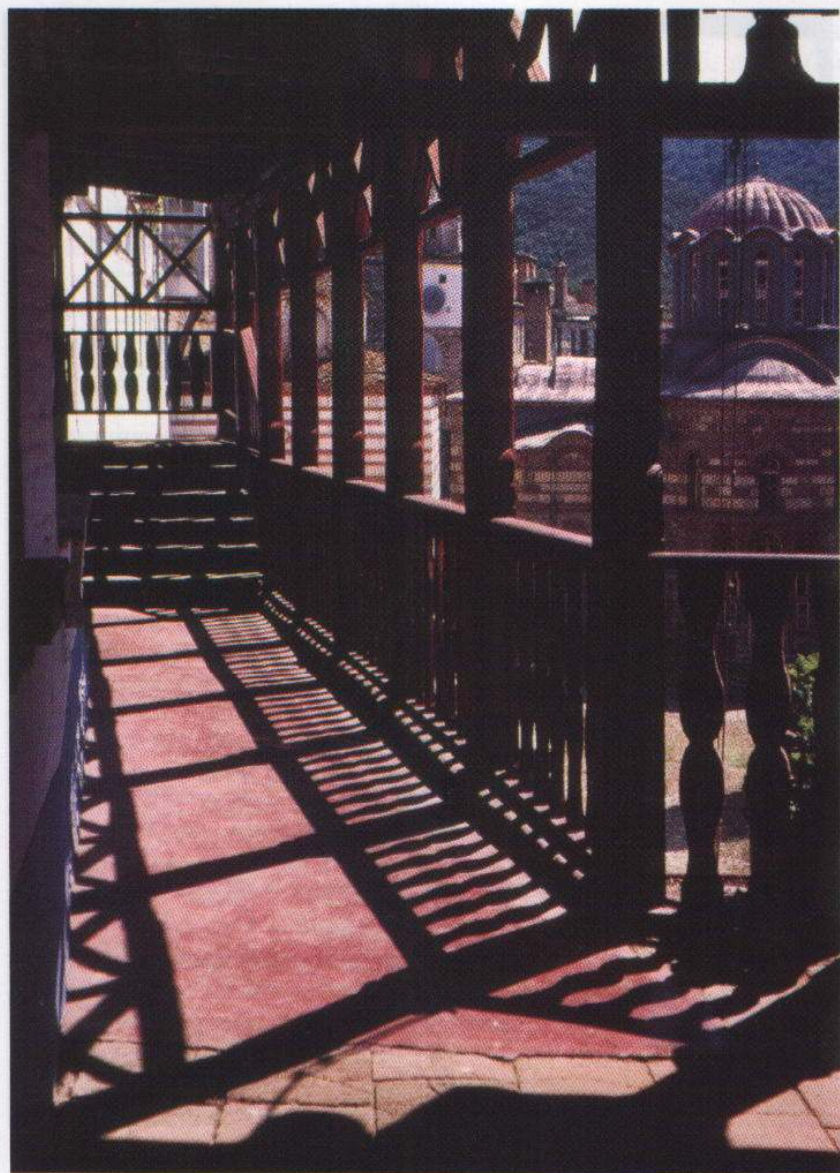
326 *Стојановић*, Записи и натписи I, бр. 109.

327 *Стојановић*, Записи и натписи II, бр. 4229.

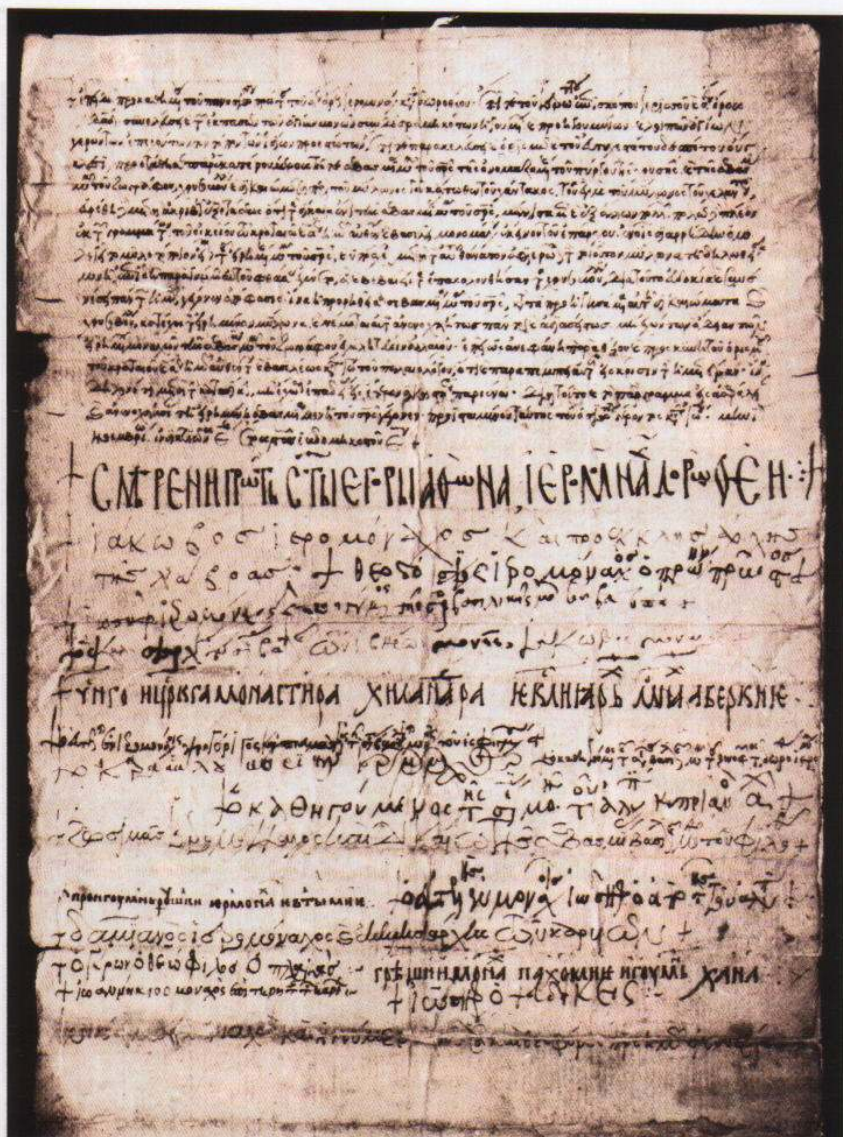
328 *Ibid.*, 4231.

329 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 52, стр. 525; *Новаковић*, Законски споменици, 436–7.

330 *Александар В. Соловјев*, Повеље цара Уроша у хиландарском архиву, Бого-словље II, 1927, 282–4. Да је ово повеља цара Душана, Соловјев је изнео ове разлоге: 1) што је година доцније дописана; 2) што у повељи цар вели да је земљу у селу Кунаранима више Секирника даровао Хиландару и два пута записао Хиландару, а села Кунарани и Секирник спомињу се у Душановим повељама, док се у Урошевим не спомињу; 3) што се у повељи помиње игуман Јован, а 1358. помиње се Арсеније (*Новаковић*, Законски споменици, 710), 1359–1360. Доротеј, 1360–1361. Теодосије, па би за Јована било места између 1348, када се помиње игуман Гервасије, и маја 1355. када се помиње Доротеј; 4) што је ову повељу писао логотет Ђорђе, а он је био Душанов логотет, па је изгледа напустио двор после смрти свог господара, јер Урошеве повеље 1356, 1358. и 1360. потписује логотет Драгослав, а 1362–1365. логотет Дејан „и тешко је веровати да би се он случајно јавио у старој улози 15. новембра 1360, кад је, на пр., повељу 15 окт. 1360 издао логотет Драгослав“. – *Соловјев*, *op. cit.*, 282–3.

13. Трем северозайадноѣ манастѣирскоѣ конака

14. Акѣи којим је иџуман Доротијеј, као свейтоџорски ироѣи са Сабором, иресудио сѣор између Хиландара и Зоџрафа (1366)

стављења игумана Саве за патријарха или у време постављења. Могло би се помишљати да је ова повеља издата 15. новембра 1355. г., да је доцније место *swǣd* дописано *swǣd*. Таквој помисли, међутим, стоје на сметњи извори који већ од маја 1355. г. помињу као хиландарског игумана Доротеја. Стога се мора узети да је Јован био врло кратко време игуман – од октобра-новембра 1354. до марта-априла 1355. г. Повеља је издата, чини нам се да нисмо далеко од истине ако тако претпоставимо, 1354. г. А хиландарски игуман Јован долазио је највероватније поводом саборског заседања у Серу када је имао да се бира патријарх. О игуману Јовану иначе не зна се ништа ближе. Скрећемо пажњу на то да се међу потписницима једне одлуке хиландарског братског сабора из 1332. г. помиње на дванаестом месту *старѣъ Іwанъ*.³³¹ Да ли је то исто лице с потоњим игуманом Јованом, није, наравно, сигурно.

Доротеј. – Постао је игуман пре маја 1355. г. Као хиландарски игуман помиње се већ 17. маја 1355. г. на државном сабору у Крупиштима. Том приликом бранио је са старцем из Кареје Енофријем и другим старцима нека угрожена манастирска права на Понорцу и Крушчици. Сем тога, заступници Хиландара пожалили су се цару да не уживају права на половину Каменице, половину риболова на Морачи, како им је трг Книнац пресељен на друго место и изнели су још и друге ствари.³³² Том приликом, или можда нешто доцније (повеља је од јуна 1355), игуман Доротеј пожалио се цару како су царски чувари заузели манастирску земљу у Карбинцима, те је цар Душан преко штипског кефалије Давида Михојевића повратио стара манастирска права.³³³ Истовремено (2. маја), игуман Доротеј покренуо је и питање ревизије међа за земљу у Локвици и Св. Петру.³³⁴ У ово време успео је игуман Доротеј да се реши спор који је избио у погледу власништва између Хиландара и манастира Св. Петра Коришког.³³⁵ Из овога доба постоји још једна повеља цара Душана дата Св. Николи у Добрушти, којом потврђује ранији дар тога манастира Хилан-

331 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 25, стр. 456; упор.: *Владимир Мошин*, *Акти братских сабора о адријатима из XIV–XV века*, Богословље XIV, 1939, 229.

332 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 46, стр. 516–8; *Новаковић*, *Законски споменици*, 429–30; *Александар В. Соловјев*, *Два прилога проучавању Душанове државе*, *Гласник Скопског научног друштва* II, 1927, 26–9. Код Новаковића и Корабљева датум је 2. мај.

333 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 47, стр. 519–20.

334 *Новаковић*, *Законски споменици*, 434; *Соловјев*, *Два прилога*, 29–30.

335 *Соловјев*, *Два прилога*, 33–5.

дару.³³⁶ По том живом заузимању за одбрану права манастира Хиландара игуман Доротеј спада међу оне који су највише задужили хиландарско властелинство. Он је успео да добије од цара повеље којима се извесна имања враћају у стари посед манастиру.

У време игумана Доротеја, по наређењу карејског старца Михаила, преписао је 1358/59. г. један триод неки монах Макарије.³³⁷ У његово време преписивао је монах Дамјан беседе Јована Златоустог. Запис о томе Стојановић је ставио погрешно у 15. век.³³⁸ Тај запис писан је између 1355. и 1361. г. Игуман Доротеј помиње се и у једном запису из 1359/60. год.³³⁹ Последњи помен о њему као игуману налази се у једној недатираној повељи о обнављању Карејске ћелије на Св. Гори, када се царица Јелена, тада већ монахиња Јелисавета, примила другог ктиторства. Та је повеља из 1359/60. године.³⁴⁰

Игуман Доротеј је ускоро после 1360/61, ако не баш и те године, постао светогорски прот. Као прот он се помиње у априлу 1363. г.³⁴¹ Јеромонах Доротеј помиње се као светогорски прот 1. октобра 1364. г.³⁴² и у новембру 1366. г.³⁴³ Али он се помиње као прот већ 1356. год.³⁴⁴ Значи да је после тога времена морао да напусти тај положај, да је постао игуман у Хиландару и доцније поново прот.

У ово време хиландарско властелинство обогатило се новим добрима. Жупан Вукослав приложио је 15. октобра 1360. г. своју баштину, цркву Св. Богородице у Лештију под Петрусом код Параћина са више села.³⁴⁵

Теодосије. – О игуману Теодосију постоји само један податак. У повељи патријарха Саве прича се како је патријарх одлазио једном приликом цару на Сопотницу. Тада се ту десио хиландарски

³³⁶ Новаковић, Законски споменици, 718–20; Korabiev, Chil. II, бр. 33, стр. 476–8. Датум на повељи је нетачан јављ (6852 – 1343/4), што Корабљев није нагласио. Новаковић је тачно запазио грешку и датирао ју је „око год. 1355.“ Пошто се у повељи помињу сабор у Крупиштима и сва лица која и у датираним повељама издатим на том сабору – ова повеља за манастир Св. Николе у Добрушти издата је у мају–јулу 1355. год.

³³⁷ Стојановић, Записи и натписи I, бр. 114–5.

³³⁸ Ibid., II, 4232.

³³⁹ Ibid., I, бр. 69.

³⁴⁰ В. Мошин, Акти братских сабора, 232–3.

³⁴¹ Акты св. Пантелеимона, бр. IX и X.

³⁴² Petit, Chil. I, бр. 148, стр. 313.

³⁴³ Ibid., бр. 152, стр. 322.

³⁴⁴ Ibid., бр. 145, стр. 307.

³⁴⁵ Новаковић, Законски споменици, 437–9.

игуман Теодосије, а челник Милош (Повић) изјавио је како би желео да учини неке прилоге Хиландару. Повеља је издата 1360/61. г.³⁴⁶ По томе излази да је он дошао на игумански положај највероватније 1360. г. На њему је остао најдаље до 1363. г. Теодосије је био одраније у Хиландару. Скоро је сигурно да је овај игуман Теодосије идентичан с еклезијархом попом Теодосијем који се помиње у акту братског хиландарског сабора од 1359/60. г. на петом месту.³⁴⁷

У то доба, 1360/61. Хиландар је добио потврду од цара Уроша којом му се даје баштина Патрићева, селиште на Струми.³⁴⁸

Калист. – И о игуману Калисту постоји за сада само један помен. Он се на положају игумана помиње априла 1363. г.³⁴⁹ Не зна се до када је био игуман, али је већ пре 1369. г. отишао с тога положаја. Но и после тога је остао да живи у Хиландару. Као проигуман у овом манастиру помиње се у фебруару 1369. г., када је деспот Јован Угљеша решавао спор између манастира Зографа и јерског епископа.³⁵⁰

У једној одлуци хиландарског братског сабора из 1359/60. г. помиње се на деветом месту старац Калист.³⁵¹ То ће бити ван сваке сумње исто лице с игуманом Калистом.

У ово време живео је у Хиландару најстарији син севастократора Бранка Младеновића Роман. По договору с браћом Гргуром и Вуком, Роман је уступио манастиру део своје баштине у Дреници (1365).³⁵² Тако се поново увећало хиландарско властелинство. Нешто доцније, 1366. г., Хиландар се обогатио прилогом војводе Николе Стањевића, који му је приложио цркву Св. Стефана у Кончи и више села.³⁵³

346 *Новаковић*, Законски споменици, 440; *Korablev*, *Chil*, II, бр. 50, стр. 523–4. Код Корабљева је ово место где се помиње игуман испуштено. О челнику Милошу Повићу и његовој браћи Ђорђу и Радославу прикупио је податке *Конст. Јиречек*, Споменик XI, 1892, 9–10.

347 *Мошин*, Акти братских сабора, 232.

348 *Новаковић*, Законски споменици, 439–40.

349 Акти рускаго на св. Афонѣ монастыря св. Пантелеимона, Киевъ 1873, бр. 9, 10.

350 *W. Regel, E. Kurtz et B. Korablev*, *Actes de Zographou*, Византійскій Временникъ XIII, 1907, Приложение бр. 43, стр. 98, р. 18.

351 *Мошин*, Акти братских сабора, 233.

352 *Новаковић*, Законски споменици, 441–4.

353 *Ibid.*, 444–5.

Јован. – И о игуману Јовану познат је само један помен. Приликом решавања поменутог спора између јериског епископа и манастира Зографа забележен је (у фебруару 1369) као хиландарски игуман Јован.³⁵⁴ Могло би се претпоставити да је то исти онај „свѣтосавски(и) старѣъ Іѡанъ“, који се налази потписан на протатском акту из децембра 1356. г.³⁵⁵ На листи хиландарског братског сабора 1359/60. помиње се на петнаестом месту поп Јован.³⁵⁶

Јефтимије. – Као и за неколицину његових претходника, тако и за игумана Јефтимија дознајемо само из једне белешке. Поуздано је да је био игуман пре 1378. г. У једном спору између манастира Хиландара и манастира Зографа, решаваном у новембру 1378. г., помиње се поп кир Јефтимије већ као проигуман.³⁵⁷ Као и некадањи игуман Калист, и Јефтимије је после одласка с игуманског положаја остао у Хиландару и остао је тамо врло дуго. Помиње се као проигуман 1382. г.³⁵⁸ Био је жив још око 1401. г., када се као проигуман помиње приликом купопродајног уговора између манастира Ксенофонта и Хиландара.³⁵⁹

У ово време Хиландар се обогатио поново новим прилозима. Вук Бранковић приложио му је 1377. г. велико властелинство Св. Ђорђа Горга на Серави код Скопља,³⁶⁰ стари манастир који је обновио и богато обдарио 1300. г. краљ Милутин. Исте те 1377. г. обдарио је Хиландар са неколико села и штипски челник Станислав, а деспот Јован Драгаш поделио му је имунитете.³⁶¹

Неофит. – Не зна се када је дошао на игумански положај. Постао је игуман пре 1379. г. У повељи кнеза Лазара издатој хиландарској болници вероватно између септембра и новембра 1379. г. Неофит се помиње као хиландарски игуман.³⁶² Игумански положај напустио је крајем 1379. г., али је – као и неки његови претходници – остао да живи у Хиландару као проигуман. Када је писан запис у Романовом типик у помену ктитора 13. новембра 1382, Неофит је забележен међу манастирском братијом као бивши игуман.³⁶³

354 Actes de Zographou, бр. 43, стр. 98, р. 12.

355 Petit, Chil. I, бр. 145, стр. 307, р. 67.

356 Мошин, Акти братских сабора, 233.

357 Petit, Chil. I, бр. 157, стр. 332, р. 30-1.

358 Стојановић, Записи и натписи III, бр. 5008.

359 Korablev, Chil. II, бр. 75, стр. 554.

360 Новаковић, Законски споменици, 451-2.

361 Ibid., 452-3.

362 Korablev, Chil. II, бр. 66, стр. 541; Новаковић, Законски споменици, 449.

363 Стојановић, Записи и натписи III, бр. 5008.

16. Дийи́их десио́ице Јелене (1368–1371)

Не зна се сигурно ништа поузданије о Неофиту. У једном акту хиландарског братског сабора помиње се 1348. г. на 14. месту неки Неофит, а 1359/60. помиње се старац Неофит на једанаестом месту,³⁶⁴ те би, по томе, могло да се помишља да је реч о истом лицу.

Сава. — Читаво време од Доротеја па до краја 14. в. врло је карактеристично по брзим променама на игуманском положају. После Неофита дошао је за игумана Сава.

Сава се помиње први пут у једној у целини још необјављеној повељи. У њој кнез Лазар прича како му је долазио хиландарски игуман Сава, Големов брат, са старцима и позвао на суд пред кнеза Црепа Вукославића због цркве Св. Богородице у Лештију под Петрусом код Параћина. Ту цркву био је некада Црепов отац, жупан Вукослав, приложио Хиландару. Манастирска управа изгледа није много водила рачуна о овој цркви, те Цреп и његов брат Дионисије одузму цркву и због тога изби спор. Кнез није хтео да улази у парницу, већ је обе стране упутио патријарху Јефрему. За суђење одређена су три рока: Богојављење, Благовести и Спасовдан. За Спасовдан дођоше из Хиландара Герасим, брат Вука Бранковића, Герман, Тома, економ крушевски, Гервасије и други старци и донеше хрисовуље које су се односиле на предмет спора. Патријарх Јефрем потврдио је цркву Вукославовим синовима. Нешто доцније ову патријархову одлуку потврдио је и нови патријарх Спиридон.³⁶⁵

Ова повеља није датирана. Соловјев је датира „између год. 1376. и 1379,“³⁶⁶ али не каже по чему. У погледу датирања несумњиво да га је водио помен патријарха Јефрема. Јефрем је, познато је, изабран за патријарха 3. октобра 1375. г.³⁶⁷ Повељу за манастир Горњак потврдио је патријарх Спиридон и та се повеља датира 16. маја „око 1379. г.“³⁶⁸ Без потписа и без датума објављен је одломак потврде патријарха Спиридона једне повеље кнеза Лазара, а датирана је 1380. г.³⁶⁹ На основу тога је и разумљиво што је Соловјев тако датирао повељу. Љубомир Стојановић мислио је да је потврду о томе кнез Лазар издао „јамачно ... око 1380 год.“³⁷⁰

364 *Мошин*, Акти братских сабора, 231, 233.

365 *Александар В. Соловјев*, Једно суђење из доба кнеза Лазара, Архив за правне и друштвене науке 35, 1929, 190.

366 *Ibid.*, 193.

367 *Пурковић*, Српски патријарси, Гласник Скоп. н. друштва XV–XVI, 310.

368 *Новаковић*, Законски споменици, 772–774.

369 *Ibid.*, 450. *Korablev*, *Chil.* II, 549–550, има датум 6888. г.

370 *Љуб. Стојановић*, Цреп и Витомир, Зборник у част Богдана Поповића, 1929, 357.

Није се узимало у обзир да повељу ближе датира не помен патријарха Јефрема, него помен хиландарског игумана Саве. Сада се зна да је почетком септембарске 1379. г. био још игуман Неофит. Како наша повеља говори да се излазило на суд пред патријарха Јефрема о *Спасовдану*, када је већ био хиландарски игуман Сава, сигурно је да је то могло да буде само о Спасовдану *после* 1379. г. А како Јефрем није био патријарх и о Спасовдану 1381. г., то је ово суђење пред патријархом Јефремом могло да буде *само на Спасовдан* 1380. год.

Тиме успевамо да сигурно датирамо неколике ствари. Датира се, прво, сама та повеља. Друго, датира се време када је Сава већ сасвим сигурно био хиландарски игуман. Сава је несумњиво био игуман још у новембру или децембру 1379. г. Треба имати на уму да је он долазио кнезу Лазару већ као игуман, да је тада одређено у којим роковима треба да се обави парница и да је о Спасовдану 1380. г. већ била друга делегација која је бранила манастирске интересе.

Најзад, овим датирањем данас се може сасвим поуздано говорити о времену када је Јефрем напустио патријаршијски престо и када је дошао за патријарха Спиридон. Године 1380. била је кировасха, тј. Благовести и Ускрс падали су у исти дан. Спасовдан је, према томе, био 3. маја. То значи да је у мају 1380. г. патријарх још био Јефрем. То се врло добро слаже с оним што пише у његовој биографији, како је провео у манастиру Св. арханђела код Призрена девет година после оставке, па је – када је 11. августа 1389. г. умро патријарх Спиридон – дошао опет неко време за патријарха.³⁷¹ Ако је писац биографије заиста много водио рачуна о хронологији и желео да буде прецизан, онда је могуће претпоставити да је Јефрем поднео оставку негде у августу 1380. г.; у сваком случају – после 3. маја. Ускоро је изабран и Спиридон за патријарха.³⁷²

Напоследку, после овог датума који смо утврдили несумњиво тачно, добијамо и другу хронологију за Горњачку повељу. Повеља кнеза Лазара за манастир Горњак обично се датира „око 1379“³⁷³ као и потврда патријарха Спиридона.³⁷⁴ Али о овоме биће на другом месту речи.³⁷⁵

371 *Пурковић*, Српски патријарси, 311. Ту је и ранија литература о хронологији.

372 *Ibid.*

373 *Новаковић*, Законски споменици, 771–2.

374 *Ibid.*, 772.

375 У Браничевском веснику VIII, 1940.

Игуман Сава долазио је 15. августа 1381. г. Константину Дејановићу и добио од њега за манастир Хиландар задужбину Јована Оливера Лесново са свим поседима и повластицама.³⁷⁶ Вероватно је у исто време Јевдокија Дејановић са сином Константином дала Хиландару и задужбину Дејанову Св. Богородицу Архиљевицу са великим архиљевичким властелинством.³⁷⁷ Год. 1380. манастир Хиландар добио је и нека села у Врању.³⁷⁸ Тако је за време Савиног игуманства хиландарско властелинство постало знатно веће. Уопште, последња четврт 14. в. карактеристична је за увећавање хиландарских добара.

О Сави знамо неку појединост више. Пре но што је дошао у Хиландар био је серски митрополит. Као митрополит у Серу помиње се 1365. и 1366. г., управо у доба велике акције деспота Јована Угљеше на измирењу српске и византијске цркве. Измирење црква свршено је Угљешиним признањем цариградске патријаршије.³⁷⁹ Као Србин, као представник Душанове политике, митрополит Сава напустио је, можда не и од своје воље, положај митрополита у Серу и повукао се на Св. Гору Атонску. Ту је у Хиландару временом постао игуман. Не види се када је он напустио митрополитски положај – да ли непосредно после завршене Угљешине акције или после измирења црква. Али је ван сваке сумње важно да је он морао да напусти положај и да је у Серу завладао други курс верске политике. Нашао је уточишта на Атону, у српском манастиру Хиландару, где је било више разумевања. За Саву знамо још и то да је или потицао из угледне властеоске породице, или су он и његов брат успели да дођу до високих положаја. У повељи којом се решава питање цркве у Лештију кнез Лазар помиње да је Сава Големов брат.³⁸⁰ То очевидно значи да је тај Голем нека добро позната личност. И за хиландарског старца Герасима каже кнез Лазар да је Вуков брат. Герасим је био брат Вука Бранковића. О Голему засада нема бележака. Јиречек само помиње како „значени беху Големовићи“, и помиње неке Големовиће из 1448. г.³⁸¹ Сеченички летопис бележи како је 18. децембра 1463. г. умро у Жејеву код Сереза Оливер Големовић.³⁸²

376 *Korablev*, *Chil*, II, бр. 67, стр. 542; *Новаковић*, *Законски споменици*, 453–5.

377 *Новаковић*, *Законски споменици*, 446–8.

378 *Ibid.*, 457.

379 *Миодраг Ал. Пурковић*, *Српски патријарси средњег века*, *Гласник Скопског научног друштва XV–XVI*, 1936, 307–10.

380 *Соловјев*, *Једно суђење*, *Архив за правне и друштвене науке* 35, 1929, 190.

381 *Јиречек*, *Историја Срба II*, Београд 1923, 222; *IV*, Београд 1923, 101.

382 *Љуб. Стојановић*, *Стари српски родослови и летописи*, 1927, бр. 746.

Сава није био дуго игуман. Већ 13. новембра 1382. г. помиње се као проигуман.³⁸³ О Сави постоји помен у рукописном преводу Амартолове хронике. Два монаха, Роман и Василије, забележила су како су ту хронику писали у Хиландару неком Радовану, када је био игуман у Хиландару митрополит царског града Сера кир Сава и забележили су датум: 6894, индикт 5.³⁸⁴ То би била 1385/6. г. То не може да буде. Зна се да је Сава већ у новембру 1382. г. био проигуман. Важно је да пети индикт одговара 1382. г. Значи да је Сава пре новембра 1382. г. отишао већ с положаја игумана, али да је још неколико месеци 1382. г. био игуман. Можда је погрешно прочитано *swca*, место *swca*, тј. 6891, што би одговарало још септембру и октобру 1382. године.

Сисоје. – Све што се о игуману Сисоју може засада рећи то је да је на игумански положај дошао негде у септембру или октобру 1382. г. Био је хиландарски игуман у време када је донета одлука братског сабора о помену ктитора, сачувана у тзв. Романовом типикју 13. новембра 1382. г.³⁸⁵

Дамјан се помиње као хиландарски игуман 1. августа 1384. г. у тестаменту великог примикерија Јована, једног од оснивача Пантократора.³⁸⁶

Тешко је утврдити ближи идентитет овога Дамјана. У савременим изворима има више бележака које би могле да се односе на њега. У једном акту хиландарског братског сабора помиње се 1359/60. на дванаестом месту старац Дамјан, а на осамнаестом месту старац пирга ктиторова Дамјан.³⁸⁷

У новембру 1366. помиње се Дамјан, јеромонах и еклезијарх Кареје,³⁸⁸ па се као еклезијарх у Кареји помиње и у децембру 1369. г.³⁸⁹ У децембру 1370. забележен је у одлуци атонског савета Дамјан, јеромонах и бивши еклезијарх. У јануару 1375. г. помиње се Дамјан, монах и еклезијастик Хиландара.³⁹⁰

383 *Стојановић*, Записи и натписи III, бр. 5008.

384 *Ibid.*, I, бр. 156.

385 *Стојановић*, Записи и натписи III, бр. 5008.

386 *Louis Petit*, *Actes du Pantocrator*, Византијский Временникъ X, 1903, Приложение бр. 6, стр. 15, р. 185–6.

387 *Мошин*, Акти братских сабора, 233.

388 *Petit*, *Chil.* I, бр. 152, стр. 322, р. 52.

389 *Actes de Zographou*, бр. 45, стр. 104, р. 23–4.

390 *Petit*, *Chil.* I, бр. 156, стр. 330, р. 50; бр. 153, стр. 324, р. 48.

У јуну 1377. помиње се јеромонах Дамјан, еклезијастик хиландарски.³⁹¹ Познат нам је један рукописни зборник, који је преписивао монах Дамјан, а преписивао је и Златоустове беседе у време хиландарског игумана Доротеја.³⁹² Стојановић је оба ова рукописа датирао петнаестим веком. Нама се чини да ће преписивач бити баш овај Дамјан, о коме има толико бележака из треће четврти 14. в., или један од двојице Дамјана, ако се све белешке не односе на једно исто лице. Сем тога, игуман Доротеј био је игуман Хиландара у шестој деценији четрнаестог века, те је ван сваке сумње да се и рукописи овог Дамјана морају ставити у то време.

Григорије. – О игуману Григорију постоји само једна белешка, па и она недатирана. Постао је игуман после 1388. г., а био је на игуманском положају пре јануара 1394. г., када се већ помиње игуман Теодосије. Игуман Григорије забележен је у једној повељи коју је издала монахиња Евгенија са синовима Стефаном и Вуком Василијевом пиргу на Атону.³⁹³ Та повеља била је датирана широким временским размаком: 1389–1405. Ако је духовник јеромонах Григорије који се тако помиње у мају 1388. г. исто лице с игуманом Григоријем, онда је игуман Григорије био на том положају између маја 1388. и јануара 1394. г., а повеља је издата између 6. августа 1392. и јануара 1394, највероватније 1393. г.,³⁹⁴ те је, по томе, у то време сасвим сигурно Григорије био хиландарски игуман. Можда и овога Григорија можемо наћи међу раније споменутиим лицима у Хиландару. У време писања записа у Романовом типуку (1382) помиње се духовник поп Григорије,³⁹⁵ а нешто доцније (у мају 1388) помиње се духовник јеромонах Григорије.³⁹⁶

У време игумана Григорија Хиландар је добио баштину Обрада Драгојлалића у Ибру, коју је раније био обећао, па је онда одустао, те му ју је кнез Стефан одузео и уступио Хиландару.³⁹⁷

У новембру 1392. г. Вук Бранковић примио је на себе да плаћа Турцима данак за онај део хиландарског имања који се налази у

391 Акт још није издат. Фотографски снимак, СКА, бр. 7903-6/16.

392 Љ. Стојановић, Неколико рукописа из Бечке царске библиотеке, Гласник 63, 1885, 74 и д.; Стојановић, Записи и натписи II, 4232.

393 Fr. Miklosich, Monumenta serbica, Беч 1858, 262; Korablev, Chil. II, бр. 71.

394 Миодраг Ал. Пурковић, Кад се покаљућерила кнегиња Милица?, Јужни преглед XIII, 1939, 332–6.

395 Стојановић, Записи и натписи III, бр. 5008.

396 Petit, Chil. I, бр. 158, стр. 337, р. 70–1.

397 Новаковић, Законски споменици, 458–9.

његовој области.³⁹⁸ Тиме је поново показао пажњу према Хиландару и то у доба када већ настају тешке прилике и када турска сила снажно притиска.

Теодосије. – Теодосије се помиње у јануару 1394. г. у хрисовуљи цара Манојла Палеолога, којом је потврдио раније очеве дарове Пантократору.³⁹⁹ У јуну 1394. г. игуман Теодосије помиње се у акту патријарха Антонија, којим потврђује сва ранија добра манастира Пантократора.⁴⁰⁰ Последњи пут помиње се игуман Теодосије 1. новембра 1398. г., када су прот и сабор потврдили Пантократору право власништва на атонске метохије.⁴⁰¹

И овај игуман Теодосије биће да је у Хиландару одраније. У списку хиландарског братског сабора из 1359/60. г. помиње се на четвртном месту склезијарх поп Теодосије, а на седмом месту поп Теодосије. Сем тога, у истом списку помињу се још четири млађа човека по имену Теодосије,⁴⁰² те би по свој прилици међу њима требало тражити доцнијег игумана.

Игуман Теодосије је по свој прилици један од она два старца Теодосија који се помињу 13. новембра 1382. г. у Хиландару приликом одлуке хиландарског братског сабора уписане у тзв. Романов типик.⁴⁰³ Један старац Василијевог пирга на Св. Гори по имену Теодосије долазио је 1393. г. кнегињи Милице, тада већ монахињи Евгенији, и заједно с хиландарским игуманом Григоријем и другим старцима тражио повластице за пирг.⁴⁰⁴ Биће да је тај Теодосије потоњи хиландарски игуман.

Атанасије би могао да буде непосредни Теодосијев наследник. Засада је и о њему познат само један помен. На једном акту светогорског протата из маја 1399. г. налази се потпис хиландарског игумана Атанасија.⁴⁰⁵ Он је по свој прилици био старац Васили-

398 Ibid., 459–60.

399 *Petit*, *Actes du Pantocrator*, бр. 8, стр. 20, р. 22–3.

400 Ibid., бр. 9, стр. 27, р. 32–3.

401 Ibid., бр. 13, стр. 43, р. 69.

402 *Мошин*, *Акти братских сабора*, Богословље XIV, 232–3.

403 *Стојановић*, *Записи и натписи III*, бр. 5008.

404 *Новаковић*, *Законски споменици*, 489; *Korablev*, *Chil.* II, бр. 71, стр. 548–9; *Новаковић* (Законски споменици, 489) је датирао: 1394–1402. Упор.: *Пурковић*, *Кад се покаљуђерила кнегиња Милица?*, *Јужни преглед XIII*, 1939, 334.

405 *Χριστοφόρου Κτενῶ*, *Ὁ πρῶτος τοῦ Ἀγίου Ὄρους Ἄθω καὶ ἡ „Μεγάλη Μέση“ ἢ „Σύναξις“* – *Ἐλετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 1929, 276.

јева пирга, јер се 1382. г. помиње тамо један Атанасије. И међу хиландарском братијом спомиње се том приликом на седамнаестом месту старац Атанасије.⁴⁰⁶ Ипак треба приметити да је податак о игуману Атанасију врло несигуран, пошто се у акту година не слаже с индиктом и пошто у списку игумана нема ниједног од оних што се помињу у Пантократоровом акту од новембра 1398. год.

XI Игумани XV века

Од почетка 15. в. има све мање изворних помена о хиландарским игуманима. Нема очуваних даровних повеља као у 14. в. Хиландарско властелинство не увећава се више новим добрима, а повластице манастирским насељеницима у Србији знатно су умањене. Нове политичке прилике после доласка Турака осећају се и у економском животу манастира Хиландара. Год. 1405. два делегата Хиландара горко су се жалила деспоту Стефану Лазаревићу на страдања „отсѣчениа ради новобрьдскааго дохода“, који је приложио још кнез Лазар, те је деспот одредио да се даје годишње по сто литара сребра из Новог Брда.⁴⁰⁷

Отприлике у то време и Мара Бранковић са своја три сина даровала је Хиландару село Ораховац, пошто су се Хиландарци жалили „како соу имъ Тоур'ци метохникъ поуземали, а друге поплѣнили отъ междоусобныхъ рати...“⁴⁰⁸

Год. 1406. хиландарска болница добила је и од породице Бранковића сто унци прихода од трга у Хочи.⁴⁰⁹

А када је јуна 1411. г. деспот Стефан Лазаревић приложио Хиландару извесна села, он им не даје онако широке имунитете без ограничења какве даје цар Душан. Насељеници су ослобођени многих работа и дажбина, али не и „воинице и данка господства ми“.⁴¹⁰

По себи се разуме да Срби нису прекинули везе с Хиландаром. Чак у време деспота Стефана Лазаревића осећа се ренесанса у књижевности, један леп полет књижевног стварања, када почиње

406 *Симојановић*, Записи и натписи III, бр. 5008.

407 *Новаковић*, Законски споменици, 462–3, без датума; *Korablev*, *Chil.* II, бр. 76, стр. 555, доноси датум: въ лето 5911 индикт г.

408 *Новаковић*, Законски споменици, 463.

409 *Ibid.*, 464–5.

410 *Ibid.*, 467, бр. VIII.

да се преписује у Ресави, а књиге се доносе са Св. Горе. Књиге се савесно преписују, тако да остаје у трајном сећању „ресавско писаније“. Али при свему томе, помена о хиландарским игуманима скоро и нема, а камоли да нам је позната која појединост више.

Кирил. – Кирил се помиње приликом склапања купопродајног уговора између манастира Хиландара и манастира Ксенофонта. Година када је уговор склопљен није сачувана у целини. Недостају последње две цифре. Издавач Корабљев датирао је акт 1401. или 1462. г.⁴¹¹ Али по томе што се помиње некадањи игуман Јефимије као жив, највероватније је да уговор није склопљен много после 1400–1401. г. У уговору се помиње као светогорски прот Арсеније. Међутим, с протима је баш у ово време велика тешкоћа. У мају 1399. био је прот Исак.⁴¹² У октобру 1400. г. био је прот Генадије,⁴¹³ који се као прот помиње и новембра исте године.⁴¹⁴

Тимотеј. – О овом игуману не може се рећи ништа поуздано. У предговору Зонариног паралипомена прича се како је деспот Стефан Лазаревић нашао негде ову књигу, па је дао часном свештеноиноку Тимотеју да је донесе на Св. Гору да се препише у Хиландару. Тимотеј је донео књигу у Хиландар, где је „по малѣ“ постао игуман. За време његовог игумановања завршио је препис неки Григорије. По помену деспота Стефана, запис је датиран 1402–1427.⁴¹⁵ Како се зна да је око 1426. био већ проигуман Јован, то ће бити да је Тимотеј био игуман пре 1420. г. И он је живео као проигуман на Св. Гори и помиње се у једном недатираном запису као приложник неке књиге ктиторима св. Симеону и св. Сави.⁴¹⁶ Није јасно да ли је Тимотеј одлазио на Св. Гору из Србије, или је само долазио у Србију деспоту Стефану.

Јован. – О њему је остала сачувана само једна белешка. Не зна се када је био игуман. Зна се да је као проигуман живео у Хиландару и као такав помиње се око 1426. г.⁴¹⁷ Могуће је да је то исто

411 *Korablev*, Chil. II, бр. 75, стр. 553–4.

412 В. нап. 405.

413 Σμυρνάκης, Τὸ Ἀγιον Ὅρος, 1903, 103.

414 Споменик III, 1890, 50.

415 *Стојановић*, Записи и натписи III, бр. 4953.

416 *Стојановић*, Записи и натписи II, бр. 4456.

417 *Korablev*, Chil. II, бр. 82, стр. 563, р. 22.

лице са старцем Јованом, који се помиње да је с попом Теодором долазио 1405. г. деспоту Стефану.⁴¹⁸

Атанасије. – Као хиландарски игуман Атанасије се помиње око 1426. г., када је Иван Кастриот са синовима Константином, Репошем и Ђурђем купио аделфате у Хиландару.⁴¹⁹ Атанасије је и доцније остао у Хиландару. Живео је, као и многи његови претходници, као проигуман. Он се помиње 1436/37. г. као приложник Хиландару у новцу и посуђу.⁴²⁰

Григорије. – Игуман Григорије помиње се 1430. г.⁴²¹ Биће да је из тог времена и запис који помиње игумана Григорија.⁴²²

Јосиф. – Игуман Јосиф помиње се у једном недатираном запису.⁴²³ Био је игуман свакако у четвртој деценији 15. в. Неки монах Јов преписивао је беседе Златоустога за Хиландар. Почео их је у време игумана Григорија, а завршио у доба игумановања јеромонаха Јосифа. Као проигуман он је живео неко време у Хиландару и тада преписивао беседе светих отаца.⁴²⁴

Пахомије. – Као хиландарски игуман Пахомије се помиње 1436/37. г., приликом давања прилога Хиландару од стране бившег хиландарског игумана Атанасија.⁴²⁵

Варнава. – Не знамо када је Варнава био игуман. Као проигуман помиње се 15. јуна 1450. г.⁴²⁶

Роман. – Роман се помиње као хиландарски игуман 15. јуна 1450. г. Тада је он с проигуманом Варнавом и старцима Теодором и Савом говорио патријарху Никодиму о прилогу исихастирији Св. Саве у Кареји. Још по одредбама св. Саве, „Велика црква“ (архиепископија, а онда патријаршија) имала је да даје прилог.

418 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 76, стр. 554; *Новаковић*, *Законски споменици*, 462–3.

419 *Ibid.*, бр. 82, стр. 563.

420 *Ibid.*, бр. 83, стр. 563–564.

421 Акты св. Пантелеимона, бр. 13.

422 *Стојановић*, *Записи и натписи* II, 4228, IV, 6153.

423 *Стојановић*, *Записи и натписи* II, бр. 4228.

424 *Ibid.*, 315.

425 *Korablev*, *Chil.* II, бр. 83, стр. 563–4.

426 *Ibid.*, бр. 84, стр. 565.

Утврдило се, међутим, да тај приход није даван од времена цара Душана, те је овом приликом решено да се обнови.⁴²⁷ Роман је био игуман и 1454. г. Приликом разграничења имања манастира Хиландара и манастира Св. арханђела код Призрена учествовао је и игуман Роман с проигуманом Варнавом.⁴²⁸ Последњи пут помиње се 1456. год.⁴²⁹

427 *Korablev, Chil. II, бр. 84, стр. 564–6.*

428 *Александар В. Соловјев, Одабрани споменици српског права, 1926, 215.*

429 *Свијановић, Записи и натписи I, 315.*

ДОПУНЕ И ОБЈАШЊЕЊА

I Почеци Хиландара

Стр. 9–10: Георгије Хиландарис, угледни светогорски монах, који је између 976. и 979/80. посредовао између Светогораца и цара Василија II,¹ продао је, 16. априла 982. године, своје пребивалиште са околном земљом монасима суседног манастира Ивирона, „да би се настанио ближе мору“.² Његово ново обитавалиште, на северу Свете Горе, у тзв. подручју Милеја (= Јабучњак), постаће манастир који ће по своме оснивачу бити назван *Хиландар*. Из XI века познати су његови игумани Евстатије (1015. и 1018) и Илија (1066).³ Хиландарски монах Симеон је као економ Свете Горе потписао протатски акт из августа 1141. године.⁴ Грчки Хиландар је постојао скоро два века.

Мали манастир старца *Лаврентија Паксимаге* припадао је подручју Милеја, у коме су у XI веку постојале бројне монашке установе. Као сасвим опустео, он је одлуком Протата из јануара 1076. уступљен Неофиту, игуману суседног манастира *Св. Константијина*, који се називао *Зевитџов*.⁵ Акт о овој предаји је стигао у архив манастира Хиландара, када су оба ова манастира, са осталим опустелим монашким установама Милеја, предата новооснованом српском Хиландару 1198/1199. године.

1 Уп. Δ. Παλαχρυσάνθου, 'Ο Ἀθωνικὸς μοναχισμὸς, ἀρχὴς καὶ ὀργάνωση, Атина 1992, 299 и н. 337; цит даље, Папахрисанту, Μοναχισμὸς.

2 Archives de l'Athos XIV, *Actes d'Iviron I*, éd. dipl. par J. Lefort et al., Paris 1985, n° 3; цит. даље *Iviron I*.

3 *Iviron I*, n° 20, l. 65, и n° 21, l. 45; неиздати ватопедски акт.

4 Archives de l'Athos XII, *Actes de Saint-Pantéléèmon*, éd. dipl. par P. Lemerle et al., Paris 1982, n° 8, l. 53; цит. даље, *Pantéléèmon*.

5 Archives de l'Athos XX, *Actes de Chilandar I*, éd. dipl. par M. Živojinović et al., Paris 1998, n° 2; цит даље, *Chilandar I*.

Стр. 11: Докуменат који одређује границе између Хиландара и Есфигмена из 1198 (?) није аутентичан. У облику у коме је сачуван сачињен је у XIV веку. Грчки текст је превод најстарије сачуване верзије акта на старосрпском језику.⁶

Видећемо да је монах Симеон издао своју повељу за Хиландар највероватније у другој половини 1198. године.

Стр. 14: Први попис хиландарских грчких докумената на старосрпском из 1299/1300. показује да је манастирска архива крајем XIII века садржавала неких стотинак докумената, од којих је до данас сачувано петнаест.⁷ Поред имена двојице, име трећег игумана је забележено у акту из априла 1227. године, који је сачуван само у преводу на старосрпски језик.⁸

II

Методије, Сава (?), Никодим, Јоаникије, Јевстатије

Стр. 14–16: Данас је, на основу хрисовуље цара Алексија III Анђела, из јуна 1199, у којој је Немања споменут као покојни, поуздано утврђено да је он умро 13. фебруара те, а не 1200. године.⁹ Према томе, поновни одлазак игумана Методија у Србију, којом приликом је монах Симеон послао великом жупану Стефану честицу животворног крста, морао је бити у другој половини 1198. године. У вези са овом Методијевом мисијом, верујемо, било је и издавање Симеонове оснивачке повеље за Хиландар.

Пошто је Методије напустио манастир, изгледа да је Сава, као ктитор, једно време вршио дужност игумана.¹⁰ Томе би одговара-

6 Ibidem, App. IV; уп. М. Живојиновић, *Најстарији периор манастира Хиландара и његови претиси*, Хиландарски зборник 8 (1991) 7–17, цит. даље ХЗ.

7 Уп. Ф. Баришић, *Први попис грчких аката на старосрпском с краја XIII века*, ХЗ 7 (1988) 54–55.

8 *Chilandar I*, App. I.

9 Ibidem, n° 5, I. 3: ἐκεῖνος, уп. Ф. Баришић, *Хронолошки проблеми око године Немањине смрти*, ХЗ 2 (1971) 19–58.

10 На то упућују речи којима се Сава обраћа братственицима: „Ако нећете да послушате моје добре поуке на вашу корист, изаберите себи другог вођу (наставника = игумана), који ће ићи по вашој вољи и вама се покоравати, а не ви њему“ (*Хиландарски титлић*. *Рукопис AS 156*, приредио Д. Богдановић, Београд 1995, 31, р. 9–12: гл. 16; прев. 76); уп. М. Живојиновић, *Историја Хиландара I. Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998, 66 и 100, н. 96; цит. даље, Живојиновић, *Хиландар I*.

ло обавештење Теодосија да се Сава „поставивши игумана да се брине за спасење братије“ постарао за оснивање своје Карејске испоснице.¹¹

После тога следећи познати игуман је тек из краја треће деценије XIII века. Његово име је забележено у акту од 11. априла 1227, којим је независни обласни господар Андроник Дука Петралифа даровао „игуману Никодиму и целом хиландарском братству“, за спас душе својих родитеља, селиште Мунзени са неколико суседних плодних њива у области доње Струме.¹²

Стр. 17: Могуће је да је Јоаникије постао економ убрзо после повратка из Србије, негде 1255/56. и, затим, игуман око 1257, јер је у пролеће те године почео процес одметања од никејске власти.¹³

III

Стефан, Киријак, Арсеније, Сава

Стр. 21–22: Киријак је морао бити онај неименовани „игуман Срба“ који се без успеха обраћао управнику (кефалији) Солуна Нићифору Хумну због спорне њиве на Превлаци, да би затим, 26. маја 1295, окончао спор, у канцеларији епископа Јериса и Свете Горе Јеротија; Хиландарци су, за 20 перпера, откупили поменућу њиву од ксиропотамског игумана Макарија.¹⁴ С обзиром на то да је акт у коме је забележен прот Теона лажан, датовање оснивачке Милутинове повеље за пирг Хрусију, у којој се спомиње прот Јоаникије, остаје 1300/1302.¹⁵

11 Теодосије Хиландарац, *Живот светителја Саве*, изд. Ђ. Даничић, Београд 1860, фототип. изд. Ђ. Трифуновић, Београд 1973, 61; в. и Теодосије, *Житије светителја Саве*, превео Л. Мирковић, превод редиговао Д. Богдановић, Београд 1984, 62.

12 В. овде нап. 8.

13 Уп. *Историја српског народа I*, Београд 1981, 350 (С. Ћирковић); Живојиновић, *Хиландар I*, 108–109.

14 *Chilandar I*, n° 15, на коме је име игумана, изгледа, избрисано; в. М. Живојиновић, *Светогорски данци Данила II*, Архиепископ Данило II и његово доба, САНУ, Научни скупови 58, Београд 1991, 79. У акту није забележено име солунског кефалије, али се из других извора зна да је то био Нићифор Хумн, cf. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* 12, ed. E. Trapp et al., Wien 1994, n° 30961, цит. даље PLP; о кефалији као највишем функционеру провинцијске управе, cf. Lj. Maksimović, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Amsterdam 1988, 177, и s. v. О ксиропотамском игуману Макарију (1270/74–1295), cf. PLP, n° 16182; о епископу Јериса и Свете Горе Јеротију, cf. D. Papachryssanthou, *Histoire d'un évêché byzantin: Hiérissos en Chalcidique*, Travaux et Mémoires 8 (1981) 391, n° 12.

15 Уп. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 402, и о проту Јоаникију (1294–1302), 359–360, бр. 46.

IV Данило

Стр. 29: Из времена Даниловог игуманства није сачуван ни један докуменат, с обзиром на то да је акт који садржи хронолошке индикације „мај 26, индикт осми“ датовао у 1295. годину.¹⁶ У новије време у нашој науци је посвећена велика пажња Даниловој делатности.¹⁷

V Никодим

Стр. 41: Акт којим је неименовани деспот дозволио монасима Хиландара да насељавају парике беземљаше на своме метоху у Лушцу припада управнику Солуна (1408–1423), деспоту Андронику, трећем сину цара Манојла II Палеолога, те потиче из октобра 1419. године, а не из 1314, како је датовао Пети.¹⁸

VI Гервасије

Стр. 49: Утврђено је да је царица Ирина умрла крајем 1316. године,¹⁹ тако да се и долазак краљице Симониде у Цариград, где је дошла на сахрану мајке, помера у време њене смрти.

Стр. 50: За села на Струми, чија је предаја Хиландару извршена септембра 1318. године, Милутин је уступио Царству неке тврђаве, са околном територијом, на српско-византијској граници.²⁰

Стр. 51: Хрисовуљу којом је Андроник III даровао Гервасију добро у Худинама Пети је погрешно датовао у 1319, уместо у 1334. годину.²¹

16 В. овде н. 14.

17 В. чланке у зборнику радова Архиепископ Данило II и његово доба, в. овде н. 14.

18 Actes de l'Athos V, *Actes grecs de Chilandar*, éd. par L. Petit, Виз. Врем. 17 (1911), Приложение 1; фототип. изд., Amsterdam 1975, n° 30, цит. даље *Chil. gr.* За датирање овог акта у 1419, cf. F. Dölger, *Byzantinische Diplomatie*, Ettal 1956, 96 n. 37. О деспоту Андронику, cf. *PLP*, n° 21427.

19 О смрти царице Ирине пре децембра 1316. године, в. *Византијски извори за историју народа Југославије VI*, Београд 1986, 188–189, н. 66 (С. Ђирковић).

20 За предају села на Струми: *Chilandar I*, n° 41; уп. Живојиновић, *Хиландар I*, 190.

21 *Chil. gr.*, n° 45; датирање овог, као и n° 46, исправио је F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches IV*, München – Berlin 1960, n° 2813.

Стр. 56: Јеромонаси Калиник, Симеон и Матеј су предмет посебних чланака.²²

Стр. 60: Села Сламодражу, Непробиште и Момушу Хиландар је добио, са још шест села, повељом монаха Симеона (друга половина 1198).²³

Стр. 65: Андроник III је и хрисовуљу којом је Хиландару потврдио поседовање млина на реци Панак највероватније издао јула 1334. године, истовремено када је за учињену дипломатску мисију даровао лично Гервасију земљишно добро у Худинама.²⁴

VII Арсеније

Стр. 73: Арсенија је негде у првој половини 1345. године на положају игумана вероватно наследио монах Симеон.

VIII Симеон, Калиник, Јефимије (?), Теодул и Кирил (?)

Стр. 75–81: Једино сведочанство о игуману Симеону је његов потпис на акту из јуна 1345. године којим је опустела келија Калиграфа продата манастиру Дохијару; новац је био потребан за откуп чланова протатске управе из турског заробљеништва.²⁵ Тешко је рећи када је после тога датума, дакле, у току друге половине 1345. године Симеона сменио Калиник. Време издавања Душанове простагме манастиру Св. Јована Претече, између септембра и децембра 1345, не можемо прецизније одре-

22 Уп. В. Мошин, *Јеромонах Калиник, српски дипломата XIV века*, Историско-правни зборник 1, Сарајево (1949) 117–132; М. Живојиновић, *Јеромонах Матеја и хиландарски мейџох у Лушцу*, ХЗ 5 (1983) 51–67; иста, *Симеон – стварац Хрисијског џирџа*, Зборник Владимира Мошина, Београд (1977) 181–187.

23 *Хиландарска оснивачка повеља светскога Симеона и светскога Саве*, изд. Ђ. Трифуновић, В. Бјелогрић, И. Брајовић, Осам векова Студенице (зборник радова), Београд 1986, 57, л. 53–54; уп. Живојиновић, *Хиландар I*, 65, 221–222.

24 Cf. Dölger, op. cit., n° 2811 (око јула 1334); в. Живојиновић, *Хиландар I*, 193–194.

25 Archives de l'Athos XIII, *Actes de Docheiariou*, éd. dipl. par N. Oikonomidès, Paris 1984, n° 24, l. 86: † Игуман Свете Богородице хиландарске Симеон монах; цит. даље *Docheiariou*. Симеонов потпис се налази после потписа игумана Велике лавре, Ватопеда, Ивилона, Каракале, Ксенофонта и Есфигмена.

дители.²⁶ Утврђивање редоследа игумана после Калиника није ни мало једноставно. У акту прота Арсенија, сачуваном једино у преводу на старосрпски, на коме читање године није поуздано, спомињу се игуман Кирил и проигуман и духовник Хиландара Јефтимије.²⁷ С обзиром на то да је једино сигурно да је Арсеније био прот пре 1355/56. године²⁸ и под претпоставком да су Сава и Јован били игумани Хиландара између 1348. и 1354. године, а уз то имајући у виду да се Тео-дул налазио на положају игумана јануара 1347, време Јефтимијевог и Кириловог игуманства се ограничава на 1346, односно 1347. годину.²⁹ Овако брзо смењивање игумана у Хиландару, као и у осталим атонским манастирима, запажено је за време трајања српске власти на Светој Гори.³⁰ Док се игуману Кирилу изгубио сваки траг, Јефтимије је, као проигуман, наставио да живи у манастиру.³¹

IX Сава

Стр. 82–83: Постоји могућност да је Саву негде између 1349. и 1353. сменио на игуманском положају Јован,³² у ком случају је Сава поново постао игуман пре 14. августа 1354. године.

X Игумани друге половине XIV века

Стр. 85–86: Прихватајући 1349–1353. као време издавања Душанове простагме,³³ у којој се помиње „пречасни игуман пре-

26 У своје издању аката манастира Св. Јована Продрома, A. Guillou (*Les Archives de Saint-Jean-Prodrome sur le Mont Ménéciée*, Paris 1955, 133) чак помера време издавања ове простагме до Душановог крунисања, априла 1346. године. Мошин и Пурковић су, међутим, у праву, јер доиста, Душан се, одмах после проглашења за цара, већ јануара 1346, на хрисовуљи за Ивиرون, потписао као цар: Archives de l'Athos XIX, *Actes d'Iviron IV*, éd. dipl. par J. Lefort et al., Paris 1995, n° 89, l. 42–44.

27 Actes de l'Athos V, *Actes slaves de Chilandar*, éd. par B. Korablev, Виз. Врем. 19 (1915), Приложение 1; фототип. изд. Amsterdam 1975, n° 75, цит даље *Chil. sl.*

28 Уп. Папахрисанту, Μοναχισμός, 368, бр 55 и н. 112.

29 Cf. Archives de l'Athos XV, *Actes de Xénophon*, éd. dipl. par D. Papachryssanthou, Paris 1986, 23 и п. 5; цит. даље *Xénophon*.

30 Cf. ibidem, 22, и претходни текст 85.

31 В. претходни текст 90 и н. 357 и 358.

32 В. даљи текст и н. 33.

33 Уп. С. Ђирковић, *Хрејлин њоклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 116–117, где је овај акт издат у целини, и М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 214, цит. даље Благојевић, *Управа*.

свете Богородице хиландарске кир Јован“, време његовог игуманства као и датирање првог записа се померају за неку годину раније. Што се тиче другог записа, у коме се каже да је Јов писао Хронику Георгија Амартола по заповести „преподобног свештеноинока игумана Јована“, сасвим је прихватљиво његово датирање у шесту деценију XIV века,³⁴ тј. да се поменути Јован односи на истоименог игумана из 1369–1371.

Стр. 87–88: За разлику од мишљења аутора ове књиге да је Доротеј „морао напустити положај прота“ да би постао игуман у Хиландару и да је после опет постао прот, Г. Острогорски сматра да је неодржива идентификација прота Доротеја и истоименог хиландарског игумана.³⁵ Са своје стране, Д. Папахрисанту, указујући на примере када су игумани угледних светогорских манастира истовремено вршили и дужност светогорског прота, закључује да је то био случај и са Доротејем, тј. да је он био непрекидно, читаву деценију (пре децембра 1356 – новембар 1366) прот, вршећи једно време и дужност хиландарског игумана (пре маја 1355 – 1359/60).³⁶

Поменутим записима додајмо и онај који обавештава да је монах Јов у Карејском пиргу писао Триод посни „проту Свете Горе Доротеју јеромонаху“.³⁷

Стр. 88–89: Сасвим је неизвесно докле је Теодосије био игуман. Са великом резервом износимо могућност да је у јесен 1361. године на положају игумана био Неофит, споменут у запису монаха Јова на књизи „Свети Григорије Богослов с тумачењима“.³⁸ Већ априла

34 Уп. Л. Цернић, *Круж ђисара Јова*, Археографски прилози 12 (1990) 130 и 131, бр. 1; цит. даље Цернић, *Круж ђисара Јова*.

35 Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 109–110, нап. 27.

36 Уп. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 370–371, бр. 61 и н. 125.

37 Беч, Национална библиотека, Cod. slav. 45⁸, цит. према Цернић, *Круж ђисара Јова*, 130, 132, н. 3 и 133, бр. 8.

38 У овом запису је забележено: „Исписа се ова књига Свети Григорије Богослов с тумачењима часном и царском манастиру Пресвете Богородице Хиландара бригом ... тадашњег игумана Неофита јеромонаха ... пошто је видео да се ова књига не налази у нашем манастиру ... и помените онога који се трудио о њој, горе поменутог игумана Неофита ... Године 6870 (1361/2. или: 6879, тј. 1370/1) индиктиона 8. исписа се ова књига и сврши се месеца октобра 18. дан“, цит. према Цернић, *Круж ђисара Јова*, 130–131. Уколико је читање 6870. тачно, Неофит би био игуман у јесен 1361. године, уп. М. Н. Тихомиров, *Описание Тихомировского собрания рукописей*, Москва 1968, 15, н° 7, цит. према Цернић, нав. дело, 136, н. 4. Овој години, међутим, одговара 15. индикт, док 6879. има 9. индикт, а 8. индикт одговара 6878, тј. 1369/70. години.

1362. акт прота Доротеја потписао је игуман Калист.³⁹ Као проигуман Калист је постао старешина Светосавске испоснице, о чему сведочи његов потпис на акту прота Саве из фебруара 1369. године.⁴⁰

Стр. 90: Јован је био игуман још почетком 1371, како показује његов потпис на акту из јануара те године, којим је прот Сава уступио деспоту Угљешу мали Макров манастир.⁴¹ Видели смо да је, по свој прилици, по налогу овог игумана Јована писар Јов преписао хронику Георгија Амартола.⁴²

Верујемо да је овај проигуман Јефтимије идентичан са горе поменутим игуманом Јефтимијем.⁴³

Стр. 91–94: Не можемо ништа прецизније казати о времену игуманства Големовог брата Саве. Из хрисовуље кнеза Лазара се поуздано зна да је он долазио у Србију са старцима Атанасијем Висимачем и Атанасијем Мрасором,⁴⁴ за време Јефремовог патријарховања (1375–1379/80). Чини нам се вероватним да је то било негде у току 1375, 1376, 1377, или чак у првој половини 1378,⁴⁵ у коме случају је Сава, Големов брат, био игуман пре Сисоја, који се потписао, јула 1378, на трећем тестаменту митрополита Унгровлахије и прота Свете Горе Харитона.⁴⁶ Суђење о Спа-

39 Archives de l'Athos IX, *Actes de Kastamonitou*, éd. dipl. par N. Oikonomidès, Paris 1978, n° 5, l. 39: † Смерни јеромонах игуман хиландарски Калист. Његов потпис се налази после потписа игумана Велике лавре, Ватопеда и Ивирина.

40 Archives de l'Athos II, *Actes de Kuthumus*, nouvelle édition remaniée et augmentée par P. Lemerle, Paris 1988, n° 25, l. 24: † Јеромонах Калист и проигуман хиландарски старац Светога Саве †, цит. даље *Kuthumus*. Калист се потписао одмах после прота и бившег прота, као и игумана Алипијског манастира. О проту Сави (1368–1371), в. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 372, бр. 62.

41 *Xénophon*, n° 31, l. 20: † Игуман часне и царске обитељи пресвете Богородице хиландарске Јован јеромонах. Осим у овом акту, игуман Хиландара се, у XIV веку, колико нам је познато, потписао само још једанпут (в. даље н. 71), после игумана Лавре и Ватопеда, а испред игумана Ивирина, после кога су се још потписали игумани Ксиропотама и Ксенофонта.

42 В. 109 и нап. 34.

43 В. 108 и нап. 27, 29, 31.

44 Лазареву хрисовуљу поново је издао Р. Михаљчић, *Прилог српском дипломатичару. Даровнице властелинске и црквене Вукославић*, Историјски гласник 1–2 (1976) 104–106, прештампано у *Прошлост и народно сећање*, Београд 1995, 88–91.

45 О различитим мишљењима научника око година суђења пред патријархом Јефремом, в. Ф. Баришић, *О повељама кнеза Лазара и патријарха Сиридона*, Зборник Филозофског факултета XII/1 (1974) 364.

46 *Kuthumus*, n° 36, l. 81: † Игуман храма и манастира Пресвете Богородице хиландарске јеромонах Сисоје † и сф. 387. Сисоје се потписао после епископа Јериса и Свете Горе Исака – првог потписника после Харитона, па затим игумана Велике лавре, Ватопеда и Ивирина. О проту Харитону (1376–1380), в. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 374, бр. 66.

совдану пред патријархом Јефремом је могло бити за време игумана Саве, Сисоја или Неофита, који је био на челу манастира, по свој прилици, у јесен 1379. године.⁴⁷ Лазарева, наиме, хрисовуља не помиње игумана, јер он није присуствовао суђењу, а бележи само Хиландарце који су дошли пред патријархов суд; овај је очигледно заседао извесно време после поменутог доласка у Србију игумана Саве, док је Јефрем још био на патријаршијском трону.⁴⁸

Сматрамо да Сава који је 15. августа 1381. године долазио Константину Дејановићу, у чијем акту је забележен као „преосвећени митрополит, игуман часне и царске обитељи Хиландарске кир Сава“, није идентичан са игуманом Савом, Големовим братом.⁴⁹ Имајући у виду да се обично грешило у писању године, изгледа нам прихватљиво да би у запису на преводу Амартолове хронике година требало да буде 6891, те би Сава још био игуман септембра или октобра 1382. године.⁵⁰

Помен Сисоја 13. новембра 1382. би се односио на његово друго игуманство.

Стр. 94–95: Тестамент великог примикерија Јована је сачуван у препису, на коме је и потпис игумана Хиландара Дамјана дат у грчком преводу.⁵¹ Можда је Дамјан идентичан са истоименим монахом, који се као еклезијастик Хиландара, потписао, веома исписаним грчким рукописом, на протатским актима из јануара 1375. и јула 1377.⁵² Међутим, он није идентичан са Дамјаном који је посведочен као еклезијарх Кареје између 1366. и 1369. године.⁵³

47 Повеља кнеза Лазара за хиландарску болницу садржи хронолошке индикације: 6888. година, 2. индикт, што даје време од септембра до децембра 1379: *Chil. sl.*, n° 66, l. 50.

48 М. Ал. Пурковић (*Српски патријарси средњег века*, Диселдорф 1976, 105–108) задржао је мишљење да је Сава, Големов брат, био игуман после Неофита, и указује на бројне потешкоће у одређивању године суђења пред патријархом Јефремом. Михаљчић (*Прошлости и народно сећање*, 86) износи као могућност да се суђење одржало „у години Јефремовог повлачења и Спиридоновог преузимања патријаршијске столице“, што значи 1379. или 1380.

49 Ово мишљење је већ изнео Ђ. Сп. Радојичић, *Григорије из Горњака*, Историски часопис 3 (1952) 87.

50 Уп. Пурковић, нав. дело, 107 и н. 38.

51 Archives de l'Athos XVII, *Actes du Pantocrator*, éd. dipl. par V. Kravari, Paris 1991, n° 10, l. 51: † Ὁ καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Χελανταρίου Δαμιανὸς ἱερομόναχος; цит. даље, *Pantocrator*. Дамјан се потписао после игумана Велике лавре, Ивирана и Есфигмена.

52 *Chil. gr.*, n° 156, l. 50, и V. Mošin – A. Sovre, *Supplementa ad acta graeca Chilandarii*, Ljubljana 1948, n° 9, l. 38–39.

53 Уп. Папахрисанту, Μοναχισμός, 416.

Теодосије – Григорије

Стр. 96: Акт прота Јеремије, којим је Пантократору потврдио атонске метохе, и који су својим потписима, уз прота, оверили петорица игумана, међу којима и Теодосије,⁵⁴ Л. Пети је издао према препису на коме су хронолошке индикације погрешно уписане и отуда датум 1. новембар 1398. године. Користећи фотографију оригинала, већ је Н. Икономидис указао да овај документ није настао 1398, него 1392, како га је поново издала В. Кравари.⁵⁵ У оба акта, из јануара и јуна 1394, поредак поменутих игумана, међу којима је и Теодосије, исти је као поредак њихових потписа у акту прота Јеремије од 1. новембра 1392. године.⁵⁶

Стр. 96–97: Немамо никаквих индиција о томе ко је био директан Теодосијев наследник на положају игумана. Будући да је документ на коме се налази потпис Атанасија фалсификат, сачињен почетком XVI века,⁵⁷ овог игумана, како су већ наслутили Мошин и Пурковић, треба сматрати непостојећим.

Стр. 95: Потпис игумана и духовника Хиландара Григорија на акту прота ГенADIЈа, из октобра 1400, сведочи да је он дошао на чело манастира пре тога датума.⁵⁸ Повелја монахиње Евгеније са синовима Стефаном и Вуком, према којој је хиландарски игуман Григорије, са старцима „тога светог места“ – управником Василијевог пирга Теодосијем, Германом Илићем, Макаријем и попом Теодосијем, дошао у Србију да тражи помоћ за хиландарски пирг на мору, издата је, по свој прилици, у Приштини, марта 1402. године.⁵⁹

54 *Pantocrator*, n° 14, l. 46: † Игуман часне цркве велике обитељи Хиландара јеромонах Теодосије †, који се потписао на већ устаљеном четвртом месту, после игумана Велике лавре, Ватопеда и Ивилона а испред игумана Есфигмена. Прот Јеремија је посведочен од септембра 1392. до августа 1395, па поново јуна 1398. године, в. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 375–376, бр. 70 + 72 и 377, бр. 74.

55 Archives de l'Athos IV, *Actes de Dionysiou*, éd. dipl. par N. Oikonomides, Paris 1968, 69, cf. 207 (табела), цит. даље *Dionysiou*, в. горе н. 54.

56 *Pantocrator*, n° 16, l. 7–8, и n° 17, l. 20.

57 *Docheiariou*, App. VI.

58 Фотографија неиздатог грчког оригинала у Collège de France: † Игуман часне и свете велике хиландарске обитељи Григорије јеромонах и духовник †. Григорије се потписао после игумана Велике лавре и Ватопеда, а испред игумана Ксенофонта и Есфигмена. Уп. препис овог документа, где је Григоријев потпис написан на грчком, у Ἀγιορειτικῇ Βιβλιοθήκῃ 19 (1954) 227; cf. *Dionysiou*, 209 (табела I); о проту ГенADIју (1400–1403), в. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 378, бр. 76 и н. 157.

59 За овакво датирање ове повеље, в. М. Благојевић, *Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша*, ЗРВИ 31 (1982) 191–192, н. 34, и исти, *Управа*, 271.

Верујемо да је овај Григорије поменут у два записа, једном непотпуном, у књизи Служба и слова Ваведенју, у коме је реч и о ктитору хиландарске лавре господину Ивану.⁶⁰ Овај би могао бити иста личност са хиландарским монахом Јованом, који је, уз игумана Григорија, присуствовао протатском сабору, октобра 1400.⁶¹ Други запис, који се налази на књизи Златоуст посни, обавештава да је монах Јов започео њено преписивање „при игуману Григорију“ и завршио „при игуману Јосифу јеромонаху“.⁶²

XI Игумани XV века

Стр. 97–98: Наведено помињање Јосифа би упућивало на закључак да је он, у првим годинама XV века, био директан Григоријев наследник на положају игумана. Већ августа 1405, акт прота Јеремије потписао је игуман Хиландара јеромонах Сава.⁶³

Тимотеј је, према запису у коме се помиње његово игуманство, био на челу манастира 1408. године.⁶⁴

Игуманство Кирила са резервом смо датирали у 1346, односно 1347. годину.⁶⁵

60 Д. Богдановић, *Каталог ћириличких рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, бр. 569.

61 'Αγιορειτική Βιβλιοθήκη 19 (1954) 226; cf. *Dionysiou*, 209 (табела I). Поред тога споменимо да је уз духовника Григорија, јеромонаха Даниила и монаха Герондија, маја 1388, суђењу пред судом Серске митрополије присуствовао и дохијар Иван; *Chil. gr.*, n° 158, 1. 70–72.

62 Богдановић, нав. дело, бр. 392 (= Ј. Стојановић, *Сѣтари српски записи и најпѣиски* 2, Београд 1903, бр. 4228, и 4, Ср. Карловци 1923, бр. 6153; фототип. изд., Београд 1983, 1986, са „око 1385.“ као годином писања записа; уп. Цернић, *Круж њисара Јова*, 130 и 134, бр. 12, са истим датумом.

63 *Kultumus*, n° 43, 1. 21: † Игуман хиландарски јеромонах Сава, који се потписао после прота, бившег прота и проигумана Ватопеда. Овај Јеремија (1405–1407) није идентичан са поменутим истоименим протом (в. горе, н. 54), уп. Палахрисанту, *Μοναχισμός*, 379, бр. 77.

64 Ј. Стојановић, *Сѣтари српски записи и најпѣиски*, 3, Београд 1905, фототип. изд. Београд 1984, бр. 4953, и исто, 6, Ср. Карловци 1926, фототип. изд. Београд 1988, бр. 10033, где су, уз годину 6919 (1408), забележене и хронолошке индикације „први сунчев круг и деветнаести месечев“, које се веома ретко налазе у актима или записима; уп. Биљана Јовановић-Стипчевић, *Рукописи ресавског круга 1392–1427*. Каталог изложбе у манастиру Ресави, Београд – Деспотовац 1980, 25, бр. 26.

65 В. 108 и нап. 27 и 29.

Стр. 99–100: Није познато када се на положају игумана налазио јеромонах Каливит (?), који се, јуна 1424, потписао као проигуман.⁶⁶ Ништа прецизније не можемо рећи ни за игуманство јеромонаха Јована, који је забележен као проигуман на листи братственика хиландарског сабора из око 1426. године.⁶⁷ Могуће је да су и Каливит и Јован били игумани пре маја 1423. године, када се на челу манастира налазио јеромонах Атанасије.⁶⁸ Он је био игуман и 1326, када је потписао одлуку братског сабора о аделфатима за Ивана Кастриота и његове синове.⁶⁹ Као проигуман, у то време и духовник Хиландара, Атанасије се споразумео 1436/37. године са својим братством да добије за издржавање (аделфат) цркву Св. Срећења.⁷⁰ Игуман Григорије се потписао на акту прота Даниила од 27. јануара 1430.⁷¹

Сматрамо да се запис који помиње игумане Григорија и Јосифа односи на игумане из првих година XV века.⁷²

Одлуку о аделфату за проигумана Атанасија (1436/37) потписао је игуман јеромонах Пахомије.⁷³

На листи братског сабора из 1436/37. први после игумана Пахомија забележен је старац карејски духовник Варнава,⁷⁴ што би значило да је овај Хиландарац био старешина Светосавске ћелије пре него што је изабран за игумана.

66 *Docheiariou*, 59, 1. 78: Καλυβίτης (?) ἱερομόναχος καὶ προηγουμένου τοῦ Χιλανταρίου. Грчки потпис игумана Хиландара у оба преписа овог акта је тешко читљив, cf. *Docheiariou*, planches LXIV, LXV. Каливит се потписао после прота Генadiја, бившег прота Малахије и представника Ватопеда, а испред представника Ксенофонта и проигумана Есфигмена; о поменутих протима в. Папахрисанту, Μοναχισμός, 379, бр. 80 и 81.

67 *Chil. sl.*, n° 82, 1. 22 = В. Мошин, *Акџи братског сабора из Хиландара*, Годишњак Филозофског факултета у Скопљу 4 (1939/40), бр. 7, л. 25–26., цит. даље Мошин, *Акџи сабора*.

68 Фотографија оригиналног акта из Светог Павла, Collège de France: † Игуман часне и свете царске велике обитељи Хиландара Атанасије јеромонах, који се потписао после игумана Велике лавре, Ватопеда и Ивилона.

69 *Chil. sl.*, n° 82, 1. 27 = Мошин, *Акџи сабора*, бр. 7, л. 33: † Смерни игуман хиландарски јеромонах Атанасије.

70 *Chil. sl.*, n° 83, 1. 8, 24, 32 = Мошин, *Акџи сабора*, бр. 8, л. 7–8, 23, 35.

71 *Pantéléemôn*, n° 20, 1. 49: † Игуман свете царске велике обитељи Хиландара јеромонах Григорије †, који се потписао после игумана Велике лавре, а испред игумана Ивилона и проигумана Зографа; о проту Даниилу (1427–1430), в. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 379–380, бр. 82.

72 В. 113 и нап. 62.

73 *Chil. sl.*, n° 83, 1. 22, 39–40 = Мошин, *Акџи сабора*, бр. 8, л. 21, 41–42: † Смерни игуман хиландарски јеромонах Пахомије.

74 *Chil. sl.*, n° 83, 1. 22–23 = Мошин, *Акџи сабора*, бр. 8, л. 21.

Један од двојице попова по имену Јосиф, који у поменутом братском сабору (1436/37) заузимају дванаесто, односно четрнаесто место, био је игуман Хиландара, можда после Варнаве.⁷⁵ Овај Јосиф је, као проигуман, преписивао беседе светих отаца, о чему сведочи запис из времена игумана Романа (1455/56).⁷⁶

⁷⁵ Мошин, *Акџи сабора*, бр. 8, л. 25. У *Chil. sl.*, н° 83, листа братственика није потпуна.

⁷⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902, фототип. изд. Београд 1982, бр. 315.

СПИСАК ИГУМАНА 1198–1456.¹

Методије, 1198–1199.
Сава (?), 1199–1200.
Никодим, април 1227.
Јоаникије, око 1257.
Јевстатије, 1262/63, септембар 1265.
Стефан, август 1287, август 1288.
Киријак, новембар 1294 – 1300/1302.
Арсеније, 1304/1305.
Сава, око 1306.
Данило, 1307 – око 1310.
Никодим, око 1310 – 1316.
Гервасије, 1317 – 1335/36.
Арсеније, 1336–1345.
Симеон, јун 1345.
Калиник, септембар–децембар 1345 (?)
Јефtimiје, 1346 (?)
Теодул, јануар 1347.
Кирил, 1347 (?)
Сава, I,² 1348.
Јован, 1349–1353 (?)
Сава, II, 1354.
Доротеј, пре маја 1355 – 1359/60.
Теодосије, 1360/61.

1 Када бележимо месец и годину, тј. датум издавања акта који садржи податак о игуману, то подразумева да је његово игуманство трајало и пре и после забележених хронолошких индикација.

2 Римски бројеви означавају два игуманства истог јеромонаха.

Неофит, I, јесен 1361 (?)
 Калист, април 1362, април 1363.
 Јован, фебруар 1369, јануар 1371.
 Сава, Големов брат, 1375 (?) – пре јула 1378 (?)
 Сисоје, I, јул 1378.
 Неофит, II, јесен 1379.
 Сава, митрополит, 15. август 1381, септембар–октобар 1382 (?)
 Сисоје, II, 13. новембар 1382.
 Дамјан, 1. август 1384.
 Теодосије, 1. новембар 1392, јануар и јун 1394.
 Григорије, октобар 1400, март 1402.
 Јосиф, после 1402. и пре 1405 (?)
 Сава, август 1405.
 Тимотеј, 1408.
 Каливит, пре маја 1423 (?)
 Јован, пре маја 1423 (?)
 Атанасије, мај 1423–1426.
 Григорије, 27. јануар 1430.
 Пахомије, 1436/37.
 Варнава, пре јуна 1450.
 Јосиф, пре јуна 1450 (?), сигурно пре 1455/6.
 Роман, 15. јун 1450, 1454, 1455/6.

БЕЛЕШКА О АУТОРИМА

Владимир Алексејевич МОШИН (9. октобар 1894, Петроград – 3. фебруар 1987, Скопље). – У Петрограду је започео студије на Историјско-филолошком факултету, које је због ратних неприлика наставио у Кијеву (1918. и 1919); ометен Револуцијом, није успео да дипломира. У Краљевину СХС је стигао 1921. и најпре је десет година радио као професор гимназије у Копривници. Дипломирао је 1922. у Београду, а докторирао 1928. у Загребу, тезом *Норманска колонизација у Источној Европи*. Изабран је за доцента византологије на Филозофском факултету у Скопљу 1931, и већ следеће године био постављен у истом звању на Универзитету у Београду, на коме положају је остао до 1939. године.

Као члан Одбора за издавање грчких извора за српску историју СКА, сваког лета од 1935. до 1939. Мошин је сам, или заједно са А. Соловјевом или Г. Острогорским, радио у архивима светогорских манастира. Јула 1942. пензионисан је у Београду, где је остао до краја рата, служећи у руској цркви Св. Тројице, а био је и професор историје у руско-српској гимназији. Мошин је 1947. изабран за сарадника Историјског института САНУ, а у исто време је постављен за директора Архива ЈАЗУ, па затим за вршиоца дужности директора Хисторијског института ЈАЗУ, у чији састав је ушао и Архив. После одласка у пензију био је члан Археографске комисије при Министарству културе СР Србије (1959–1961), а после тога руководио је тада основаним Археографским одељењем Народне библиотеке у Београду, чији је главни задатак био организовање систематског рада на опису словенских рукописа у Србији и осталим републикама СФРЈ. Мошин је, као редовни хонорарни професор, на Групи за библиотекарство Филолошког факултета у Београду, држао курсеве из словенске палеографије, историје илуминације, повеза и водених знакова. Од 1967. у Државном архиву у Скопљу Мошин

је руководио радом на опису рукописа Македоније и био је редактор издања *Споменика Македоније*.¹ Од 1969. до 1975. редовни је хонорарни професор на Филозофском факултету у Скопљу. Био је члан бројних научних друштава и добитник више награда. За дописног члана МАНУ изабран је 1974.

Мошин, византолог и слависта, својим бројним радовима је дао велики допринос нашој и светској историји у најширем смислу те речи. Резултат свестраног проучавања византијских и српских докумената, у вези са којим је био и Мошинов рад у светогорским архивима, био је њихово издавање.² Затим су то радови из византијске и српске дипломатике, са посебним настојањем да одреди датум издавања појединих аката и њихову аутентичност,³ као и просопографски прилози посвећени најистакнутијим Хиландарцима,⁴ међу којима посебно место заузима студија *Хиландарски изумани средњега века* (1940, са М. Ал. Пурковићем). Мошин се бавио и историјом доласка руских монаха на Атон, оснивањем и развитком њиховог манастира.⁵ Својим чланком о светогорским протима⁶ Мошин је заокружио свој рад на историји Свете Горе.

Од 1947. године Мошин се посветио систематском проучавању рукописа, преносећи своја широка знања на млађе сараднике, чији је рад организовао у Загребу, Београду и Скопљу. Најпре је

1 *Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија I-V*, Скопље 1975, 1977, 1980, 1981, 1988.

2 *Грчке повеље српских владара*, изд. СКА, Београд 1936 (са А. Соловјевом); *Акти из светогорских архива*, Споменик СКА ХСГ (1939) 155–260; *Акти братског сабора из Хиландара*, Годишњак Скопског филозофског факултета у Скопљу 4 (1939/40) 173–203; *Supplementa ad acta Chilandarii*, Ljubljana 1948 (са А. Совреом).

3 *Къ вопросу о составлении хрисовулов у южныхъ Славянахъ и в Византии*, Юбилейный сборник Русского Археологического общества в Королевстве Югославии, Белграде 1936, 93–109; *Повеља краља Милутина Карејској ћелији 1318. год.*, Гласник Скопског научног друштва 19 (1938) 59–78; *Уговор св. Саве са светогорским протомом о земљи за винограде*, Гласник Државног музеја, Сарајево 1946, 81–122; *Les sceaux de Stephan Nemanja*, Actes du VIIIe Congrès des études byzantines II, Paris 1951, 303–306; *Мартиновско гатирање*, Историски гласник I-II (1951) 19–87; *Санкција и византијској и јужнословенској ћирилској дипломатици*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku III, Dubrovnik 1954, 27–52; *Повеље краља Милутина. Дипломатичка анализа*, Историски часопис 18 (1971) 53–88; *Дипломатар I* (са С. Ћирковићем и Д. Синдиком).

4 *Хиландарац Калиник, српски дипломата XIV века*, Историско-правни зборник 1, Сарајево 1949, 117–132; *Старац пој Теодосије и хиландарска браћуја начелна*, Јужнословенски филолог 17, Београд 1939, 189–200.

5 *Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI–XII вв.*, Byzantinoslavica IX, XI (1947, 1950) 55–85, 32–60.

6 *Svetogorski protat*, Starine 43, Zagreb 1951, 83–96.

описао рукописе Архива Јазу,⁷ радећи у исто време и на другим текстовима,⁸ и посвећујући посебну пажњу орнаменту и воденом знаку.⁹ Трагајући за ћирилским рукописима и дипломатичким материјалом по свим републикама СФРЈ, Мошин је објавио њихов опис.¹⁰ Навели смо само мали део из огромног радног опуса Владимира Алексејевича Мошина, који садржи преко две стотине јединица.¹¹

Миодраг Ал. ПУРКОВИЋ (29. јул 1907, Пожаревац – 12. децембар 1976, Лондон). – Студирао је на Филозофском факултету у Београду историју и југословенску књижевност. Потом је своја знања усавршавао у Паризу радећи у Националној библиотеци, Библиотеци Сорбоне и у Словенском институту (1928–1929). Године 1934. одбрао је докторску тезу *Авиџонске ђаје и српске земље*, после чега је изабран за асистента на Катедри за историју Филозофског факултета у Скопљу, где је постао доцент 1941. Исте године Пурковић је, као резервни официр, одведен у немачко заробљеништво, тако да је Други светски рат провео у логору Офлаг VI Ц у Оснабрику. Од јануара 1947. годину дана је радио као припадник цивилне службе безбедности у Оснабрику. Затим је прешао у Енглеску, где је годину дана, 1948/49, предавао историју српске цркве у Богословској школи за српске ђаке у Дорчестер колеџу, код Оксфорда, када је добио посао секретара црквеношколске општине „Св. Сава“ у Лондону, који је обављао до краја живота.

7 *Ћирилски rukopisi Jugoslavenske akademije I–II*, Zagreb 1952, 1955.

8 Povodom 600-godišnjice Dušanova Zakonika: *Vlastareva Sintagma i Dušanov Zakonik u Studeničkom Otečniku*, JAZU, Zagreb 1949, 7–103; *Ljetopis popa Dukljanina*, Matica hrvatska, Zagreb 1950; *Македонско еванђеље на јој Јован*, Стари текстови I, Институт за македонски јазик, Скопје 1954.

9 *Ornament južnoslavenskih rukopisa XI–XIII vijeka*, Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine VII, Sarajevo 1957, 1–79; *Filigranologija kao pomoćna istorijska nauka*, Zbornik Istoriskog instituta Jugoslavenske akademije I, Zagreb 1954, 25–93; *Filigranes des XIIIe et XIVe siècles I–II*, Zagreb 1957 (са С. Траљићем); *Ageau pascal*, Belgrade 1967 (са М. Гроздановић-Пајић); *Vogeli znaci najstarijih srpskih i slavjanskih knjiga*, Зборник Музеја примењених уметности у Београду 11 (1967) 7–29.

10 *Ћирилски spomenici u Bosni i Hercegovini*, Naše starine 6, Sarajevo 1959, 63–104; *Les manuscrits du Musée national d'Ochrid*, Зборник на трудове, Народни музеј во Охрид, 1961, 163–243; *Ћирилски rukopisi i pisma Nacionalne sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, Radovi Staroslavenskog instituta V, Zagreb 1964, 163–233; *Рукописи Пелке најстаријих*, Старине Косова и Метохије IV–V, Приштина 1968/71, 5–136, и др.

11 За потпуну библиографију, в. Енциклопедија српске историографије, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1997, 524–525.

Премда је радио у неприкладним и тешким условима, Пурковић је објавио велики број радова из различитих области историје и књижевности. Неки од радова су објављени постхумно.

Теме којима се Пурковић бавио показују његово широко образовање и различита интересовања. Најзначајнији су му радови из националне историје средњег века, укључујући ту црквену историју, народну традицију и књижевност.¹²

¹² *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац 1934; *Попис цркава у старој српској држави*, Скопље 1938; *Попис села у средњовековној Србији*, Годишњак Филозофског факултета у Скопљу IV/2 (1940) 54–160; *Хиландарски игумани средњега века*, Скопље 1940 (са В. Мошином); *Принцезе из куће Немањинића*, Виндзор 1956; *Кћери кнеза Лазара*, Мелбурн 1957; *Српски владари*, Виндзор 1958; *Српски патријарси Средњег века*, Диселдорф 1976; *Кнез и деспоин Стефан Лазаревић*, Београд 1978; за детаљну Пурковићеву библиографију, в. Енциклопедија српске историографије, 601.

ОПШТИ РЕГИСТАР

Авињон 83

Аврамовић, Димитрије 39

Агиосаваит, житељ Светосавске испоснице 78, в. Теодул А.

аделфат (доживотно издржавање братственика) 43, 48, 50, 64, 69, 82, 99, 114

Акувица, место код Јериса 70

Албанија 70, 72

Алексије III Анђео, византијски цар (1195–1203) 11, 104

Алипијски манастир на Светој Гори 79, 110 нап. 40; в. I Матеј; I Теодул

Амалфијски манастир на Светој Гори 20

Амртолова хроника 94, 111; в. Георгија А.

Амниса, бивши земљопоседник (пре 1321) 58

1 Амфилохије, башта и краљев духовник (1336, 1345) 71, 73

2 Амфилохије, велики економ Хиландара (пре 1290) 21

3 Амфилохије, јерођакон и параклетијарх Хиландара (1316), јеромонах (око 1321), идентичан (?) са 1 Амфилохијем 43, 50

Ана Савојска, супруга Андроника III 62, 72

Анагност Драгоје, дијак, ктитор 1 Св. арханђела (пре 1349) 77

1 Андоњије, монах (1316, 1318/21) 43

2 Андоњије, настојник Хрусије (1336 ? – 1348), идентичан (?) са 1 Андоњијем 74, 76, 81

3 Андоњије, светогорски прот (1348), идентичан (?) са 2 Андоњијем 71 нап. 265

Андроник II Палеолог, византијски цар (1282–1328) 14, 22, 28, 37–42, 44, 46, 48, 49, 51–54, 58, 59, 61–63, 76

Андроник III Палеолог, византијски цар (1328–1341) 38, 39, 46, 49, 52, 53, 58, 59 нап. 208, 60, 62, 63, 65, 70, 72, 106, 107

Андроник, в. Асен А., Зарида А.

Анђео, в. Алексије III; Јован II; Тома

Анжујци, владарска породица у Француској и јужној Италији 37, 41

антиохијски патријарх (1313) 38

Антоније, цариградски патријарх (1389–1390; 1391–1397) 96

Арбанаси 50

арбанашка господа 49; в. Кастриот Ђ. итд.

1 Арсеније, башта Хиландара (1316, 1318/21, 1322) 43, 56, 56 нап. 185, 68, 69, 78

2 Арсеније, игуман Василијевог пирга (јули 1332) идентичан (?) са 5 Арсенијем 64, 65, 70

3 Арсеније, игуман Хиландара (1304/1305) 23, 24, 27, 105, 117

4 Арсеније, игуман Хиландара (1336/7 – 1345), проигуман (1348) идентичан (?) са 2 Арсенијем 71–76, 81, 107, 117

5 Арсеније, јеромонах (1327, јуни 1332) идентичан (?) са 1 Арсенијем, 60, 64, 67, 69

6 Арсеније, лажни игуман Хиландара (1358) 86 нап. 330

7 Арсеније, призренски епископ (око 1318) идентичан (?) са 3 Арсенијем 23

- 8 Арсеније, светогорски прот (1346?) 98, 108
 Арханђео Михаило, јерусалимски манастир 74 нап. 283
 Асен II Јован, бугарски цар (1218–1241) 16
 Асен Андроник, византијски великаш, син бугарског цара Асена III 59
 Атанасије III, јерусалимски патријарх (1309–1313 – ?) 38
 1 Атанасије, игуман Хиландара (1423–1426), проигуман и духовник (1436) 99, 112 и нап. 68, 118
 2 Атанасије, лажни игуман Хиландара (1399) 96–97, 112
 3 Атанасије, севаст, дародавац (1322) 56
 4 Атанасије, старац Василијевог пирга (1382) 96–97
 5 Атанасије, старац Хиландара (1382) 97
 6 Атанасије, старац Хиландара, духовник краља Драгутина (око 1315) 42, 56
 Атанасије, в. Висмач А., Мрасор А.
 аутономне ћелије у Кареји и Хрусији, 47; в. Св. Саве ћелија у Кареји и Хрусија
 Ахаја, латинска кнежевина на Пелопонезу 48

- Бањска, манастир 30
 бањски епископ, 30, 42; в. 1 Григорије, Данило (II), 1 Калиник
 башта Хиландара, в. 1 Амфилохије, 1 Арсеније; Јосаф; в. духовник Хиландара
 башта (настојник) пирга 69; в. Хрусијски пирг
 Бела Црква, село у доњем Подримљу, добро Хиландара 60
 Бенедето Цакари, Ђеновљанин, господар Фокеје и Хиоса 59
 Београд 51
 Бланка, кћи Филипа Тарентског 59
 Богдан, син Вишеславе 83
 Богоје, син Вишеславе 83
 1 Богородичина црква код Призрена, посед Хиландара 60
 2 Богородичина црква у Липљану, посед Хиландара 71
 Босна 55, 62
 Бранковић Вук, син севастократора Младеновић Бранка, дародавац (1365, 1377, 1392)
 89, 90, 91, 93, 95
 Бранковић Гргур, брат Бранковић Вука, дародавац (165) 89
 Бранковић Мара, в. Мара
 Бранковић, породица 11, 97
 братски сабор Хиландара 47, 56, 64, 68, 69, 76, 78, 80, 81, 82, 85, 87, 90, 91, 94, 96; в. хиландарски братски сабор
 Бруса, тврђава у Малој Азији 48
 Бугари 63
 Бугарска 63
 Будимље, жупа 18

- Валабас, породица у подручју Јериса, продавац (1332) 65, 70
 Валсамон Нићифор, царски чиновник (1327) 61
 Вардар, река 50; в. канал
 1 Варнава, духовник, старац Светосавске испоснице (1436/37) 114
 2 Варнава, проигуман Хиландара (јуни 1450), идентичан (?) са 1 Варнавом 99, 100, 115, 118
 васељенски (цариградски) патријарх 38
 Василије (II), византијски цар (976–1025) 103
 1 Василије, велики економ Хиландара (1290) 21
 2 Василије, монах Хиландара, преписивач (око 1382) 94
 Василијев пирг 70, 95, 96; в. Хрусија
 Ватопед, манастир на Светој Гори 44, 81, 68 нап. 250, 107 нап. 25, 110 нап. 41 и 46, 112 нап. 54 и 58, 113 нап. 63, 114 нап. 66 и 68

Велбужд, данас Ћустендил, град у Бугарској 63
 Велика лавра, манастир на Светој Гори 107 нап. 25, 110 нап. 46, 112 нап. 54 и 58, 114 нап. 68 и 71; в. Св. Атанасије; Лавра
 велики економ Хиландара 68, в. 2 Амфилохије; 1 Василије; 1 ГERVасије; 1 Јефрем;
 Јоаникије (I); 1 Јосиф; Теофил
 Висимач Атанасије, старац Хиландара (око 1380) 110
 Вишеслава, дародавац (1354) 83
 Владислав, в. Стефан Владислав
 Владислав, син Стефана Драгутина 42
 воденица код Хандака 60
 Врање, град у Србији и подручје истоименог града 93; в. 6 Св. Никола
 Вук, в. Бранковић В., Лазаревић В.
 Вукослав, жупан, властелин цара Душан, дародавац (1360) 88, 91
 Вукославић Цреп, син жупана Вукослава, властелин кнеза Лазара 91

Габрово, село у подручју десне обале Струмице 77; в. 1 Св. арханђели
 Гајдарохор, данас Андонохорнон, струмско село, посед Хиландара 73
 Гарјан Манојло, земљопоседник (1318) 50
 1 ГенADIје, светогорски прот (1400) 98, 112 и нап. 58
 2 ГенADIје, светогорски прот (1424) 114 нап. 66
 Георгија Амртола хроника 110; в. Амртолова х.
 Георгије Хиландарис, монах, оснивач 1 Хиландара (крај X века) 9, 103
 Георгије, монах, в. Радослав
 Георгила (данас топоним Георгула), село у срумској области, добро Хиландара 53
 1 Герасим, игуман 1 Хиландара (1169) 10
 2 Герасим, јеромонах Хиландара (1327) 60, 69
 3 Герасим, лажни игуман јерусалимског манастира Арханђела Михаила 74 нап. 283
 4 Герасим, старац, заступник Хиландара (око 1380) 91, 93; в. 2 Роман
 1 ГERVасије, јеромонах, велики економ (1316), игуман Хиландара (1316/17 – 1335) 34, 43, 45–66, 69, 70, 75, 80, 106, 107, 117
 2 ГERVасије, лажни игуман Хиландара (1348) 86 нап. 330
 3 ГERVасије, старац Хиландара (око 1380) 91
 Герман, старац Хиландара (око 1380), идентичан (?) са Илиј Г. 91
 Герондије, монах Хиландара (1388) 113 нап. 61
 Голем, брат Саве, игумана Хиландара 91, 93, 110
 Големовић Оливер, кефалија Приштине (1434, 1436), властелин царице – султаније Маре 93
 Големовићи, властеоска породица 93
Голубински, Евдениј 24
 Горјани, зевгалатиј (мајур) у подручју десне обале Струме, добро Хиландара 58
 Горњак, манастир (Ждрело) у Горњачкој клисури на реци Млави 91, 92
 Градац (Кастринт), данас Кастри, село на Струми, посед Хиландара 19
 Гргур, в. Бранковић Г.
 Григора Ниџифор, византијски писац, посланик (пролеће 1327) 59 нап. 208, 61, 62
 Григорије (II), монах Хиландара, преписивач (пре 1304), рашки епископ (1304/1305) 12, 22, 23, 27
 1 Григорије, бањски епископ (1376) 77
 2 Григорије, духовник, поп Хиландара (1382) 95
 3 Григорије, духовник, јеромонах Хиландара (1388), идентичан (?) са 2 Григоријем 95, 113 нап. 61
 4 Григорије, игуман и духовник Хиландара (пре октобра 1400 – 1402), идентичан (?) са 3 Григоријем 95, 112 и нап. 58, 113, 114, 118

5 Григорије, игуман Хиландара (1430) 99, 114 и нап. 71, 118

6 Григорије, параконот Хиландара (1318/21) 57 нап. 191

7 Григорије, преписивач рукописа (1408) 98, 113

Грујић, Радолав 39

Guillou, André 108 нап. 26

дабарски епископ, в. 1 Никола

1 Дамјан, еклезијарх Кареје (1366–1369), бивши еклезијарх (1370) 94, 111

2 Дамјан, еклезијастик Хиландара (1375, 1377) 94, 95, 111

3 Дамјан, игуман Хиландара (1384) идентичан (?) са 2 Дамјаном 94, 111 и нап. 51, 118

4 Дамјан, монах, преписивач у Хиландару (шеста деценија XIV века) 88, 95

5 Дамјан, поп Хиландара (1332), идентичан (?) са 7 Дамјаном или 8 Дамјаном 69

6 Дамјан, призренски епископ (1307) 23

7 Дамјан, старац пирга ктиторова (1359/60) 94; в. Хрусија

8 Дамјан, старац Хиландара (1359/60) 94

1 Даниил, јеромонах Хиландара (1388) 113 нап. 61

2 Даниил, светогорски прот (1427–1430) 114 и нап. 71

Данило (II), игуман Хиландара (1307 – око 1310), бањски епископ (1312–1314), хумски епископ (1317–1321), српски архиепископ (1324–1337), први од састављача Даниловог зборника 12, 13 нап. 17, 14, 23–37, 42, 44, 45, 58, 59, 75, 78, 106, 117

Данилов зборник 14, 24

Данилчев типик 14, 45

Дејан, севастократор, затим деспот 93

Дејановић Јевдокија, монахиња, у световњаштву Теодора, супруга Дејана, дародавац (1380/81) 93

Дејановић Константин, господин, син Дејана, дародавац (1380/81) 93

Дејановић, породица 11

Дикрани Марија, дародавац (1314, 1327) 63

Димитријевић, Стеван 39

1 Дионисије, монах, у световњаштву Држман, брат Вукославић Црепа 91

2 Дионисије, подвижник у пустињи св. Павла 74

Добрена Ана, продавац (1324) 58

Добродољани (данас Добродољане), село у доњем Подримљу, добро Хиландара 60

дом Светих апостола 44; в. Св. апостоли

Доментијан, јеромонах, духовник Хиландара, писац Житија св. Симеона и св. Саве 11, 12, 14, 15, 18, 19, 78

Доротеј, игуман Хиландара (пре маја 1355 – 1359/60), светогорски прот (пре децембра 1356 – новембар 1366) 86 и нап. 330, 88, 91, 95, 109, 110, 117

Дохијар, манастир на Светој Гори 107

Драгаш Јован, деспот, старији син севастократора Дејана, дародавац (1377) 90

Драгожеља, данас Драгожељ, село у средњем току Вардара, добро Хиландара 72

Драгоје, в. Анагност

Драгојлалић Обрад, властелин кнеза Лазара, поседник у подручју Ибра 95

Драгутин, в. Стефан Драгутин

Драгушин, брат од тетке Стефана Душана († пре фебруара 1340) 72

Дреница, подручје око истоимене реке на Косову 89

Дубровник 49, 81

Дубровчани 55

Дукопул Петар, земљопоседник у Лушцу (крај XIII – прве деценије XIV в.) 61

Дукопулова земља у Лушцу, добро Хиландара 58, 60

духовник Свете Горе 68 и нап. 250

духовник српског краља, в. 1 Амфилохије; 5 Атанасије; 3 Калиник (?); Симеон/Симон;

1 Теодосије; 3 Теодул
духовник Хиландара, в. 1 Атанасије; 2–4 Григорије; Доментијан; Елевтерије; в. башта
Хиландара

Дучић, Нишифор, архимандрит 24
Душан, в. Стефан Душан

Ђенова 48
Ђуричић, М. 27

Евгенија, монахиња 95, 96, 112; в. Милица
Евнухово, данас Мавроталаса, село на Струми, добро Хиландара 50
Евстатије, игуман 1 Хиландара (1015, 1018) 103
еклезијарх Хиландара 13, 50; в. Јевстатије; 2 Никола; 2 Сава; 2 Теодосије
економ Хиландара 13, 17, 47; в. велики економ
Елевтерије, духовник Хиландара, јеромонах (1290) 20
економ метоха Хиландара, в. Софроније; Тома
Енофрије, старац Светосавске испоснице (1355) 81, 87
Епивати, тврђава у Тракији 54
Епиватски мир (јули 1322) 55
епидемија 82; в. куга
Епир 48, 50
епископ Јериса и Свете Горе; в. 1 Исак, Јеротије; 3 Теодосије
Есфигмен, манастир на Светој Гори 44, 56–58, 68 нап. 250, 78, 104, 107 нап. 25, 112 нап.
54 и 58, 114 нап. 66
Еубеја, острво 48

жезло, инсигнија игуманове власти 13
животворни крст, в. крст
Жича, манастир, прво седиште Српске архиепископије 83, 84

Загора, подручје код Сера 60
Зарида Андроник, византијски писац 62
Здравик (данас Дрависко), струмско село, посед Хиландара 50, 52, 53
зетски епископ, в. Јевстатије (I); 1 Неофит
Зихна, град 65
Златоуст посни 113
Зограф, манастир на Светој Гори 20, 35, 40, 63, 69, 89, 90, 114 нап. 71
Зонарин паралипомен 98
Зорова, место, данас топоним Зорово код Јериса 70

Иван, господин, ктитор Хиландара (почетак XV века), идентичан (?) са 4 Јованом 113
Иван, дохијар (благајник, магаџионер) Хиландара (1388) 113 нап. 61
Ивиرون, светогорски манастир 103, 107 нап. 25, 108 нап. 26, 110 нап. 41 и 46, 112 нап. 54,
114 нап. 68 и 71
Избишта, село у доњем Подримљу, посед Хиландара 60
Икономијис, Никола (Oikonomides Nikolaos) 112
Иларион, келар (магаџионер) Хиландара (1290) 21
Илија, игуман 1 Хиландара (1066) 103
Илић Герман, старац Хиландара (1402), идентичан (?) са Германом 112
1 Ирина Монфератска, супруга Андроника II Палеолога 31 нап. 97, 48, 49, 106
2 Ирина, ћерка Теодора Метохита, супруга паниперсесаста Јована Палеолога 59 н. 208, 62
Исаија, старац Хиландара (око 1348), игуман Св. Пантелејмона (1349) 64, 73, 74

Исајино житије 73, 74

1 Исак, епископ Јериса и Свете Горе (1378, 1318) 110 нап. 46

2 Исак, лажни светогорски прот (мај 1399) 98

3 Исак, светогорски прот (1316–1345) 44, 57, 70, 79

Јариње, село на Ибру, посед манастира Студенице 60

Јаси, други назив за Алане 30

Јевдокија, монахиња 93; в. Дејановић Е.

Јевстатије (I), игуман Хиландара (1262/63, 1265), зетски епископ (око 1270 – 1279), српски архиепископ (1279–1286) 13 нап. 16, 14, 18, 19, 104, 117

Јевстатије (II), српски архиепископ (1292–1309) 24, 75

Јевстатије, еклезијарх Хиландара (1318/21) 50

Јелена, краљица, супруга Уроша I († 8. фебруара 1314) 30

Јелена, супруга Стефана Душана, у монаштву Јелисавета, ктитор (1359/60) 64, 71, 73, 80–82, 88

1 Јеремија, светогорски прот (1391–1395, 1398) 112 и нап. 54

2 Јеремија, светогорски прот (1405–1407) 113 и нап. 63

јериски епископ 35, 57, 69, 89, 90; в. епископ Јериса и Свете Горе

Јерисо 52, 54, 57, 58, 63, 65, 70

Јеротије, епископ Јериса и Свете Горе (1295) 29, 105

Јерусалим 17, 19, 25, 31

1 Јефрем, велики економ Хиландара (1323–1327) 43, 55 нап. 183, 57, 60, 67, 69

2 Јефрем, паракконом (1316), идентичан (?) са 1 Јефремом, 43, 57 и. 191

3 Јефрем, српски патријарх (1375 – 1379/80; 1389–1392) 91, 92, 110, 111 и нап. 48

Јефтимије, игуман Хиландара (1346?), проигуман (1378, 1382) 90, 98, 107, 108, 110, 117
Јиречек, Константин 31 нап. 97, 74 нап. 283

Јоан, в. 7 Јован и 8 Јован

Јоаникије (I), економ Хиландара (око 1255/56), игуман Хиландара (око 1257), игуман Студенице, српски архиепископ (1272–1276) 14, 17, 18, 27, 47, 104, 105, 117

Јоаникије (II), српски архиепископ и патријарх (1338–1354) 83, 84

Јоаникије, светогорски прот (1294 – 1300/1302) 21, 105 нап. 15

Јоасаф, башта Хиландара (пре 1316, 1318/21, 1322) 43, 46, 56 нап. 185, 69, 78

Јов, монах Хиландара, преписивач (друга половина XIV века) 86, 99, 109, 110, 113

Јован II Анђео, севастократор, владар Тесалије (1303–1318; † 1318) 48, 50

Јован III Дука Ватац, никејски цар (1222–1254) 14, 16

Јован V Палеолог, византијски цар (1341–1391) 72, 83

Јован VI Кантакузин, византијски цар (1347–1354), у монаштву Јоасаф, писац 53, 62, 70, 72

Јован Претеча, манастир на Меникејској Гори 75; в. Св. Јован Претеча

1 Јован, игуман Хиландара (1349 – 1353/4?) 85–87, 108, 109, 117

2 Јован, игуман Хиландара (1369, 1371) 90, 109, 110 и нап. 41, 118

3 Јован, лажни игуман манастира Св. Павла 74 нап. 283

4 Јован, монах Хиландара (1400) 113

5 Јован, поп у Хиландару (1359/60), идентичан (?) са 2 Јованом 90

6 Јован, проигуман Хиландара (1426), идентичан (?) са 9 Јованом 98, 114, 118

7 Јо/в/ан, старац Светосавске испоснице (1356), идентичан (?) са 1 Јованом 90

8 Јо/в/ан, старац Хиландара (1332), идентичан (?) са 1 Јованом 87

9 Јован, старац Хиландара (1405), идентичан (?) са 4 Јованом 99

Јован, в. 1 Палеолог Ј., 2 Палеолог Ј.

1 Јосиф, велики економ Хиландара (1332) 57 нап. 191, 64, 69, 82

2 Јосиф, игуман Хиландара (после 1402? – пре 1405) 99, 113, 114, 118

3 Јосиф, монах Хиландара (1335), идентичан са 1 Јосифом 65

4 Јосиф, настојник хиландарског пирга (Хрусије? или пирга код Јериса? – 1329) 63 и нап. 227, 64, 69

- 5 Јосиф, поп Хиландара (1436/37) 115
 6 Јосиф, поп Хиландара (1436/37) 115
 7 Јосиф, проигуман Хиландара (1455/56), идентичан (?) са 5 Јосифом или 6 Јосифом 99, 115, 118

Какос Риакс (Зли поток), земљиште на Атому 56–58, 69
 Каламарија, подручје западне Халкидике 52–54
 Каливит, проигуман Хиландара (1424) 114 и нап. 66, 118
 Калиграфа, келија на Светој Гори 107
 Калика, манастир на Светој Гори 10
 1 Калиник, бањски епископ (1349) 77
 2 Калиник, игуман Хиландара (септембар – децембар 1345), идентичан са 1 Калиником 73, 75–77, 107, 108, 117
 3 Калиник, јеромонах Хиландара, духовник краљице Симониде (?) (1318, 1321, 1323; † пре септ. 1327) 44 нап. 134, 49, 50, 54–57, 67, 107
 1 Калист, игуман Хиландара (1362, 1363), проигуман (1369) 89, 90, 110 и нап. 39 и 40, 118
 2 Калист, старац Хиландара (1359/60), идентичан (?) са 1 Калистом, 89
 Каменикија, подручје Сера 54, 55, 56, 57, 76; в. 4 Св. Никола
 Каменица, данас село Момишићи сз. од Подгорице, посед Хиландара 87
 канал на Вардару 70
 Каракас Јован, монах (после 1314) 56
 Каракала, манастир на Светој Гори 107 нап. 25
 Карбиници, село у подручју Брегалнице, посед Хиландара 87
 Кардам Никола, човек деспота Димитрија Палеолога (1322) 56
 Кареја 50, 79, 87; в. Карејска испосница
 Кареја 68 нап. 250, 94, 111; в. Протат
 Карејска испосница 34, 37, 105; в. Светосавска ћелија у Кареји
 Карејска испосница Св. Саве 45; в. Светосавска ћелија у Кареји
 Карејска ћелија 35, 36, 37, 42–45, 47, 52, 64, 73, 77–80, 88; в. Карејска испосница
 Карејски пирг, утврђење при Светосавској ћелији у Кареји 109
 Карејски типик (1199) 43, 77
 Карист, тврђава на Еубеји 48
 Карло Валоа, брат француског краља Филипа IV Лепог 28
 Карло Роберт, угарски краљ (1301–1342) 49–51
 Касандра, западно полуострво Халкидике 28, 51, 52
 Касандрин, византијски царски чиновник, изасланик (пролеће 1327) 61
 Кастамонит, манастир на Светој Гори 9, 10
 Кастриот Ђурђе, син Кастриот Ивана 99
 Кастриот Иван, арбанашки властелин, купац аделфата (око 1426) 99
 Кастриот Константин, син Кастриот Ивана 99
 Кастриот Репош, син Кастриот Ивана 99
 Каталани 27, 28, 37, 59
 Каталани из Атине и средње Грчке 48, 51
Качановски, В. 27
 келија Св. Саве Јерусалимског 80; в. Светосавска ћелија у Кареји
 Киријак, игуман Хиландара (1294, 1295, 1300/2), јеромонах 20–24, 27, 105, 117
 Кирил, игуман Хиландара (1347?) 98, 107, 108, 113, 117
 Книнац, средњовековно село и трг у горњем Подримљу, посед Хиландара 87
Ковачевић, Љубомир 39
 Кожани, заселак, данас село Кошане на средњем току Вардара, добро Хиландара (1340) 72
 Команово селиште, село у доњем Подримљу, посед Хиландара 60
 Конча, данас село Конче у сливу реке Криве лакавице, посед Хиландара 89

Кончул, манастир на Ибру 26
Корабљев, Б. 39, 61 нап. 218, 86, 98
 Косорићи, данас село Косурић у горњем Подримљу, посед Светосавске испоснице 73, 81
 Костур 65
 Кохљара, манастир на Светој Гори 68 нап. 250
Кравари, Василики 112
 Кричани, село на Каламарији, добро Хиландара 54, 56, 57
 крст, у који је била уграђена честица животног крста 15, 109
 Крстов риболов на Вардару, добро Хиландара 50
 Крушево, и данас село у горњем Подримљу, посед Хиландара 61
 крушевски метох Хиландара у Хвосну – горњем Подримљу 91
 Крупишта, данас Крупиште, у ширем подручју Штипа, на десној обали Брегалнице, в. сабор
 Крушчица, испаша у Лабићевском пашњаку у Хвосну, добро Хиландара 87
 Ксенија, удовица, продавац (1335) 65
 Ксенофонт, манастир на Светој Гори 90, 98, 107 нап. 25, 110 нап. 41, 114 нап. 66
 Киропотам, манастир на Светој Гори 19, 29, 57, 110 нап. 41; в. 2 Макарије
 ктиторско право 13
 кута 81
 кулаит, чувар куле (?) 56
 Кумучул, село на Каламарији, добро Хиландара 54
 Кунарани, данас Ново Коњарево, село у подручју реке Струмице, добро Хиландара 86
 и нап. 330
 Куртес Атанасије, монах Еофигмена (1345) 76
 Куцово, данас Евкарпија, село у подручју Струме, добро Хиландара 38, 73

Лавра, манастир на Светој Гори 19, 110 нап. 41; в. Св. Атанасије, лавра; Велика лавра
 Лаврентија Паксимаде, манастир у Милејама (1076) 9, 103
 Лазар Хребљановић, српски кнез († 1389) 90–93, 97
 Лазаревић Вук, син кнеза Лазара, дародавац (1402) 95, 112
 Лазаревић, породица 11; в. Стефан Л.
Ласкарис, Михаило 59
 Латирас Јован, продавац (1332) 70
 Латирас, породица, продавац (1332) 65
Леонид, архимандрит (Кавелин Л. А.) 24
 Лепендрин, проијар 51
 Лесковљани, село јз. од Тетова (?), посед Хиландара 83
 Лесново, манастир посвећен св. арханђелу Михаилу у Леснову, селу у долини Злетовске
 реке, посед Хиландара 93
 Лештије, данас Лешје, село у Поморављу, западно од Параћина, добро Хиландара 88, 93
 Лизица, средњовековно место код Пећи 32; в. Св. архијереј
 Лионска унија (потписана 1274) 39
 Липљан, град у Србији са истоименим подручјем 71
 Липсохориј, село у подручју Струме, посед Хиландара 50
 Локвица, и данас село у доњем Подримљу, посед Хиландара 87
 Луџац, данас Мелисургос, село у подручју Рендинског језера, посед Хиландара и Зогра-
 фа 19, 41, 58, 61, 64, 70, 80

Мавријан, породица у Здравику 63
 Маглич, град 32; в. 3 Св. Ђорђе
 Мађари 65, 83
 1 Макарије, башта Хрусије (1369) 69

- 2 Макарије, игуман Ксиропотама (1270/74 – 1295) 29, 105 и нап. 14
- 3 Макарије, монах Хиландара (1335) 65
- 4 Макарије, монах, преписивач у Светосавској испосници (1358/59) 88
- 5 Макарије, старац Хиландара (1402) 112
- Макров (Макру), мали манастир на Светој Гори 110
- Македонија 53
- Малахија, светогорски прот (1423) 114 нап. 66
- Малокоп, породица, продавац (1314/17) 41, 42
- Малука, село на Струми, данас топоним Мелакија, посед Хиландара 50
- Мамичона, село у околини Цариграда 55, 57
- Манојло II Палеолог, византијски цар (1391–1425) 96
- Мара, госпођа, кћи кнеза Лазара и супруга Вука Бранковића, дародавац (око 1405) 97
- Марија Палеолог, друга супруга Стефана Дечанског, ћерка 2 Палеолога Ј. и 2 Ирине 59
- Марица, битка на реци (1371) 84
- Мартинијан, расоноша у Хиландару, учествовао (?) у преписивању књига (1312/16) 46
- 1 Матеј, игуман Алипијског манастира (1316, 1322) 79
- 2 Матеј, јеромонах Хиландара (1316–1332, † пре 1339) 43, 47, 49, 56, 58–61, 64, 67, 69, 107
- Мачва 51
- Мачиште, планина код Мелника, добро Хиландара 52
- Мелисин Гаврило, господар Кастрија и Ликоније, градова око Волоског залива 48
- Мелник, град у Бугарској 51, 52, 62
- Меникејска Гора, в. Св. Јован Претеча
- Меникејски манастир 76; в. Св. Јован Претеча
- Методије, монах (1197), игуман Хиландара (1198, 1199) 14–16, 104, 117
- Метохит Теодор, византијски државни чиновник, писац, посланик († 1332) 62
- Миклошич, Фрањо* 39
- Милеје, подручје око Хиландара 9–11, 103
- Милица, жена кнеза Лазара, монахиња Евгенија 56
- Милутин, в. Стефан Урош II
- Милутинова болница у Цариграду 55
- Милша, челник († пре 1336/37) 71
- 1 Михаил, монах Хиландара (1290) 21
- 2 Михаил, старац Карејске испоснице (1358/59) 88
- Михаило III Шишман Асен, бугарски цар (1323–1330), ожењен сестром Андроника III 63
- Михаило IX Палеолог, син и савладар Андроника II (1294–1320) 22, 38, 49
- Михаило VIII Палеолог, византијски цар (1259–1282) 14, 19
- Михојевић Давид, штипски кефалија (1355) 87
- Младеновић Бранко, севастократор 89
- Модин, свештеник, поседник земље у Здравнику (последње деценије XIII века) 52, 63
- Момуша, данас Мамуша, село у доњем Подримљу, посед Хиландара 60
- Мошин, Владимир Ал.* 108 нап. 26, 112, 119–121
- Мрасор Атанасије, старац Хиландара (око 1380) 110
- Муизени, селиште, затим село, на обали Струмског језера, посед Хиландара 105
- Негропонт, град на Еубеји 65
- Немања, в. Стефан Н.
- Немањићи, српска династија 11, 40
- Неокесарит Михаило, катастарски чиновник (1318–1324), велики аднумијаст (1324) 58
- 1 Неофит, зетски епископ (око 1250 – 1270) 18
- 2 Неофит, игуман Кастамонита (1076) 9, 10; в. 3 Неофит
- 3 Неофит, игуман Св. Константина, званог Зевитов (1076) 103
- 4 Неофит, игуман Хиландара (1361?, 1379) 90–92, 109 и нап. 38, 111 и нап. 48, 118

- 5 Неофит, Хиландарац (1348), идентичан (?) са 6 Неофитом 91
- 6 Неофит, старац Хиландара (1359/60), идентичан (?) са 4 Неофитом 91
- Непробишта, данас Непробиште, село у доњем Подримљу, посед Хиландара 60
- 1 Никодим, игуман Хиландара (1227) 104, 105, 117
- 2 Никодим, игуман Хиландара (1311–1316), српски архиепископ (1317–1324) 12, 14, 30–32, 34–38, 41–48, 58, 66, 75, 77, 78, 106, 117
- 3 Никодим, парасконом хиландарског метоха у Солуну (1290), идентичан (?) са 2 Никодимом 21
- 4 Никодим, српски патријарх (1445–1455) 99
- 1 Никола, дабарски епископ (1329) 43
- 2 Никола, еклезијарх Хиландара (1316), идентичан са 1 Николом 43
- 3 Никола, игуман манастира Кончул (друга половина XIII века) 26
- 4 Никола, кефалонски гроф, в. Орсини
- Нићифор, монах 1 Хиландара, писар (1076) 10
- Нифон I, цариградски патријарх (1310–1314) 31, 38
- Новаковић, Стојан* 31 н. 97, 39, 61 нап. 218, 66, 74 нап. 238, 86
- Нови Рим 37; в. Цариград
- Ново Брдо, рудник сребра 97
- новобрдски доходак 97
- Оливер Јован, велики челник (пре 1340), велики војвода (1341), севастократор и деспот (после априла 1346) 93
- Gorka, Olgierd* 31 нап. 97
- Ораховац, и данас село у доњем Подримљу, посед Хиландара 97
- Орсини Никола, гроф од Кефалоније, епирски деспот (1318–1323) 48
- Осман, султан (1288–1326) 48
- Острогорски, Георгије* 109, 119
- Охрид, град 65
- охридски архиепископ 69
- Пазудин, севаст, чиновник Михаила VIII Палеолога (1274) 19
- Паксимада Лаврентије, старац, ктитор истоименог манастира (пре 1076) 9, 103
- Палеолог Димитрије, деспот (1306–1343), управник Солуна (1322, 1327–1328), син Андроника II и Ирине Монфератске 41, 54, 56 нап. 186 и 187, 57
- 1 Палеолог Јован, велики примикерије (1373), један од оснивача Пантократора 94, 111
- 2 Палеолог Јован, паниперсеваст и кесар, син Константина Порфирогенита, брата Андроника II († почетком 1327) 61
- Палеолог Константин, деспот (1294 – 1334/35), управник Солуна (1321–1322), син Андроника II и Ане Угарске 54
- Палеолог, в. Андроник II; Андроник III; Јован V; Марија; Михаило VIII; Михаило IX
- Палеохор, тврђава у близини Лушца, добро Хиландара 80
- Панак, данас Ангиста, лева притока Струме 65, 107
- Пантелејмонов манастир Руза на Св. Гори 73, 74; в. Св. Пантелејмон
- Пантократор, манастир на Св. Гори 94, 96, 97, 112
- Папахрисанџу, Дионисија* 109
- Папска курија 83
- парасклезијарх (помоћник еклезијарха) Хиландара, в. 3 Амфилохије
- парасконом (помоћник економа), в. 6 Григорије; 2 Јефрем
- парасконом хиландарског метоха у Солуну, в. 3 Никодим
- Парајованова Стаматика, продавац из Сера (1326) 60
- Параћин, град у Србији 88
- Патријева баштина, селиште на Струми, посед Хиландара 89

Пахомије, игуман Хиландара (1436/37) 99, 114 и нап. 73, 118
 перпер, византијски златни новац 51, 66, 105
 Пеларг, серска породица, продавац (1325) 59
Петти, Л. (Petit Louis) 106, 112
 Петрус, средњовековно утврђење и град код Параћина 91
 Пећ, град на Косову, средиште Српске архиепископије и патријаршије (1346) 31, 32, 84
 Печикопул, бивши поседник у Кричанима (1322) 56
 Печикопул, солунска породица, продавац (1327) 60, 69
 Пилот, средњовековна област у подручју горњег и средњег Дрима 18
 Пир, породица на Каламарији, продавац (1314/17) 41, 42
 пирг Преображења у Милејама, добро Хиландара 18
 пирг при Светосавској испосници 79, 81
 пирг Св. Спаса 19; в. пирг Преображења
 пирг Хрусија 21, 22, 47; в. Хрусијски пирг
 Платискалитиса Анисија, монахиња, продавац из Солуна (1326) 59
 Плумиска, село суседно Лушцу 70
 Повић Ђорђе, брат Повић Милоша 89 нап. 346
 Повић Милош, челник цара Уроша и Душанове удовице Јелене, дародавац (1360/61) 89
 и нап. 346
 Повић Радослав, брат Повић Милоша, челник царице Јелене 89 нап. 346
 Полошко, данас село на левој обали Црне реке, добро Хиландара (1340) 72
 Полумир, данас место код Ибра 84
 помен ктитора, одлука хиландарског братског сабора (1382) записана у Романовом
 типичу 90
 Понорац, испаша у оквиру Лабићевског пашњака, у горњем Подримљу 87
 Пот Јован, човек Андроника II (1327) 61
 практик, катастарски попис добара и пореских обавеза парика 39, 50, 52, 55, 61, 67
 Превлака, место на земљоузу Атона 20, 35
 Призрен, град у Србији 20, 60
 Призренска област 20
 призренски епископ, в. 7 Арсеније, 6 Дамјан, Сава (III)
 Прилеп, град у Македонији 65, 80
 Приштина, град у Србији 112
 Прокопијев Ђорђе, други супруг Дикрани Марије 63
 пронојар, доживотни уживалац земље добијене као награда за војну службу, в. Лепен-
 дрин
 прот Свете Горе, први човек Великог (протовог) сабора 109, 110 нап. 40, 113 нап. 63; в.
 3 Андоније; 8 Арсеније; 1 Генадије; 2 Генадије; 2 Даниил; Доротеј; 3 Исак; 1 Јерми-
 ја; 2 Јеремија; Јоаникије; Малахија; 5 Сава; Теофан; Харитон
 Протат, протов Савет и административно средиште Свете Горе у Кареји 14, 56 и нап.
 185, 60, 70, 72, 103, 107
Пурковић, Миодраг Ал. 108 нап. 26, 111 нап. 48, 112, 121–122

 Равда, исихастирион на Светој Гори 68 нап. 250
 Радован, господин, поручилац књиге (око 1282) 94
Радојичић, Ђорђе Св. 111 нап. 49
Радојичић, Никола 28, 34
 Радослав, у монаштву Георгије, дијак, писао књигу (1316) 78
 Радослава, супруга челника Милше, дародавац (1336/7) 71
 Рамата, човек Андроника II (1327) 61
 Растко, најмлађи син Стефана Немање 10; в. Сава (I)
Рачки, Фрањо 27

- Рашка (Србија) 34
 рашки епископ, в. Григорије II, Филип
 Региј, град у Тракији 53
 Ресава (Манасија), манастир посвећен Светој Тројици, на Ресави код Деспотовца 98
 риболов на Морачи 87
 1 Роман, игуман Хиландара (1450, 1454) 99, 100, 115, 118
 2 Роман, монах Хиландара, великосхимник Герасим, брат Вука Бранковића, у световњаштву Радоња, дародавац (1365) 89; в. 4 Герасим
 3 Роман, монах Хиландара, преписивач (1337), идентичан (?) са 5 Романом 72
 4 Роман, монах Хиландара, преписивач (1382) 94
 5 Роман, писар и преводилац (?) у Хиландару Типика св. Саве Јерусалимског (1331) 64
Романов шћипик 14, 64, 90, 94–96; в. 5 Роман
 Ропалеја (данас топоним Тропалија), село на Каламарији 41, 52, 63
 Рудава, село у источној Халкидици 57
 Рудл, властелин краља Душана у граду Струмици (1343) 72
 Рудник, планина у Србији 83
Русичић, Никанор 24
 Руски манастир на Светој Гори 74; в. Св. Пантелејмон
- сабор у Крупиштима (1355) 87, 88 нап. 336; в. Крупишта
 Сава (I), монах и светац, оснивач 1 Хиландара (1198), игуман (1199/1200), ђакон, свештеник, архимандрит (око 1203), српски архиепископ (1219 – 1233/34) 10, 11, 15, 16, 77, 78, 80, 98, 99, 104 и нап. 10, 117; в. Растко
 Сава (II), брат Уроша I, монах Хиландара (пре 1254), хумски епископ, српски архиепископ (1263/64 – 1271) 16, 17
 Сава (III), игуман Хиландара (1306), призренски епископ, српски архиепископ (1309–1316) 23, 24, 27, 31, 43, 45, 78, 105, 117
 Сава (IV), игуман Хиландара (1348, 1354), српски патријарх (1354–1375) 14, 32, 71 нап. 265, 74, 81–84, 86–88, 108, 117
 1 Сава, Големов брат, игуман Хиландара (1375? – пре јула 1378) 91, 92, 93, 110, 111 и нап. 48, 118
 2 Сава, еклезијарх Хиландара (1332) 64, 69, 82
 3 Сава, игуман Хиландара (1405) 113 и нап. 63, 118
 4 Сава, митрополит Сера, игуман Хиландара (август 1381), проигуман (новембар 1382) 93, 94, 111
 5 Сава, светогорски прот (1368–1371) 110 и нап. 40
 6 Сава, старац Хиландара (1450) 99
 Сава Освећени – Јерусалимски, оснивач Велике лавре јужно од Јерусалима (крај V века) 77
 Савин манастирић 77; в. Светосавска ћелија у Кареји
 Савина испосница у Кареји 30, 36; в. Светосавска ћелија у Кареји
 Савина ћелија у Кареји 29, 79; в. Светосавска ћелија у Кареји
 Сарандин, бивши поседник у селу Кричани (1322) 56, 57
 Сарандин, солунска породица, продавац (1322) 56
 Св. апостоли у Пећи, саборна црква Српске архиепископије 44
 1 Св. арханђели, црква код Габрова 77
 2 Св. арханђели, црква у Штипу 71
 3 Св. арханђели Михаило и Гаврило, манастир код Призрена 92, 100
 Св. арханђео Михаило, манастир на Превлаци у Боки Которској, седиште зетских епископа и митрополита 18
 Св. архијереј Христов Сава, црква у Лизици 32, 45
 Св. Атанасије, лавра, манастир на Св. Гори 20; в. Велика лавра; Лавра
 Св. Богородица Евергетиди, манастир у Цариграду 12

Св. Богородица Путеводителница, црква у Пећи 32
 Св. Богородица, Архиљевица, црква у прешевском крају, посвећена Вавелењу, 93
 Св. Богородица, црква код Призрена, в. 1 Богородичина црква
 Св. Богородица, црква у Лешју под Петрусом 88, 91
 Св. Богородица у Липлану, в. 2 Богородичина црква
 Св. Василије, пирг Хиландара 70; в. Хрусија
 Св. Василије Богослов, с тумачењима 109
 Св. Данило Столпник, пирг испред Св. апостола у Пећи 32
 Св. Димитрије, црква у Пећи 45
 1 Св. Ђорђе Горг, манастир на Серави код Скопља, посед Хиландара 90
 2 Св. Ђорђе, звани Канитов, манастир у Солуну 57
 3 Св. Ђорђе, црква у Магличу 32
 4 Св. Ђорђе, црква у Полошком 72
 Св. Илија, посед у подручју села Ропалеје 63
 Св. Јован Претеча, манастир на Меникејској Гори повише Сера, 54, 73, 75, 107
 Св. Константин, звани Зевитов, манастир у Милејама 103
 Св. Никита, манастир код Скопља, добро Хрусије, затим Хиландара 58
 1 Св. Никола Каменикијски, манастир у Серу, добро Хиландара 55, 61
 2 Св. Никола Мрачки, црква у Орехову, у подручју горње Струме, посед Хиландара 72
 3 Св. Никола, манастир у Добрушти 64, 87, 88 нап. 336
 4 Св. Никола, манастир у Каменикији 54, 57, 76; в. 1 Св. Никола
 5 Св. Никола, манастир, звани Скорпијски, добро Хиландара 60, 72; в. Скорпиј
 6 Св. Никола, црква у Врању 73
 7 Св. Никола, црквица у Пећи 32
 Св. Павле, манастир на Светој Гори 74 нап. 283
 Св. Павле, пустиња на Светој Гори 74
 Св. Пантелејмон, руски манастир на Светој Гори 28, 29
 Св. Парамон, четврт у Солуну 56, 59, 65
 Св. Петар Коришки, манастир у селу Кориши, сз. од Призрена, добро Хиландара 73, 87
 Св. Сава, исихастириј у Кареји 99; в. Св. Сава, хелија у Кареји
 Св. Сава, хелија у Кареји 43, 77, 78, 79
 Св. Сретење, црква у подручју Хиландара (?) 114
 Св. Стефан, црква у Кончи, посед Хиландара 89
 Св. Тројица, зимски пашњак на Касандрији, добро Хиландара 50 нап. 156
 Света земља 19, 31
 Света Петка, хелија у Тморанима (данас село Морани) 18, 22, 58
 Светосавска испосница 79, 110
 Светосавска хелија у Кареји 77, 81, 114; в. 1 Варнава; Енофрије; 7 Јован; 2 Михаил; 2 Теодул
 Сврчин, један од дворова српских владара, данас Сврчина у подручју Урошевца 60
 себри, сељаци у средњовековној Србији 85
 севастократор, висока дворска титула 48, 89; в. Јован II Анијео; Младеновић Б.
 Секирник, селиште (1336), село (1348) у подручју Струмице, посед Хиландара 86 и нап. 330
 Сер, град у Македонији 54, 56–60, 62, 72, 73, 75, 76, 84, 87
 Серска митрополија 113 нап. 61
 Серска област 76
 серски митрополит 54; в. 4 Сава
Сеченички лешојис 93
 Силвестер, ученик старца Исаије 74
 1 Симеон, монах 1 Хиландара, економ Свете Горе (1141) 10, 103
 2 Симеон, игуман Хиландара (јуни 1345) 107 и нап. 25, 117

3 Симеон, монах и светац, оснивач 2 Хиландара 10, 98, 104, 107; в. Стефан Немања
 4 Симеон, настојник Хрусије 43, 49, 107; в. Симон, према грчким актима
 Симон, јеромонах Хиландара, духовник краља Милутина (?), настојник – старац Хруси-
 је 53, 56, 58–60, 63 нап. 227, 67, 69; в. 4 Симеон
 Симонида Палеолог, кћи византијског цара Андроника II и Ирине Монфератске, супру-
 га краља Милутина 22, 31 нап. 97, 49, 54–56
 Синадин Теодор Дука Палеолог, протостратор, продавац (1333) 65
 Сиргијан Палеолог Филантропин, велики дукс († 1334) 48, 51, 53, 59, 64, 65
 Сисоје, игуман Хиландара (јули 1378, новембар 1382) 94, 110 и нап. 46, 111, 118
 Скопље, град у Македонији 28, 29, 58, 59 нап. 208, 61, 62, 73
 Скорпиј, манастир у близини Атона 20; в. 5 Св. Никола
 Сламодража, данас Самодража, село у доњем Подримљу, добро Хиландара 60, 107
 Служба Никодиму 35, 36, 45
 Служба и слова Ваведењу 113
Соловјев, Александар В. 39, 73, 86 и нап. 330, 91, 119
 Солун 48, 52, 53, 57, 60, 62, 63, 65, 70, 105
 солунска област 16
 солунски метох Хиландара 21
 солунски митрополит 57
 Солунчева обитељ, данас стари Русикон, манастир на Светој Гори 10
 Сопотница, неидентификован топоним 88
 Сопоћани, манастир код Новог Пазара 26
 Софроније, економ хиландарског метоха у Солуну 63
 Спартин Јован, син Спартина Димитрија, у монаштву Давида, дародавац Хиландара
 (1365) 19
 Спартин Константин, брат Спартина Ј., дародавац Хиландара (1365) 19
 Спартин Михаило, брат Спартина Ј., дародавац Хиландара (1365) 19
 Спиридон, српски патријарх (1379/80 – 1389) 91, 92, 111 нап. 48
 Срби 9, 10, 37, 48, 51, 58
 Србија 9, 10, 12, 13, 15–18, 24, 27, 30, 31, 33, 37, 41, 42, 48, 49, 51, 55, 56, 59–63, 65, 70, 72,
 89, 97, 104, 110, 111
 сремски краљ 42; в. Стефан Драгутин
 српска болница у Цариграду 52; в. Милутинова болница
 Српска патријаршија 81, 84
 српски архиепископ 77 и патријарх, в. Данило II; Јевстатије I; Јевстатије II; 3 Јефрем;
 Јоаникије I; Јоаникије II; 2 Никодим; 4 Никодим; Сава I; Сава II; Сава III; Сава IV;
 Спиридон
 Станислав, челник у Штипу (1377) 90
Сћанојевић, Сћаноје 18, 24, 27, 44, 95
 стариници, веродостојни сведоци 61
 Стефан Владислав, српски краљ (око 1234 – 1243) 16, 59
 Стефан Дечански, в. Стефан Урош III
 Стефан Драгутин, српски краљ (1276–1282) 20, 30, 35, 37, 38, 42
 Стефан Душан, српски краљ (1331–1346), цар (1346–1355) 33, 45, 64–66, 70, 71 нап. 263,
 72–76, 79, 80–86, 97, 100, 107, 108 и нап. 26
 Стефан Лазаревић, син кнеза Лазара и кнегиње Милице, српски кнез (1389–1402) и
 деспот (1402–1427) 95, 97–99, 112
 Стефан Немања, српски велики жупан (1166–1196), затим монах Симеон († 1199) 10, 11,
 15, 16, 104; в. 3 Симеон
 Стефан Немањић, српски велики жупан (1196–1217), краљ Првовенчани (1217–1228) 11,
 14, 16
 Стефан Урош I, српски краљ (1243–1276) 17, 18

Стефан Урош II Милутин, српски краљ (1282–1321) 21, 22, 24, 26–31, 33, 35, 37, 38, 41–45, 48–52, 54–56, 58, 68, 78, 79, 85, 105, 106
 Стефан Урош III Дечански, српски краљ (1321–1331) 31, 33, 41, 44, 45, 49, 51, 55, 58–63
 Стефан Урош, српски цар (1355–1371) 71–74 и нап. 283, 80–82, 86, 89
 Стефан, игуман Хиландара (1287–1288); проигуман (1294) 20, 24, 105, 117
 Стефанов манастир на Светој Гори 68 нап. 250
Стојановић, Љубомир 32, 39, 88, 91
 Струма, река 19, 38, 50–54, 73, 105, 106
 Струмица 62, 65, 70
 Струмска област 73,
 Студеница, манастир у Рашкој 15, 60, 61

Татари (Монголи), народ 30

- 1 Теодор, граматик 12, 19
- 2 Теодор, јеромонах Хиландара, поп (1405) 99
- 3 Теодор, старац Хиландара (1450) 99
- 1 Теодосије, духовник краља Милутина, башта Хрусијског пирга (1327) 60, 63 нап. 227
- 2 Теодосије, еклезијарх Хиландара, поп (1359/60) 89, 96
- 3 Теодосије, епископ Јериса и Свете Горе (1290) 20
- 4 Теодосије, игуман Хиландара (око 1360/61), идентичан (?) са 2 Теодосијем 67, 88, 89, 109, 117
- 5 Теодосије, игуман Хиландара (1392–1394), идентичан (?) са 12 Теодосијем или 13 Теодосијем 95, 96, 112 и нап. 54, 118
- 6 Теодосије, јеромонах Хиландара (1327, 1332), идентичан (?) са 1 Теодосијем 60, 67,
- 7 Теодосије, поп (1332), идентичан (?) са 6 Теодосијем 64, 69
- 8 Теодосије, поп (1359/60) 96
- 9 Теодосије, старац Хиландара, поп (1316, око 1320) 43
- 10 Теодосије, старац Хиландара (1382), идентичан (?) са 5 Теодосијем 96
- 11 Теодосије, старац Хиландара (1382) идентичан (?) са 5 Теодосијем 96
- 12 Теодосије, старац – управник Василијевог пирга (1402) 96, 112
- 13 Теодосије, старац Хиландара, поп (1402) 96, 112
- Теодосије Хиландарац, писац *Житија светих Саве*, идентичан (?) са 9 Теодосијем 11, 12, 14, 79, 105
- 1 Теодул, игуман Алипијског манастира (1325/26) 79
- 2 Теодул, игуман Хиландара (1347), проигуман (1348), настојник ћелије Св. Саве (1348) 75–81, 107, 108, 117
- 3 Теодул, старац Светосавске ћелије, духовник краља Милутина (1312, 1316, око 1320), идентичан (?) са 2 Теодулом 12, 30, 37, 42, 43, 56 нап. 185, 69, 77, 78
- Теодул, Агиосаваит, настојник ћелије Св. Саве (1325/26), идентичан са 3 Теодулом 78
- Теона, лажни светогорски прот (1300) 21, 105
- Теостирикт Кутлумушки, игуман манастира Кутлумуша (1325/26) 79
- Теофан, светогорски прот (1310–1313/14) 37, 77
- Теофил, монах Хиландара (1316, 1322), велики економ (око 1320) 50, 55, 56, 57 нап. 191
- Тесалија 37, 48, 50, 51, 59
- Тимотеј, игуман Хиландара (1408) 98, 113, 118
- Типик Св. Богородице Евергетиде (1054/67) 12; в. Св. Богородица Евергетиде
- Типик св. Саве Јерусалимског 36, 37, 45; в. Сава Освећени; Романов типик
- Типик цара Константина IX Мономаха (1045) 13
- Тома Анђео, деспот од Арте, владар Епира (1290–1318) 48
- Тома, економ крушевског метоха Хиландара (око 1380) 91
- Торникије, неидентификовани члан истоимене угледне византијске породице, посланик (пролеће 1327) 61–63
- Тракија 53

трг у Хочи 97, в. Хоча
Триод посни 109
Турци 30, 38, 84, 95, 97

Ђоровић, Владимир 31 нап. 97

Угљеша Јован, деспот († 1371) 89, 93, 110
удовица Парда, продавац (1324) 58
Уложиште, село у централној Србији, посед Хиландара 71
унча, в. перпер 56
Урош I, в. Стефан Урош I

Фил Манојло, византијски писац 62
Филип IV Лепо, француски краљ (1285–1314) 28
Филип Тарентски, син напуљског краља Карла II, титуларни латински цар 48–50
Филип, рашки епископ (1303/4) 22
Филиполити, породица, продавац (1323) 57
Филотеј, манастир на Светој Гори 10
Флорински, Тимошеј 39
Фрузи, други назив за Франке, овде Шпанце 37

Хандак, село у струмској области 54, 60, 61
Хардомил, тепчија – високи достојанственик који се брине о владаревом земљопоседу (1327) 61
Харитон, митрополит Унгровлахије, прот Свете Горе (1376–1380) 110 и нап. 46
Харонов манастир, посвећен св. Василију, на Светој Гори 68 нап. 250
1 Хиландар, стари грчки манастир, посвећен Вавдењу Богородице 9, 10; в. Георгије Хиландарис; 1 Герасим; Евстатије; Илија; Нићифор; 1 Симеон
2 Хиландар, српски манастир на Светој Гори, посвећен Вавдењу Богородице 11 и *passim*; в. башта, велики економ, духовник, еклезијарх, парасклезијарх, парасконом и остали монаси, јеромонаси и старици Хиландара
Хиландарис Георгије, в. Георгије Х.
хиландарска архива 39
хиландарска болница 90, 97
хиландарски братски сабор 34, 43, 68, 69, 73, 76; в. братски сабор Хиландара
хиландарски пирг 27; в. Хрусија
Хиландарски типик (1200/1) 12, 13, 16, 68, 78
хиландарско братство 46, 80, 92; в. хиландарски братски сабор
Хортаит, манастир посвећен Богородици, у близини Солуна 70
Хоча Горња и Доња, данас Велика и Мала Хоча, ссела у доњем Подримљу, посед Хиландара 97
Хреља Стефан, протосеаст, велики доместик и кесар († 1342) 54, 66, 71 и нап. 263
Христијаније Никола, архонт 48
Христофор, јеромонах Хиландара (1290) 21
Хрусија, в. Хрусијски пирг
Хрусија, топоним на источној обали Атона 47
Хрусијски пирг 50, 58, 60, 64, 69, 75, 105; в. 2 Андоније; 2 Арсеније; 4 Атанасије; 7 Дам-
-јан; 4 Јосиф (?); 1 Макарије; 4 Симеон/Симон; 12 Теодосије
Худина, струмско село, посед Хиландара 51, 66, 106, 107
Хум, област 62
Хум Нићифор, византијски државник и научник, управник Солуна (1295) 105 и нап. 14
хумски епископ, в. Данило (II); Сава II

Цариград 36–38, 41, 42, 44, 49, 51, 52, 54–57, 59 нап. 208, 63, 70, 106

Часна трпеза 13

часни старци, манастирски прваци, тзв. братија начелна, која чини савет уз игумана 68

Чахр, неидентификовани топоним код Скопља 73

челник, заповедник утврђеног града; у служби владара брине за његову безбедност 71;
в. Милша; Повић Милош, Станислав

Шафарик, Павле Јосиф 25

Шестоднев 19

Шишмановићи, бугарска династија 40